ڪونج

سنڌي اَدبي ڊائجيسٽ

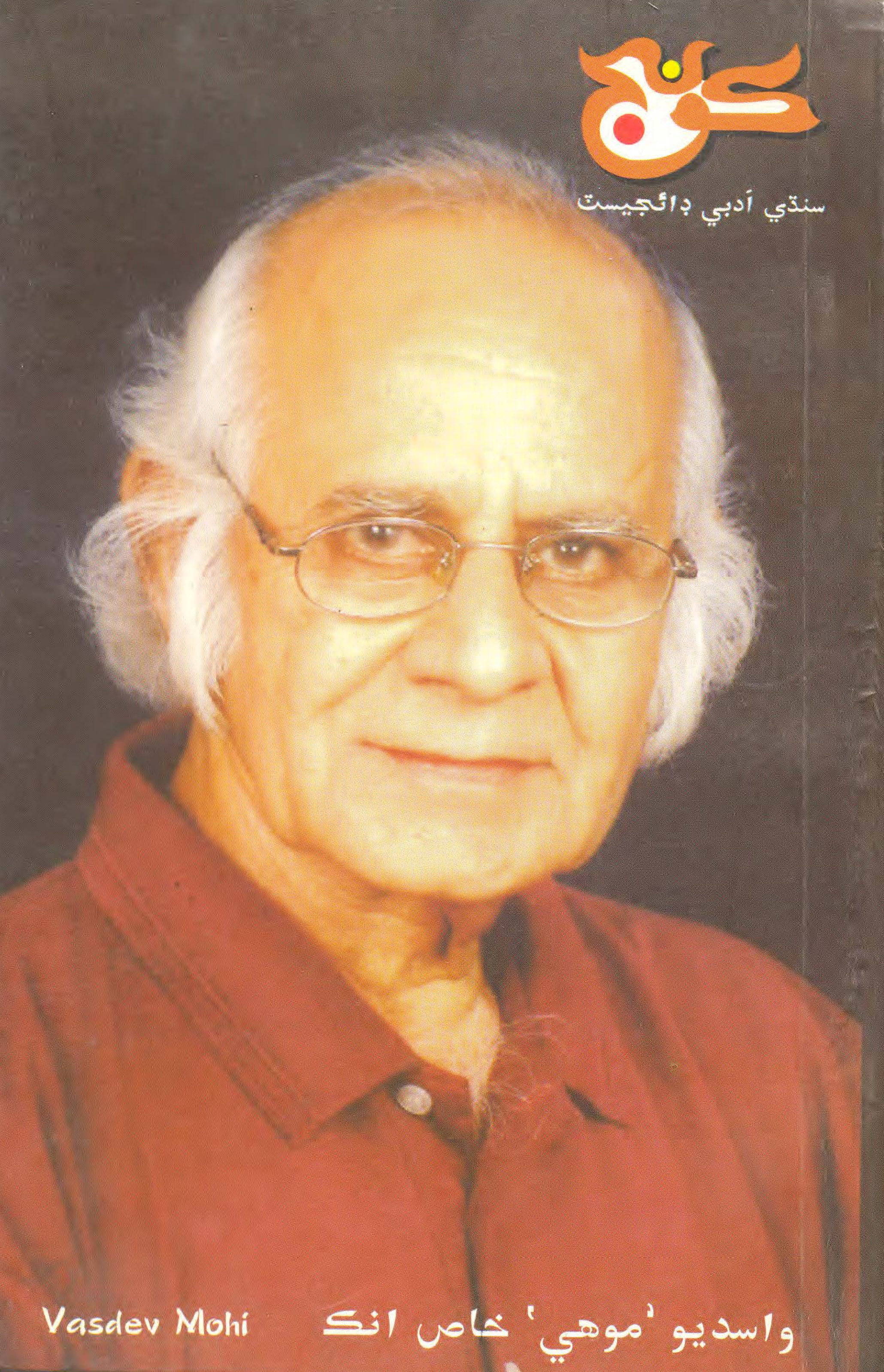

Vasdev Mohi

واسديو 'موهي' خاص انڪ

KOONJ

ڪونج ادبي ڊائجيسٽ

برپا ڪندڙ : هري موٽواڻي 'سنڌي'

ڏياري (آڪٽوبر) 2006

سال : 47 - پرچو : 5

لائيف ميمبر : 500 روپيا
(50 سال واري پرچي تائين)

هيءُ پرچو : 30 روپيا

ڇپيندڙ : شُڌا آفسيٽ،
اُلهاسنگر - 3
فون : 2560465

•

چيف پيٽرنس :

شري رام چينملاڻي
شري مورجمل منگهناڻي
شري لال هرداساڻي
شري نوتن تولاڻي
شري رام دادلاڻي

KOONJ (Estd. 1960)

Founder Editor :
Hari Motwani "Sindhi"

4, Great Western Building,
2nd floor, S.B.S. Road, Mumbai - 400 023.

Tel. : 0251 - 2571605 • Mobile : 9323120141

E-mail : nnchhugani@rediffmail.com
koonj@rediffmail.com

سمپادڪ :

نند ڇُڳاڻي

هن پرچي جو مهمان سمپادڪ :

ڊاڪٽر پريم پرڪاش

ڪونج پريوار پاران
توهان سڀني کي ڏياريءَ
جون لک لک واڌايون

واسديو 'موهي'
خاص انڪ

Address for Correspondence :

NAND CHHUGANI

982, Prem Prakash Apartments,
Flat No. 101,
Near Station Road Post Office,
Ulhasnagar - 421 003.

Tel. : 0251 - 2571605

Mobile : 9323120141

E-mail : nnchhugani@rediffmail.com
koonj@rediffmail.com

کونج جو هيءُ پرچو

Shri Murijmal Manghnani
(Dubai)

Shri Ram Jethmalani (Member of Parliament)
(Mumbai - Delhi)

Shri Lal Hardasani
(Hong Kong)

Shri Notan Tolani
(Hong Kong)

Dr. Ram Buxani Ph.D.
(Dubai)

Shri Narain Sawlani
(Dubai)

Shri Laxman Dubey
(Jhunagadh, Gujrat)

۽

The Navjeevan Co-op. Bank Ltd.
(Ulhasnagar)

جي مدد سان ظاهر ڪيو ٿو وڃي.

(سمپادڪ)

توهان جا خط .....

• **اَرجن حاسد (اَحمدآباد)** : پيارا نند، شال خوش بهار هجين. ڪونج جا هري موٽواڻيءَ ڪي سمرپت به اَنڪ تڪڙا اَچي پهتا، جوُن واري اَنڪ ڪانپوءِ مون توکي خط به لکيو ته آگسٽ وارو اَنڪ به اَچي پهتو. سمپادڪيه پڙهي اَڳتي وڌندو آهيان، پوءِ ڪجهه به ڪتان به پڙهندو آهيان. ڪيترو ڪجهه آهي جنهن بابت سوچيندي، اَدب ۽ اَديب جا ڪيترائي تصور ۽ آواز، آهٽن جي چُرپر سان چتر بڻجندا، ذهن ڪي لوئيندا رهندا آهن، هيءَ خط ڪيڏو وڏو ٿي، آزاريندڙ نه ٿي پوي، پر تخليق جو ڪو اَنش، اهو به آهي. پهرين، اهو چوان ته هيءَ خط ڇپڻ ۽ ڇپائڻ لاءِ ڪونهي. گهڻا دفعا اَهڙا اَجايا خط به گهڻن ڏانهن لکندو رهيو آهيان. من هلڪو ٿيندو آهي. هن قسم جا مجموعا خود ۾ به ساهتيه جا اولڙا پسائيندا آهن. ساهتيه جا به ڪيترا نه روپ آهن، سواد آهن. روپ به نکيندو آهي، سواد به. هيءَ سڀ مٽر پڙهندي ايڊٽ ڪندي، تو به ضرور محسوس ڪيو هوندو ته هرڪو، هئي جي اوٽ ولي، ٻاڻ ڪي پروجيڪٽ ڪرڻ جا حيلا ۽ هٿيار ٿو آزمائي. اهو سڀ ساهتيه ۾ شروع کان هر ڀاشا ۽ هر ملڪ ۾ ٿيندو رهيو آهي. ڪتان شروع ڪيون. انند ڪيماڻيءَ جا ۹ صفحا پڙهندي لڳو ته ان نموني، لکڻ جا وجهه به ورلي ٿا ڪنهن نه ڪنهن بهاني حاصل ٿين. هڪ سٽ ساراهه جي، هڪ اُن خوشامد ڪي گهٽو ڏيڻ جي. ياد ٿو اَچي شايد مارچ ۲۰۰۴ يا ۲۰۰۳ ۾ جڏهن پهريون دفعو سنڌ مان ليکڪن جو ميڙ آيو، اُن وقت عطيه دائود جو هڪ ڪوتائن جو مجموعو به شايع ٿيو هو. رات جو لڇمڻ ڀاٽيا جي گهر دعوت هئي. اَسان سڀ ڀارت جا ليکڪ ئي اُن ۾ هئاسين. نند جويري به هئو، محفل خوُب متي. هري به انند به. انند ڪونج بابت هريءَ جي منهن تي ايترو ته ڪجهه ڳالهايو جو ائين به چيائين مان ته ڪونج ۾ ڪڏهن به ڪجهه ڇپائڻ نه چاهيندس. هري ويچارو، ويچارو بڻجي وينو رهيو. ڪچهڻ واجب نه هئو. عطيه دائود جي ڪتاب تي بحث اَڳتي هليو، ليکڪائن جو پلڙو وزندار هئو، وزندار وڏيڪ وزندار بڻجندويو ويو. اَنند چيو مان به تنقيدي ليک پڙهندس. انند به وزن ڪي وڏيڪ وزندار بڻايو، واهه واهه ٿي ويئي. پينرن تاڙيون وڄايون، هريءَ به چيو، ”ڏاڍو سنو ليک آهي، انند مونکي ڏيئي ڇڏ مان ڪونج جي هن انڪ ۾ ڇپيندس ۽ انند اُن ئي وقت اُهو ليک هريءَ کي ڪونج لاءِ ڏيئي ڇڏيو.“ عطيه ان دعوت ۾ حاضر نه هئي، اُها سنڌ وارن سان گڏ ڊيليگيٽ ٿي نه آئي هئي. اتفاق سان دهليءَ ۾ هئي. عطيه جو اُهو مجموعو وري هت شايد ڪونج وارن ڇپايو.

حميد سنڌي پنهنجي ليک ۾، لاچار ٿي لکي ئي وينو آهي، ”نند چڱاٽي چواٽي تہ ”هريءَ لاءِ ڪلدار وڏي شيءِ آهي“. لاڙڪاڻي ۾ پيدا ٿيل وڏين هستين جا نالا لکندي تون مهان ڪوي دلگير جو نالو لکڻ ڀلجي ويو آهين. دهليءَ ۽ بمبئيءَ جو فاصلو ماپيندي، ڪيمسٽريءَ، جاگرافيءَ جي ڳالهہ ڪئي اٿئي. ڪئناڊا جي ٽورنٽو شهر ۾ هيري ٺڪر هريءَ کي بهترين نموني شرڌانجلي ڏني آهي. (۱) شري هيري ٺڪر ٻڌايو، (۲) شري هيري ٺڪر چيو، (۳) شري هيري ٺڪر حاضرينن کي ٻڌايو، (۴) ڪونج جي ساٿي ايڊيٽر حاضرينن کي ٻڌايو. آڪاشواڻيءَ تان نيوز بليٽن پڙهڻ جو سنو ڏانءُ آهي. ڪن ڏينهين دهليءَ ۾ معتبر اديب رهندا هئا. تيرٿ بسنت، شيام، جيون گرسهاڻي، هيمہ ناگواڻي، هرومل سدارنگاڻي خادمہ، هريڪانت، وقت کي کهڙا کهڙا نہ مجاز آهن، انداز آهن. تون بہ فاصلا نہ ماپ، وقت کي ماپ. فاصلا تہ ڏورانهين ڏيهہ تائين وڌي ويندا آهن، وقت تو بہ مون بہ ڏٺو، ڏسون پيا، ڏسنداسين. مونکي نامديو تاراچنداڻيءَ جو ليک سيني ڪان وڌيڪ وڻيو. تون لکين ٿو ... پر هاڻ هرڪو پنهنجي الڳہ ديڳہ ... پر اُن ديڳہ ۾ رڌجي جا ٿو؟ نہ چڏٺو آ، نہ اڏٺو آ، چڏي آياسين، اُن کي تہ سال ٿيا. اڏٺو آهي، ٽن ڪلاڪن لاءِ، وري چڏٺو آهي، شهر شهر جا نالا چوٽو ڳڻائين، گهر گهر جي ڳالهہ ڪر، پاڻ پسڻ جو شونقڙو، داداگيري ۽ تاناشاهي ڪئي آهي، سنڌيت ڦهلي ڦولاري آهي. يي شو هئہ تين گهنٽي ڪا. هئڙا انڪ بہ ادب جي نس نس، رڳہ رڳہ، ريشي ريشي ۽ تند تند جي جاڻ ڏين ٿا، ڪيڏيون ڏلتون آهن، هئڙا پرچا شان شوڪت وارا آهن، تڏهن بہ تخليقي ادب کي پنهنجو رُتبو آهي. عمارت جهوڙ ٻڌي آهي، رنگہ روغن، ٺٺ ٺانگر هلندو اچي. تخليق لاءِ ڪٿي بہ جاءِ ڪانهي. نہ سپون، نہ رچنا، نہ ڪونج. وڏڙا هڪ هئي سان ”رام رام سائين“ ڪري گڏبا هئا. هاڻي رامہ جيٺملاڻي، رامہ جواهراڻي، رامہ بخشاڻي، ”رامہ رامہ رامہ سائين“. هاڻي رامہ جو اُچارڻ ٺي دفعا ڪرڻو آهي. لڳي رهو مُنا ڀائي. خوش تندرست هوندين.

(هي خط حاسد صاحب جي رضامنديءَ سان ڇپيل آهي)

● **هري همتاڻي (اجمير)** : پيارا نند، ادا ڪونج جو هري موٽواڻيءَ جو شرڌانجلي انڪ ڪالهہ پهتو. يادگيريون اُمڙي پيئون. هريءَ سان آهڙو ناتو رهيو جيڪو جيءَ سان ساهہ جو. سڄو پرچو سرسري نظر سان ڏٺم. شرڌانجلي انڪ هريءَ جي جيون جو صاف سٿرو آئينو آهي، اُن ۾ هريءَ جي پياري شخصيت جو هر رنگ، روپ پسجي ٿو. سيني دل جي گهراين سان هريءَ کي ياد ڪيو آهي، صدق، شرڌا، عظيم عقيدت جا ڦول چاڙهيا آهن، جن جي سڳند، خوشبوءِ فضا ۾ رمي رهي آهي. ڳل وقت

سِرِ ڪومائجي ويندا آهن پر ياد جو گل سدا سدا لاءِ سُرهاڻ سان سرشار رهندو آهي.
هري ساهت جڳت ۾ اُها ڇاپ ڇڏي ويو آهي، جا ڪڏهن به مٽجڻ جي ناهي.
بمبئيءَ اچبو هو، گاڏي پهچڻ کان اڳ هريءَ جي ياد تازي ٿيڻ لڳندي هئي. اُن ياد ۾ ڪي هيو يادون به شامل آهن. جي نه رڳو هريءَ جا، منهنجا به دل گُهريا آهن.
هري سيني کي فون ڪندو هو، مقرر هنڌ تي ملندا هئاسين. اُهو هنڌ سچ ته ميلاپ جي خوشبوءِ سان واسجي ويندو هو. اَدا، هتي ڪير به ڪونه رهيو، هيءُ سنسار هڪ سراءِ آهي. ها، هِتي اَگر ڪجهه به قائم آهي، اُها ڪنهنجي اَڻ وسرندڙ ياد. سنڌ ۾ هريءَ کي جيڪو ماڻ مرتبو مليو، اُن جو هوُ حقي حقدار هو ۽ هتي هند ۾ به هريءَ کي سڪ جي هندورن ۾ لوڏيوسين. پلي هري اَسانجي وچ ناهي پر سندس ياڪر جي گرمائش هميشهه محسوس ڪنداسين. اَدا، شرڌانجلي اَنڪ جو ڪور ڪوليندي ئي سمپادڪ : نند ڇٻاڻي تي نظر جا پيئي، دل ٿِڙي پيئي. مون اَڳ ۾ به هڪ خط ۾ ذڪر ڪيو هو، هري پنهنجي زنده هوندي 'ڪونج' جي سمپادڪيءَ جون واڳون مضبوط ۽ محفوظ هٿن ۾ سونپي ويو، اِها سندس دوُر-درشٽي، دوراندیشي هئي. اَدا، پاڻ کي اَڪيلو نه پائنج، اَسين تو سان گڏ آهيون. ڪوُنج هند، سنڌ جي سرحدن مٿان اُڏامندي رهندي، اَهڙي دلي تمنا. بلڪ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اُن جي پرواز جا پَرَ ڦڙڦڙائيندا رهندا. اِها ئي اَسانجي هريءَ کي سچي شرڌانجلي ٿيندي. مان يارهن سؤ روپيه مني آرڊر ڪري رهيو آهيان، منهنجي تڇ ڀيٽا سويڪار ڪجِ. ڪنهن به ساٿ، سهڪار لاءِ مونکي پاڻ کان اَلڳ نه پائنج.

● **پريتم ورياڻي (گانڌيڌام)** : پريه متر نند ڇٻاڻي، سدا بهار. هري موٽواڻيءَ جو يادگار پرچو ڪونج پهتو. ڪور تي هري ٽن پوزن ۾ ڊيڪاريل آهي. سندس ياد، سندس محنت ۽ جانفشاني هڪ رڪارڊ ڇئبو. هن پرچي ۾ مڙنئي نباهي آهي ۽ اَوهان خوب محنت ڪئي آهي. ٿوري ئي عرصي ۾ ڪي ليک ته ڪي يادگيريون گُهرائي سهڙي ۽ جوڙي تيار ڪيل هي پرچو بيحد سٺو لڳو. توهان همت ڪري هي ڪم هٿ ۾ ڪنيو آهي ۽ سندس روح کي راحت ڏني آهي. دوستن به سندس شهٽو چٽ چٽيو آهي. ايندڙ پرچي جو اِنتظار سنڌي ساهت جڳت جا مڙيئي پانڌيڙا ڪري رهيا آهن. ايشور اَوهان کي همت، شڪتي ڏئي ۽ دوست ساٿ ڏين، اِها ڪامنا تو ڪريان. هريءَ جو موٽ سان سنگهرش ٻڌم. ڪاش ڪين بچائي سگهجي ها! جو الله کي منظور! هن سنڌين جي ڀوڃاري ''سنڌي'' کي وار وار پرڻام. سدائين گڏ.

ن.ت. : ڪونج - سپون ۽ رچنا، سنڌيءَ جون ٽي مضبوط مخزنون آهن.

● **ڊاڪٽر ايسر پارواڻي (اُلهاسنگر)** : پريہ نند چڳاڻي صاحب، عرض تہ ڪونج جو شرڌانجلي پرچو ۽ آگسٽ پرچو پڙهيو. خوب وڻيا. اُميد تہ ڪونج توهان جي محنت ۽ قربن سان سنڌ-هند تي اُڏامندي رهندي. ڪڏهن ڪڏهن سينگاپور - هانگ ڪانگ ۽ دبئيءَ تائين بہ پر پکيڙيندي رهندي. ہہ آکر لکڻ چاهيان ٿو : شري آنند کيماڻيءَ جي تنقيدي شرڌانجليءَ جو عنوان ٽيڪ-ڪپندو هو ''شرڌا بنا شرڌانجلي'' يا ''مان منهنجو آهم ۽ هري موٽواڻي'' سنڌ جي ليکڪن انعام شيخ ۽ خاص ڪري شري نصير مرزا جي شرڌانجليءَ دل کي ڏاري ڇڏيو. ڊاڪٽري پيشي ۾ رهندي دل ڪٺور ٿي وئي آهي پر نصير مرزا کي پڙهڻ کانپوءِ اکڙيون ميگهہ ملهار تہ ڪونہ ٿيون پر سڄو سرير سست ۽ اُداس ٿي ويو. ان اُداسيءَ ۾ بہ مريض ائين چئي موٽائي موڪليم تہ طبيعت ٺيڪ ناهي، شام جو اَچجو. ڪجهہ وقت کان پوءِ ڪٿپتيءَ لاءِ ٺهيل هڪ پنڊال مان آشا ڀونسلي جو تازو ڳايل هڪ ڀڄتي گيت ''تو هي پالڻهار'' هليو، منهنجي من تي ڪجهہ ٺڏو ڇنڊو پيو ۽ مان وري سامت ۾ آيم. سنڌ جا ليکڪ دماغ کان وڌيڪ دل سان لکن ٿا. شايد ان سبب وڌيڪ دمدار آهن. شري رام امرلعل پنجواڻي ۽ نامديو تاراچنداڻي پڻ دل سان لکيو آهي. وشنو ڀاٽيا، شيام جئسنگهاڻي ۽ توهان خود هري موٽواڻيءَ جي ڪتنب جا ڀاتي ليکجڻ ۾ ايندا. سرڳواسي هري موٽواڻيءَ جي باري ۾ گهٽ اِسڪولي پڙهائيءَ جو بيان دل کي دکہ رسائي ٿو. شايد ليکڪن کي هريءَ جي اَڳيان احساس ڪمتري يا ايرکا محسوس ٿئي ٿي. هريءَ جي جيئري تہ ڪيترن ليکڪن کيس صليب تي چاڙهيو هو پر هينئر ... جيڪڏهن هري موٽواڻي آنند کيماڻيءَ جهڙي تنقيدي شرڌانجلي پڙهندو تہ ڪرائيسٽ جا صليب تي چڙهڻ مهل آسمان ڏي هٿ کڻي چيل اکر دهرائيندو تہ : '' مهربان پتا، هنن کي خبر ڪونہ ٿي پوي تہ ڇا ڪري رهيا آهن، اِنڪري کين معاف ڪر.'' سرڳواسي هري موٽواڻيءَ جي هڪ ڳالهہ بابت ڪنهن بہ ليکڪ ذڪر ڪونہ ڪيو آهي. اُهو ڳالهہ آهي ٻي صف (سيڪنڊ لائين) پئدا ڪرڻ. راڄنيتي ۽ ساهتيہ ۾ سڀ ليڊر چاهين تہ مونکان پوءِ سڄ يا پرليہ هجي. ٻي صف پئدا ڪرڻ لاءِ آتم وشواس، سهن شڪتي ۽ موڪري دل کپي. هري موٽواڻيءَ، شيام جئسنگهاڻي، نند چڳاڻي، وشنو ڀاٽيا ۽ ٻين ڪيترن ساهتيڪارن کي همٿائي ٻي صف پئدا ڪئي آهي. سچي سنڌي ساهتيہ جڳت تي نظر ڊوڙايو تہ توهان کي ڪنهن بہ ساهتيڪار جي سيڪنڊ لائين نظر ڪونہ ايندي. ان سبب ڪونج ۽ سنڌي ساهتيہ جو آئينده روشن آهي. آئينده روشن رکڻ لاءِ ٻي، ٽين چوٿين صف ٺاهڻ پڻ ضروري آهي.

●●●

سمپادڪيہ ....

"واسديو موهيءَ" جو خاص پرچو ڊاڪٽر پريم پرڪاش جي مهمان سمپادڪيہ ۾ نڪري، اهو فيصلو سرڳواسي هري موٽواڻيءَ جو آهي. مان تہ فقط ان کي عمل ۾ آڻڻ وارو هٿيو آهيان. پر هاڻ ايترو ضرور چوندس تہ اها ڏاڙهي ٻئي جي هٿ ۾ ڏيڻ نہ گهرجي. واسديو موهي دبئيءَ جي اِنڊين اِسڪول مان رٽاير ڪري هاڻ احمدآباد ۾ سينئر سٽيزن واري سُکي زندگي گهاري رهيو آهي. هيءَ ڪونج بہ مون سنڌورڪين جي مدد سان شروع ڪئي آهي. مون سمجهو تہ واسديو موهي بہ سالن جا سال دبئيءَ ۾ رهي اُتان جي سنڌورڪين واري درياہ-دليءَ کي پاڻ ۾ اوتي آيو هوندو. پر غلط ثابت ٿيس. اَڳي وڏا چوندا هئا تہ اَبا جي پئسا ٿلي بہ ڪرڻا اَٿوَ تہ مهرباني ڪري ٻُڌي ٿلي ڪيو ... پري هي همراہ تہ سڪيارٿي ڪارج لاءِ بہ ور ور ٻُڌي واپس وٺندڙ اَنداز ۾ ڪيسي ۾ پيو وجهي - اَلائي ڪنهنجي لاءِ پيو ٻُڌي؟ پيڄن جي محدودگي، خرچ جو پورائو، اِشتهار ندارد، اين.سي.پي.ايس.ايل وارن جي قيمت مقرر، پل ڪيترا بہ پيچ هجن ... عجب آهي، ڪٽي سوَ پيڄن ڪانپوءِ اِشتهارن جي پرمار هوندي بہ قيمت ٦٠-٧٠-٩٠ رپيا اَدا ڪن. پر ڪونج لاءِ هر حالت ۾ قيمت مقرر - فقط ٣٠ رپيا. اُها بہ ڏيڻ ۾ اَڃا بہ سندن هٿ نٽو وري. سرڳواسي هري موٽواڻي جهڙين حالتن ۾ اَنتم ياترا ڪئي، ان ڪانپوءِ بہ سندس ٻِل اَڃ سوڏو چڪتوُ ڪونہ ڪيل آهن. سڀ ميمبر سنڌي عالم آهن پر پوءِ بہ رڙين واڪن ٻڌندي سندن ڪن تان جونءِ بہ چُرندي ڪونہ ٿو ڏسان. اَدا، ڏاها ٿيو ... ٻِلن جي اَدائگي جلد ڪريو.

وري بہ شاباس واسديو موهيءَ کي، جنهن محدودگين اَندر پاڻ تي خاص پرچو ڪڍڻ جا اختيار ڏنا. ڊاڪٽر پريم پرڪاش پاڻ بہ ڪامياب شاعر، ناٽڪ-نويس، ڪهاڻيڪار، ڪوجنيڪ - اَلائي ڇا ڇا آهي پر اَدبي دنيا ۾ مقبولءِ محيل هستي ضرور آهي. اَسين اُن جا بہ ٿورائتا آهيون.

واسديو موهيءَ کي پهرين ١٩٨٠ واري ڏهاڪي ۾ ممبئيءَ جي جئہ هند ڪاليج جي ڪاريڊار ۾ پريم پرڪاش سان گڏ ڏٺو هوم. منجهس باليووڊ جي مشهور اداڪار جي جهبي هئي. هاڻ ڏٺم تہ ڇرڪ پرجي ويم. هاڻ بہ عمر سارو

شاندار پرسنلٽيءَ ۾ آهي. نئي ڇٽا پي.ايڇ.ڊي واري قطار ۾ هئاسين. مان بہ اُن وقت تازو ايم.اي. ڪئي هئي. پروفيسر رام پنجواڻي شاگردن کي ،ممتائيندو هو ... انکري پي.ايڇ.ڊي. ڪرڻ جي پياس ٿي. جوانيءَ جي الهڙپڻي وارو نشو سر تي سوار هو. هٽيڪو همراه بہ ملي ويو. آسان سمجهو تہ بئسي سان سڀ ڪجهہ ٺيڪ ٿي ويندو، پر لڪائيندي-سمجهائيندي آسان واري همراه ٿڏي سيني مونکي سمجهايو تہ ”نند، هن طريقي توکي سواءِ ڊگريءَ جي ڪجهہ پلؤ ڪونہ پوندو ۽ هن نموني ڪم بہ غلط آهي.“ بس اها سمجهاڻي اڄ بہ منهنجي دماغ ۾ تازي آهي. پڪ آئون تہ هٽي هند ڪيان هان، پر ضرور اڄ سوڊو پاڻ کي گنهگار سمجهندو هجان هان. آهستي آهستي جوانيءَ جو نشو لهي ويو. اَجا تائين اُن همراه جا دل ۾ شڪرانا بجا آڻيندو آهيان، پر هڪ ٻئي کي اَکيون اکين ۾ ملائي ڏسي نہ سگهندا آهيون. هاڻ تہ اَهڙا ڏوهہ شايد ممبئي يونيورسٽيءَ جي سنڌي ڊپارٽمينٽ ۾ unpunishable crime جي ڏمري هيٺ اَچي چُڪا آهن. پوءِ تہ سدا حيات هري موٽواڻي ۽ ڊاڪٽر نارائڻ پارتيءَ جو سنگہ / ڪُسنگہ ملي ويو، جنهن هن مقام تي پهچايو آهي. مان سندن شڪرگذار آهيان. واسديو موهي بہ ڊگريءَ کان ٿهي ويو. باقي پريم پرڪاش کيترا پاپڙ ويليا ۽ ڪيئن احمدآباد ۽ ممبئيءَ وچ ۾ شٽل سروس وانگر ڦيرا پائي ڊگري حاصل ڪئي، اُن لاءِ سندس زباني ڪونہ ۾ ڇپڻ لاءِ تيار آهيان.

هاڻ واسديو موهي شاعريءَ جي دنيا ۾ مقبوليت ماڻي چُڪو آهي. هي پرچو ظاهر ڪندي آنند پريو احساس آئم جو سدا حيات هري موٽواڻيءَ جي ڪيل قول کي پاڻي ڏيئي رهيو آهيان. غزل جا لوازما - ٽيڪنڪ - قافيو - رديف باري ۾ ور ور ايم. ڪمل صاحب واتان پروفيسر ليکراج عزيز جا سدا بهار الفاظ ٻڌي غزل جي غ ۾ بہ هٿ وجهندي چرڪندو آهيان. غزل جي هڪ-هڪ شعر ۾ وسيع خيالن جي ترجماني ڪئي وڃي ٿي. هاڻ غزلگو شاعر پنهنجي ماحول کي اَندر جو هڪ حصو بڻائي بامعنيٰ شعر لکي ٿو.

ڪونج پريوار طرفان توهان سيني کي ڏياريءَ جون کي لک لک واڌايون. ڪونج پنهنجي سفر جا پنجاهہ سال سٺائي نموني پورا ڪري ان ۾ توهان جو ساٿ سلامت.

- نند ڇڳاڻي

ڏياري ٢٠٠٦

رام بخشاڻي

تازو شري رام بخشاڻي سنڌونگر جي ٽائون هال ۾ فنڪشن تي مکيه مهمان ٿي آيو. اُهو موقعو هو اُلهاسنگر جي اڳوڻي ايم.ايل.اي.، هاڻ نوجيون ڪو-آپريٽو بئنڪ جو چيئرمن ۽ پايو وجهندڙ "شري سيتلداس هرچنداڻيءَ جي نشڪام شيوا جا پنجاهه سال". اُن مهل ۽ موقعي جي نزاڪت موجب هن صاحب چيدي سنڌيءَ ۾ قابليت ۽ دلچسپيءَ سان ڀرپور تقرير ڪري آيلن جي دل جيتي ورتي. دبئيءَ جو مشهور سيٺ، جنهن جو سمورو ڪاروبار پرڏيهه ۾ پيو هلي، اُن سنڌورڪيءَ جو سنڌي ٻوليءَ لاءِ ڀرپور پريم هلندڙ صديءَ ۾ مثالي ٿي رهندو. هونءَ به ڏٺو ويو آهي ته سنڌورڪي سنڌيءَ جا پياسا آهن. انڪري پنهنجي ماءُ ٻيٽان سکيل ٻوليءَ لاءِ هوءُ هرهنڌ - هر قسم جي مدد لاءِ تيار رهندا آهن.

شري رام بخشاڻيءَ جو پنهنجي ماتا ڏانهن پيار به انوکو رهيو آهي. سندن ياد ۾ آديپور ۾ ايشوري ٻائي جيوترام بخشاڻي هال ٺهرايو آهي. سنڌالاجيءَ جي فنڪشن جو احوال پڙهبو آهي ته هال جو نالو پڙهي ازخرد ڏيان رام بخشاڻيءَ ڏانهن کڄي ويندو آهي. پنهنجي ماتا صاحبه جي پنيان هو هر سال سنڌي ساهتڪارن کي انعام به ڀئي ڏيندا آيا آهن. سچ چيو اٿن ته 'سرڳ ماءُ جي پيرن هيٺان آهي'. 'سنڌي سدائين گڏ' سندن مکيه اُديش آهي.

ڏنڌي ڪانسواءِ سندن تعليمي کيتر ۾ قابليت به ساراهه جوڳي آهي. ٻن پرڏيهي يونيورسٽين کين ڊاڪٽوريٽ جي ڊگري عطا ڪئي آهي. پرڏيهي هندستانين جي مسئلن کي ڪٽي هنن کيترا ڀيرا وفد سان دهلي سرڪار وٽ ڀيرا ڀريا آهن. سرڪار به سندن قدر ڪندي ان قسم جي ڪاميٽيءَ تي کين مقرر ڪيو.

دبئيءَ جهڙي دور دراز ملڪ ۾ به هر سال سنڌيت ڏينهن ملهائڻ ۽ موڄ مچائڻ لاءِ هو هندستان جي جدا جدا شهرن مان - ڀڳت - ناٽڪ منڊليون - سازيندڙ مطلب هر قسم جا ڪلاڪار گهرائي پنهنجي ڪلچر کي زنده رکڻ جو جتن پيا ڪن. شري رام بخشاڻي پاڻ به کيترن ناٽڪن ۾ پاڳه ولندي ڏٺو ويو آهي. سنڌي ڪلچر ۽ ادب ۾ رنگ ڀري چڙهيو اٿائين. دبئيءَ جي اِنڊين هاءِ اِسڪول، جتي تعليم انگريزيءَ ۾ ڏني ويندي آهي پر مئنيجمينٽ ۾ سنڌين جي گهڻائي آهي، اُن جي پايو وجهندڙن ۾ هنن جو نالو برقرار رهندو.

هن جي شيوائن جو قدر ڪندي کين کيترا اِنعام - مان - سنمان مليا آهن. پر پوءِ به ميويدار وڻ وانگر جُهڪيل ئي رهندا آهن. نيڪيءَ جو ڦل سوادي ۽ سڳند ڀريو ٿيندو آهي ۽ انهن جي پيڇاڙي به سرهي رهندي آهي. ايشور کين وڏي صحتمند عمر ڏئي جيئن اُجان به وڌيڪ سيوا ڪندا رهن.

- نند ڇڳاڻي.

<u>**Copy of DECLARATION FOR TRANSFER OF TITLE**</u>

We the undersigned (1) Prakash Hari Motwani, aged 52 yrs, owner of "KOONJ" having its office at - 4, Great Western Building, S.B.S. Marg, Fort, Mumbai-400 023 and (i) Parsram H Motwani, son, (ii) Smt. Asha Mehta, duaghter, (iii) Smt. Rekha Madhyan (iv) Smt. Usha Punjabi daughters, do hereby declare that No. 1 above is the owner and no. i to iv are legal heirs of late Shri Hari Naraindas Motwani.

That Shri Prakash Hari Motwani is the owner of "KOONJ" periodical under title "KOONJ" since last 30 yrs and other no. i to iv are the legal heirs of deceased Shri Hari Naraindas Motwani.

That we all above owner and legal heirs of Hari Naraindas Motwani have no objection for the transfer of entire rights of the publication / ownership / Printership / Editorship to Shri NANDLAL NIHCHALDAS CHHUGANI, having its office at 4-Great Western Building, S.B.S. Marg, Fort, Mumbai - 400 023.

That we have no objection about the continuation of the above said periodical by Shri Chhugani Nandlal Nihchaldas, sole Proprietor henceforth.

[illegible] are that the entire responsiblities willbe at [illegible] of Chhungani Nandlal Nihchaldas henceforth.

NOTARY S.M.N. Naqvi Mumbai & Thane Dt. Reg. No. 3054 GOVT. OF INDIA

Place, [illegible] sig.of the declarants.

Dt: 8.8.006.

1.Prakash H.Motwani Prop.

EXPLAINED & IDENTIFIED BY ME

Legal heirs of Hari N.Motwani.

1. Parsram H.Motwani

2. Smt.Asha Mehta

3. Smt.Rekha Madhyan

4. Smt.Usha Punjabi.

ATTESTED

H. U. BARGIR
Advocate High Court,
Mumbai.

S. M. N. Naqvi
NOTARY
Government of India

(متين انگريزي بيان جو آزاد ترجمو)

اسين شري هري موٽواڻيءَ جا پونير ۽ حقي وارث، اِهو ظاهر ڪريون ٿا ته ڪو
مخزن، جنهنجو ايڊيٽر-پرنٽر ۽ پبلشر دادا هري موٽواڻي هو ۽ مالڪيءَ جا حق پرڪا
موٽواڻيءَ وٽ هئا، اُن جا سڀ قانوني حق واسطا، اسان هاڻ شري نند ڇڳاڻيءَ کي بد
ڪري ڏنا آهن. هن کانپوءِ ڪونج مخزن جو اڪيلو مالڪ شري نند ڇڳاڻي ئي رهندو.
ڪونج مخزن جي مالڪي-ايڊيٽرشپ-پرنٽرشپ-سڀ ڳالهه لاءِ نند ڇڳاڻي جوابدار رهندو.

سلسلو/پرچو سينگار يندڙ

نند ڇٻاڻي

پريم پرڪاش ايڊيٽوريل 10

بايو ڊيٽا وامو 12

ڪلا پرڪاش 13

تيرٿ چانڊواڻي 17

هري همٿاڻي 21

ڪرشن راهي 21

موهن ڪلپنا 44,21

لکمي ڪلاڻي 23

فوٽوز 28

وا.مو رچنائون 43, 33

هري دلگير 43

آنند کيماڻي 49

پوپٽي هيرانندڻي 50

موتيلال جوتواڻي 51

ارجن حاسد 110,52

هريش واسواڻي 53

باري منگي 55

ستيش روهڙا 61

نامديو 65,62

ڪرشن کٽواڻي 63

هوندراج بلواڻي 67

هريش ڪرمچنداڻي 70

بي اين پنوار 70

لڇمڻ ڀاٽيا ڪومل 76

ايم ڪمل 83

موتي پرڪاش 88

ساجد سومرو 93

ڍولڻ راهي 100,49

پون ڪمار 104

گهنشيام واسواڻي 105

هرچند اڇهل 106

گوپ ڪمل 116

رکيل موراڻي 122

لڪشمڻ ڏبي 128

موهن گيهاڻي 131,98

کيمن مولاڻي 137

موهن همٿاڻي 144

پرم ابيچنداڻي 121

نارائڻ ڀارتي 109

موهن ديپ 150

اي.جي.آتم 54

جي.ايم. گرگلاڻي 99

منهنجي طرفان به!/ ايڊيٽوريل

موهيءَ جي ڇئن ڏهاڪن کان به مٿي پکڙيل جي، سرجڻشيل ۽ شعوري لڳاتار ادبي سفر جي، مٿي ويندڙ گراف کي، مان چاهه سان، ۽ هاڻ وشواس سان نهاريندو رهيو آهيان!

ها، موهيءَ تي، ڪوئي به وشواس ٽڪائي، اکيون بند رکي سگهي ٿو. هو هميشه جينٽلمئنس پرامز واري انداز ۾ هوندو آهي!

پهرين نئين ڪوتا ۽ هاڻ غزل ۾ پنهنجي جداگانه حيثيت ۽ مخصوص پهچاڻ رکندڙ موهيءَ جون، اڄ، ذهني توڙي بدني سيئي تنتون-مشڪون، شراب سان مالش ڪيل ڪسرتي-ڪساڻ واريون آهن! اڃا ته سندس عمر ئي ڪيتري آهي-صرف 63 سال! غزل جي هرهڪ پهلوءَ-نفيس کان نفيس پڻ-(موضوع/خيال/انيوءَ ۽ جذبو، تخليقي ٻولي، پيشڪش، رديف، بندش وغيره) تي سندس ڪاتي (ڇري) نظر ۽ جهيڻي ٻارڻ تي سوڪ ٿيل ۽ ريشي ريشي پڪل انيوي ڇهاءَ آهي! ۽ وري ڪيتري سهڄتا سان! هر شعر گارنٽيڊ ڏڙڪن، نواڻ ۽ تازگي جي موافق مصالن سان! هميشه لئبارٽريءَ ۾ لڳو رهڻ سان نئين ڪوتا لکڻ جي زماني کان هير ٻيل ذهني خارش ڪري ور ور تجربن سان! غزل جي فطرت کي به ڦيرائڻ جي لڳل ماليخليا سان!...

اڳه هريش واسواڻي جي ڪوتائن جي مجموعي، ڪرشن کٽواڻي ۽ ارجن حاسد جي شخصيت پرچن جي سمپادڪيءَ، منهنجو ذهني-قد زمين کان به انچ مٿي رکيو هو، ته موهيءَ جي هن شخصيت پرچي جي سمپادڪيءَ ڇڏن (ڪنچا) سان پريل ڪيسي جو احساس ڏنو آهي! (ياد ٿو اچي پاڻ تي ڪونچ-انڪ لاءِ مئٽر سهيڙڻ وقت، هارايل ڇڏن کي واپس جيتڻ جو احساس ٿيو هو!)

موهي جڏهن ئي رٽاير ڪري دبئيءَ مان احمدآباد اچي وري گهر پيرو ٿيو آهي، زندگي-زماني کان روز، هڪ روٽي ۽ به پيگ طلبڻ واري موهيءَ وٽ هاڻ چوويه ڪلاڪ لئبارٽريءَ ۾ شعر/غزل جو رياض آهي. تخليقي عمل فڪر-خفو آهي. سال ٻن کان نئين سِر شوق ڪري سنڌي شاعري، (ڪهاڻي پڻ) ڪوين، شاعرن تي ڊزن کان مٿي لکيل مقالن تبصرن مان سندس شاعريءَ جي مشاهدي-درشٽي جي ڇيڪي پکڙ مدت تائين توهانجي حواسن سان پٽڪندي رهندي. اِنڪري سنڌس سيدينياري مقالا سيني کي ياڻءِ پون! جن کي سمجهه ۾ نه اچن آنهن کي به! ۽ بانيڪار، ايندڙ سيمينار ٿئي نه ٿئي، پر موهيءَ کي پيپر لکڻ جي دعوت ڏيئي ڇڏيندا! تبصرن ۽ مهاڳن سان به

لڳيگ اِئين ئي آهي! اِن لاءِ اڳ بزرگ اونچي شاعر حاسد صاحب جو اُتو (ڏسو سندس وار) ڳوهيندا هئا ۽ هاڻ موهيءَ جو بہ مئدو (ڏسو سندس وار) مهتيندا آهن!

ڪتاب ڪمري جي ڪباٽ ۾ رکائي، ٻاهر پڌر ۾ موهيءَ کي پرمننٽ بئنڪ/ ستڊي/ لئبارٽري لڳائي ڏني اٿائون! 2X4 فوٽ ٽيبل تي تجربا ڪندو رهندو آهي. اِنتي فون جي ڊبلي، سوٽفن جو ڊبلو ۽ ڊرائر ۾ بوتل (سيلف يوز لاءِ. توهان لاءِ اندر ڪباٽ ۾ جهجهو) بنا غلطيءَ رکيل هوندا آهن! هن پنهنجي لاءِ-دراصل پنهنجي متي لاءِ-هڪ ناياب16 يا 18 انچ پنکو، ساري! ڦرڪٽي-متان لڳائي آهي! هِن اِهو ڏيان سان ٻڌو آهي تہ غريبيءَ ۾ ئي شاعر چٽڄندو آهي! مان جڏهن بہ ونس وڃان، پاڻ سان وچٽو ڪٽي وڃان! ۽ توهين؟

مون چاهيو ٿي تہ موهيءَ جي ڪوتا/ شعر تي، اديب ۽ نقاد دوست، پيپر/مقالا/تبصره لکي، کيس، سندس لکيل مقالن/تبصرن جيان ئي موٽ ڏين! اِئين موهيءَ جي شخصيت سان گڏ سندس سموري ڪوتا/غزل تي هڪ مڪمل جاچ پڙتال ۽ ماڻڻ وارو احساس تري بيهي! جي اِئين ٿئي ها... ڪن سهڻي موٽ ڏني آهي، تہ ڪن موڙ! وري بہ ڪيترن دوستن وٽان جهجهو ئي مال عنايت ٿيو آهي. جن ۾ موهيءَ جي ڪوتا/ غزل جي ڪيترن پهلن تي لکيو ويو آهي. (وچير ئي الائي چو ڳالهہ ياد ٿي اچي-پيچن جي لمت لاءِ اڳ هري سنڌي جو لکڻ، ۽ هاڻ نند چڳاڻي جي ڇهنڊڙي!) کي اهم پهلوءُ رهجي بہ ويا آهن: موهيءَ جي ڪوتا ۽ غزل جي تخليقي ٻولي، جذبو ۽ خيال، انداز بيان، رديف، بندش، سمڪالين موضوع، عام ماڻهوءَ جو آواز، هاڻوڪو غزل ۽ موهيءَ جو غزل، سندس شاعريءَ جا اڇوتا پاسا، موهيءَ جي غزلن ۾ آسماني (Celestial) ۽ زميني (terrestrial) وستوءُ (bodies)، بعد جديديت ۽ موهيءَ جو غزل، موهيءَ جي ڪوتا ۽ غزل جو آپسي رشتو وغيره.

هي پرچو توهان سيني اديب دوستن جو ئي آهي جن موهيءَ تي لکيو آهي.

هري موٽواڻي 'سنڌي' جي ياد ۾ جذبي ڀريا سلام پيش ڪندي-

پريم پرڪاش

22 سيپٽمبر 2006

بايوڊيٽا

پورو نالو : واسديو وينسيمل سڌناڻي، ماتا - سيتاٻائي

ادبي نالو: واسديو موهي

پتو : A-355، نئن نگر، سهجپور ٻوگها
احمدآباد- 382345

جنم : 2 مارچ 1944

جنم استان: ميرپور خاص سنڌ، پاڪستان

تعليم: MA ,MEd

ٻولين جي ڄاڻ: سنڌي، هندي، گجراتي انگريزي

پيشو: ليڪچرر، هيڊ آف ڊپارٽمينٽ (انگريزي)،
اِنڊين هاءِ اسڪول، دبئي (يو.اي.اي)

پهرين اِشاعت: 1962 (ٻوندون ٿيون ملهار)

اِشاعتون: تضاد 1976، صبوح ڪٿي آهي؟(1983)،
مٽڪو (1992)، برف جو ٺهيل (1996)،
مٽڪو (گجراتي) ترجمو: جينت ريلواڻي (1997)
مٽڪو (هندي) ترجمو: ٻنورسنگهه پنوار (2001)،
ڇهنب ۾ ڪڪ (2001)

ترجما : تانيزاڪي جو جپاني ناول 'ڏ ڪي'
نامڪل راملنگم پلي، مونوگراف- ساهتيه اڪادمي، دهلي،
انترال- تغريرون- ساهتيه اڪادمي، دهلي- 2006

سهسمپادن/سمپادن: وجود جو کنڊهر (ڪوتائون)
ڪويتا ٻهاهي، رچنا ٺِماهي

اِنعام: (۱) ساهتيه اڪادمي آوارڊ دهلي (1999) برف جو ٺهيل تي
(۲) ڪشنچند بيوس اوارڊ، گجرات ساهتيه اڪادمي
(1995)، مٽڪو تي،
(۳) نارايڻ شيام اوارڊ، بيسٽ، بمبئي، 1997، برف
جو ٺهيل تي

ڪئسيٽ/سي جي: (۱) مشهور گايڪ پون ڪمار جي ڪمپوز ڪيل ۽ ڳايل
مَهڪ جي ڏن(2003) - غزل
(۲) مشهور گايڪ گهنشيام واسواڻيءَ جي ڪمپوز
ڪيل ۽ ڳايل 'ڇ پوءِ...' (2004) - غزل

(۱) واقفيت

واسديو موهي-هڪ شاخص

ڪلا پرڪاش

ڪنهن شخص کي پورو سڃاڻڻ سولو آهي ڇا؟
هڪ اِها ڳالهه پڪي ڄاڻان ٿي واسديو موهي شاعر کي. مان شاعريءَ جي فن مان نه ڄاڻان پر سُٺي شاعري مون کي، دل جي اندرين کان اندرين تهن تائين دنيا کان مڪت ڪري ڇڏيندي آهي. موهيءَ جون ڪيتريون ئي اهڙيون رچنائون آهن، جيڪي دل کي گهرو ڇُهنديون آهن. ڪي شعر مبهم لڳندا آهن ۽ شعر سمجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ پڄندي ناهي. آهي اڻ سمجهيل ئي رهجي ويندا آهن.

واسديو موهيءَ 'مٽڪو' ته اسان جي سامهون رچيو. دبئيءَ جي ماهوار ادبي ڪلاس ۾ 'مٽڪو' جي شخصيت جو ڪو پهلو شعر جي روپ ۾ پسڻ لاءِ ملندو هو. 'مٽڪو ڇپيو ته دبئيءَ ۾ ادبي ڪلاس ۾ شرڪت ڪندڙ ساهتڪارن کي لڳو ته اسان جو 'مٽڪو' ڇپيو آهي.

موهي پاڻ 'مٽڪو' جيان، احمداباد ڇڏي وديس ۾ ڪمائڻ خاطر آيو هو. ڪيترن شعرن ۾ 'مٽڪو' ۾ موهيءَ جو عڪس ملندو. البت 'مٽڪو' ڳوٺاڻو اڻ پڙهيل ڏيکاريو ويو آهي پر حساس دل ڪنهن شهري پڙهيل کان گهٽ ناهي. هه شعر آهن:

-ڇلهه ۽ چمني ٽڏي، اگيان ڪارڊ
'مان مڇي ۾' لِکي ڪلي مٽڪو!

- ڳوٺ جو هيڪلو تلاءُ سُڪو
سولو وشواس ڪئن ڪري مٽڪو!

موهي دبئيءَ ۾ پنهنجي ياءُ ڪشن سان اڇي رهيو هو. ڪشن جو گهر دبئيءَ ۾ اسان جي گهر جي بلڪل پرسان هو. هاڻي ڪشن الائي ڪٿي وڃي گهر ناهيو آهي. هو هن جهان ۾ ئي ڪونهي. دبئيءَ ۾ گهر ويجهو ته گهڻا ئي رهيا هوندا، پر دل جي ويجهو ته ڪو اِتفاق سان ايندو آهي.

خبر ئي ڪانه پيئي ڇو ۽ ڪيئن موهي تمام جلد بلڪل ويجهو، بلڪل پنهنجو لڳڻ لڳو. شايد شاعريءَ جي ڪري. موهي گڏجي معنيٰ نئون غزل پڙهائيندو.

دبئيءَ ۾ ماهوار ادبي ڪلاس واسديو موهيءَ شروع ڪيو. موهيءَ جي

دبئيءَ ۾ اچڻ کان اڳ اسين ٻه چار سنڌي ساهتڪار ڪلاڪار موهن ڳ
يهاڻي ۽ روپ - اسين ٻئي موتي ۽ مان- گوپ ڪمل- ساڌواڻي. شروع ۾
شريڪانت صدف ٻه. پوءِ آشا چاند- گڏجندا هئاسين. شعرو شاعريءَ جون
خوب محفلون ٿينديون هيون پر نيمائتو ادبي ڪلاس نه ٿيندو هو. باقاعدي
ادبي ڪلاس جي شروعات موهيءَ ڪئي. اِهو سهرو هن جي سر ئي رهندو.

جيڪڏهن موهيءَ جي گهر ادبي ڪلاس ٿيو. موهي توڙ تائين دبئيءَ ۾
ڪشن سان رهيو. لڳندو اِئين ته هو پنهنجي ئي گهر ۾ آهي.ڪشن ساهت
جي ’س‘ مان ٻه نه ڄاڻندو هو. هو بزنيس مئن هو. پوءِ ٻه ڪشن پاڻ توڻي
سندس پتني رچنا، اسان سنڌ ۽ ليکڪن جي ڀرپور مهمان نوازي ڪئي. هو
اسان کي اِن ڪري ڀانئيندا هئا ڇاڪاڻ ته اسين سندن پياري ’موهي‘ جا
متر آهيون.

واسديو موهيءَ جي پتني جانڪي. اسان لاءِ جانڪي ڀاڀي. اسان کي
موهيءَ کان گهڻا سال پوءِ ملي. هن کي دبئيءَ گهرائڻ ۾ موهيءَ کي سال
لڳي ويا. آها ٻه ڪشن ۽ رچنا واري گهر ۾ ئي اچي رهي. جانڪي نالو
رامائڻ ۾ سيتا جو آهي. سيتا جو ڪنواري هوندي جو نالو. جانڪيءَ هيترا
سال بنواس ڀوڳيو. احمدآباد ۾ هيترا سال موهيءَ کان دور رهي ٻارن جي
پڙهائيءَ خاطر. نه ڪڇائين، نه پڇيائين. هن مائيٽي عورت جي خاموش
مهمان نوازي، سانتيڪو پيار. ڊيمو ٻالهائڻ. شفاف شخصيت. جانڪيءَ
جي انمول سات موهيءَ کي زندگيءَ جي هر موڙ تي ٻل بخشيو آهي.
موهي ٻه سچي جو سچو جانڪيءَ جو آهي. پل جانڪيءَ جون چار ٻالهيون
نه مڃيندو هجي پر هن جي دل تي جيڪڏهن ڪا راڄ ڪري ٿي ته جانڪي
ئي آهي. موهيءَ جو هڪ شعر آهي. (شايد جانڪيءَ جو خط پڙهندي جيڪا
من اِستتي بڻي هوندس، آها بيان ڪئي هجائين:)

خط ڪڏهن ور ور پڙهندو هوندو
لفظ کي معنيٰ کي ڇهندو هوندو

موهيءَ کان زندگيءَ ڏکيا اِمتحان ورتا. حيراني آهي ته موهيءَ زندگ
يءَ کي جنهن نموني شاعريءَ ۾ پيش ڪيو، پاڻ ٻه زندگيءَ سان اِئين ئي
پيش آيو آهي. اِهو ٿي سگهندو آهي؟ چوڻ ۽ ڪرڻ يا لکڻ ۽ ڪرڻ ۾ فرق
ئي نه هجي؟

موهي هڪ هنڌ چوي ٿو:

ڳل جو آ هڪڙو ئي ڳفتو
دنيا جي بدبوءِ سان لڙندس.

اڄ، موهي خوشيءَ ۾ ڦوليو نہ سمايو چوي ٿو ڊبل نانو ٿي ويو آهيان. سندس ڌيءُ نيتوءَ کي ٻہ ٻار آهن- نيتوءَ ڪجھہ ڳوہ ۾ هڪ مسلم ڇوڪري سان پيار جي شادي ڪئي. جنهن ڏينهن ڌيءُ پنهنجي حياتيءَ جو اهم راز پيءُ اڳيا پڌرو ڪيو ۽ مائٽن کان پنهنجي جيون ساٿيءَ وٽ وڃڻ جي اِجازت گهري. اُن ڏينهن واسديو موهيءَ ڇا ڪيو؟ ڪو طوفان ڪڙو ڪيائين جيئن رواجي طرح ڪو بہ پيءُ ڪري؟ ڪاوڙيو ڌيءُ سان موهي؟ اهڙو ڪجھہ نہ ٿيو. موهيءَ پنهنجي ٻچڙيءَ جي ڪنيل قدم جو آدر ڪيو. ڪيس باعزت ساهرن موڪلي ڏنائين. ڪو پَن بہ ڪونہ چَريو. ڪنهن آڪ بہ ڪانہ چِنيي. ڪنهن پنهنجي پرائي جي زبان نہ هلي. اِهو چمتڪار ٿيو موهيءَ جي گهر ۾. سنڌي سماج ۾! موهيءَ جي شاعر ۽ شخص جي پاڻ ۾ هيڏي ٻڌي! سچ تہ اسان ڪيس سلام ڪيو. جانڪي بہ سندس پير ۾ اِستر بيٺي رهي. هيءَ هڪ مثالي قدم آهي.

موهيءَ کي ٽيا ئي ٻہ ٻار. نيتو پنهنجي ور گهر سان سائي ستابي رهي. موهيءَ کي ٻيو پٽ هو سُنيل. سُنيل کي ڏٺيءَ ڦوہ جوانيءَ ۾ گهرائي ورتو. سُنيل احمدآباد ۾ هو موهي دبئيءَ ۾. موهيءَ کي پٽ جي بيماريءَ جي خبر پيئي. اِسڪول مان موڪل وٺي احمدآباد آيو. پُٽ سان چند ڪلاڪ ملڻ ٿيو. سُنيل موڪلائي ويو. موهيءَ کي دبئيءَ ۾ ڪم ڪوني رهيو هو. اِسڪول مان گهٽي موڪل وٺڻ واجب نہ هو، تنهن سواءِ ٽيوشن وارن شاگردن کي بہ هن جي ضرورت هئي. هھڙي دردناڪ ڏک کان پوءِ بہ، پٽ جو ٻارهو ڪري موهي دبئيءَ واپس آيو. اَچي پنهنجي ڪم کي لڳو. اسين ڪيس ملياسين تہ دل ۾ ڏک ڏک پئي ٿي. اَلائي موهيءَ جو ڪهڙو حال هوندو؟ هن کي آٿت ڪيئن ڏيئي سگهبو؟ سُنيل جو وڇوڙو برداشت ڪيئن ڪندو موهي؟

واسديو موهي هڪ شاعر ۽ هڪ ٻڌيمان شخص تنهن نہ ڏٺيءَ سان شڪايت ڪئي نہ زندگيءَ سان. سڏي ڳالھہ ٻڌايائين. سائي ٿي پيئي هئس. هاسپيٽل ۾ هو. آتي ئي گذاري ويو. سُنيل کي پرڻٽي کي ٻہ چار مهنا مس ٿيا هئا. ننهن جي باري ۾ ٻڌايائين، ’ديدي! منهنجي ننهن جا مائٽ آيا هئا. ننهن کي وٺي ويا. چيومانِ هن کي نہ وهارجو. جلدي هن جي شادي ڪرائي ڇڏجو.‘

موهيءَ جو هڪ شعر چوان:

سڄي عمر نزاڪت ڏيندا رهيا
اِئين ٻاهران نيڪ ئي ڏٺا لڳون.

مون کي شبنم آهوجا جو هڪ شعر ڏو ياد اچي:

زندگي تنهنجي اَدائن کان ڏيو بڙ آهيان
غم جا پهلو تہ بدل، نيٺ بہ شاعر آهيان

زندگي ڪٿي ٿي لحاظ ڪري شاعرن جو-فنڪارن جو!
بقول موهي 'اِئين ٻاهران نيڪ ئي ڏٺا لڳون'. پاڻ بہ زندگيءَ جي اَدائن
کان ٻر بہ ڏيو هوندو، اندر ۾ ڏيو هوندو.

موهيءَ جو هڪ ٻيو شعر:
ڪجھہ ڏيو ڪونهي برابر آ سڀ
ڪنڊ پاسي اکيون آگهندو هوندو.

دبئيءَ جي اِنڊين هاءِ اِسڪول ۾ واسديو موهي هڪ قابل اُستاد طور تہ
مانُ پاتو ئي پر ڪيترن ٻي جوابدار قسم جي شاگردن کي هن پڙهائيءَ ۾
توڙي ٻئي وهنوار ۾ بہ سنواريو، اِهو ڪارنامو اَسان اکئين ڏٺو. اڄ ڪلھہ
ماستريءَ جي پيشي کي شاهاڻو نہ ڏو مڃيو وڃي پر موهيءَ هن پيشي جو بہ
شان وڌايو ۽ پنهنجو بہ!
رٽاير ڪرڻ بعد احمدآباد ۾ اچي نئون آشيانو اڏيو اٿائين. هن جو
گهر... موهيءَ ۽ جانڪيءَ جو گهر هر آئي وئي خاص ڪري اَديب دوستن
لاءِ هڪ آرام گاه آهي. اُن گهر ۾ اُميد تہ پاڻ بہ آرام سان رهندو ۽ شعر
لکندو رهندو جيئن چوي ڏو

بہ پل پنهنجي لاءِ جي بچائي رکون
ڏکيا سچ سليون، شاعري پڻ چئون.

مون اڳہ ڪٿي لکيو آهي تہ ڪويتا لکڻ ٻيلي مان پسار ڏيڻ آهي.
رستا گُم هوندا آهن، پنهنجو نجو پيچرو ناهٽو پوندو آهي، ظاهر آهي،
گُم ڏي وڃڻ جا ڀرپور اِمڪان هوندا آهن، پر ڪنهن ماڳہ تي پهچڻ جي
چاهہ، اڳتي ڏڪيندي رهندي آهي.
-واسديو موهي
سيلف پورٽريٽ-آڪاشواڻي-آگسٽ-2000

(٢) و ا.مو. منھنجو دوست

تيرٿ چاندواڻي

اڄ جڏھن مان موھيءَ کي ياد ڪري رھيو آھيان تہ سوياويڪ ئي آن سان گڏ پريم ۽ نندلعل بہ ياد اچي ٿا وڃن. ايل.آءِ.سي. (L.I.C) احمدآباد جي جيون پرڪاش بلڊنگ جو ٻيو يا ٽيون ماڙو. نظارو سامھون گُمھي رھيو آھي. سڀ يا گھڻو ڪڇ ياد ڪرڻ لاءِ مان 41-40 سال پٺيان موٽي رھيو آھيان. قدم واپس وري رھيا آھن. مان جوان ٿي ويو آھيان. ڪافي مزو اچي رھيو آھي. منھنجي رفو ٿيل چھري ۾ پيل جھوريون چڪجي ويئون آھن ۽ چھرو لسو ٿي ويو آھي. ڪيڏي نہ سٺي ڳالھہ آھي. اِنسان خيالن ۾ ئي سھي ليڪن جڏھن چاھي واپس موٽي ٿو سگھي. قدرت جي اِھا وڏي نعمت آھي اسان بي شڪرن اِنسانن لاءِ.

موھيءَ سان منھنجون گھڻيون ئي يادگيريون جڙيل آھن. من سان/دل سان/دماغ سان. موھي منھنجو پيارو دوست آھي. موھي منھنجو نہ بلڪ ڪنھن جو بہ سنو دوست ٿي سگھي ٿو. ھوُ اھڙو پيارو ھر دل عزيز اِنسان آھي جنھن سان ھرڪوئي محبت پيار دوستي ڳنڍڻ چاھيندو.

20-21 سالن جو مان جيون پرڪاش بلڊنگ ڳولھا لاءِ رليف روڊ تان آھستي آھستي ھلندو سائين بورڊن بلڊنگن تي نظر اچليندو. ايل.آءِ.سي. بلڊنگ ڳولھي رھيو آھيان جا ليندي ئي منھنجي اکين ۾ چمڪ اچي ٿي وڃي. تڪڙو بلڊنگ ۾ داخل ٿي مُنجھي ٿو پوان ڪيڏانھن وڃان. ڇا ڪريان...؟ چوگرد نظر ڦيرايان ٿو. سامھون ڪائونٽر تي ويٺل مُڇن واري شخص کان پڇان ٿو 'پريم پرڪاش.. ڪٿي ملندو؟' ھوُ عجيب نگاھن سان مون ڏانھن نھاري ٿو ۽ پوءِ ٻڌائي ٿو ٽيون ماڙو ۽ مان ڏاڪڻ چڙھي ٻن ٽن جڻن کان پڇندو پريم تائين پھچي ٿو وڃان. پريم...؟ 'ڪويتا' جو سَھہَ سمپادڪ. 'ڪويتا' آن وقت زور ۾ ھئي. ساھت ۾ الڳ جڳھہ ھئي آن جي. آن ۾ ڇپجڻ رچناڪار ھئڻ جو پڪو پختو ثبوت ليکيو ويندو ھو. پريم ۽ موھيءَ جي جَگل جوڙي آن وقت ڪافي مشھور ھئي.

پريم کي ڏسي چرڪ نڪري ٿو وڃي-ھي سردار...! پريم مُسڪرائيندو ھٿ ٿو ملائي. مان ٻڌندي يٽڪان ٿو. مان، تيرٿ چاندواڻي. بانٺوا مان. ھوُ ڪلي ڪيڪاري ٿو. پنھ منٽ پاڻ وٽ وھاري، ھڪ سھڻي جوان وٽ وٺي ٿو ھلي- ھي اٿيئي واسديو موھي. ھن ڳيرو سھڻي جوان کي ڏسي مان اواڪ رھجي ٿو وڃان ۽ سائس پاڪر پائڻ جي اِڇا روڪي ڪانہ ٿو سگھان.

اِها هئي واسديو موهيءَ سان منهنجي پهرين ننڍڙي ۽ مختصر مُلاقات جا پوءِ سني دوستيءَ ۾ بدلجي ويئي.

دوستي واري ملاقاتن جو پوءِ جو دؤر اَجا تائين جاري آهي.

(۱) موهي مون وٽ جهوناڳڙه سرڪاري ڪوارٽر ۾ آيو آهي فئمليءَ سان. جانڪي سندس پتني، سُنيل سندس پٽ ۽ ننڍڙي جاپاني گُڏي. هوُ ٻڌائي ٿو هيءَ جاپاني گُڏي سندس ڌيءُ نيتو آهي. سچو وقت هوءَ شرمائيندي ۽ مسڪرائيندي رهي آهي. ويراول گهمڻ ويا آهيون-سومنات ڪان ٿي ڀالڪا مندر پهتا آهيون. (ڀالڪا مندر جنهن اِستان تي ڪرشن کي تير لڳو هو) هيءَ گُڏي متي تي پوتي ويڙهي پٽ تي ويهي اکيون بند ڪري جل مان ٻُڪ ڀري پوُڄا ڪري رهي آهي. سندس چهري تي نئين ڪنوار جهڙو نکار نظر اَچي رهيو آهي. موهي پنهنجو ڀاوَ روڪي ڪانه ٿو سگهي ۽ سندس پيشاني تي چُمي. هوءَ شرمائجي ٿي وڃي ڪويتا مسڪرائيندي سندس منهن هٿن ۾ جهلي ٻنهي ڳلن تي چُمي ٿي ڏئي.

(۲) جهوناڳڙ گهر ۾ گڏجي ويٺا آهيون- مان موهي رتن آڏتاڻي- گهٽين ئي ڪويتائن غزلن تي کليو بحث جاري آهي. صرف ٽن ڄڻن ۾. موهي ڪهڙي ڀر هنڌ نجي ساهيتڪ ماحول پئدا ڪري ٿو سگهي. هوُ اڪيلو ون مئن آرمي ٿي سگهي ٿو/آهي.

(۳) اَحمدآباد ۾ موهيءَ جو نئن نگر وارو گهر. ڇنڇر جو ڏينهن. ساهتڪ بئٺڪ. پيئڻ جو دؤر. مان، موهي، حاسد، پريم، ڊاڪٽر امرت بوداڻي ۽ شيام رامرڪياڻي. غزل تي بحث جاري آهي. غزل ۾ نئين جي تلاش. اَتي هڪ اِتهاسڪ ڳالهه ٿي آهي سنڌالاجي ستيش روهڙا ۽ هريش واسواڻيءَ جي باري ۾ ليڪن هتي مان اَن جو ذڪر ٽاريان ٿو.

(۴) ’موهي، مان تيرٿ! تنهنجي دَبئيءِ ۾ آيو آهيان‘. ڪٿي آهين...؟ هوٽل بلو اِمپيئريل ’ها ٺيڪ آ... ڪلاڪ ۾ موهي سني وسڪيءَ جي بوتل ۽ گلاب جي گل سان حاضر. سواگت ڪرڻ ڪوئي موهيءَ ڪان سکي. موهي، يار! وسڪي ڇو...؟ هو ٻڌائي ٿو ’ڇڏ يار، دَبئي ۾ تون هوٽل ۾ ۽ هوٽل ۾ تو وٽ اَلائي ڪهڙو بندوبست هجي. نئون شهر ۽ تون نئون ماڻهو. ڪٿي ويهي ڳولهيندين ۽ منهنجي وات مان نڪري ٿو واه موهي واه!

(۵) موهيءَ جو مينابازار دَبئي وارو گهر. هر رات ساڍي ڏهين مان موهيءَ وٽ پهچندو هوس. هوُ سنان پاڻي ڪري فريش ٿي منهنجي پهچڻ جي راه ڏسندو هو. پيگ ٺاهيندو. پريم سان، حجت سان پيئاريندو ڪاڏو ڪارائيندو ۽ رات جو ساڍي ٻارهين، هڪ ٻجي مونکي منهنجي پٽ جي گ

هر سلامت پهچائي ايندو. هڪ ڏينهن نه بلڪ پورا ٽي مهنا. دوستن کي ڪيئن سنڀالجي اِهو ڪوئي موهيءَ کان سکي!

(٦) موهيءَ جو فون ٿو اچي، 'تيرٿ، اڄ اِنڊين هاءِ اِسڪول جي آڊيٽريم (Auditorium) ۾ گهنشيام واسواڻي جي غزلن ۽ سنڌ جي ڪلاڪارن جو پروگرام آهي تون تيار ٿي مون وٽ پهچ، گوپ ڪمل جي ڪار ۾ هلنداسين.

مان موهيءَ وٽ پهچي ٿو وڃان. گوپ ۽ سندس ڌرمپتني وندنا گڏجن ٿا-ڏٻئيءَ ۾ ساڻس منهنجي پهرين ملاقات. گوپ ڪافي سينسيبل ۽ مذاقي آهي.خوب مزو ٿو ڏياري. ڏٻئي ٽي مهنا رهندي موهيءَ مونکي الڳ الڳ چار سنڌي پروگرام ڏيکاريا. هر دفعي ڪيئر ڪري وٺي هليو. هر آهو شخص جنهن جو ساهت/ڪلا سان ڪو واسطو هو موهيءَ آنهن سڀني سان منهنجي ملاقات ضرور ڪرائي. جنهن ۾ موتي پرڪاش، ديدي ڪلا پرڪاش، آشا چاند، چاند پنجابي سندن ڏيءُ مؤمل (جهڙو نالو اُتس اهڙي ئي ڇوڪري آهي) ۽ ڀيا ٻه ڪي اچي ٿا وڃن.

ڏٻئي ۾ رهندي هر مهني جي پهرين جمع تي هڪ ساهتيڪ گڏجاڻي رکي ڪنهن نه ڪنهن جي غزل/ڪويتا ڪهاڻيءَ تي کليو بحث رکي هن رڻ پٽ وارياسي مئدان ۾ بهار آڻي سڳند ڦهلائي ڇڏيندا هئا. خبر نه آهي هاڻ موهيءَ جي هتي اچڻ بعد اِنهن بئنڪن، اِنهن محفلن جو دؤر اڃا چالو هوندو يا نه... ڪي ماڻهو خزان ۾ بهار آڻي سگهڻ جي طاقت رکندا آهن موهي آنهن مان هڪ آهي.

گوپ ڪمل جو گهر. مان، ڪويتا، موهي-آشا مومل ۽ چاند پنجابي ۽ ڀيا ڪي ساڻي ويٺا آهن. ڪل مسخري جو ماحول آهي. گوپ جي مَستين ۽ سڀني جي ٽهڪڙن وچ ۾ ڊور بيل وڄي ٿو. ڪمل وڃي در کولي ٿو. ڪير کپي؟ هو پڇي ٿو. هي گوپ ڪمل جو گهر آهي..؟ ها..! پر انڪل ٻاهر نيم پليٽ تي ته ڪنهن ليڊيز جو نالو لکيل آهي-مان ته واپس پئي وريس پر سرنيم (آکهه) سنڌي لڳي اِن سبب همت ڪري بيل وڄايم اِهو پڇڻ لاءِ ته توهان ڪٿي ڪهڙي بلاڪ ۾ رهندا آهيو.' ها، برابر گهر ليڊيز جو آهي. مان ياڙوت آهيان. گوپ ڳالهائيندي آيل فئمليءَ کي هال ۾ وٺي ٿو اچي-هي منهنجو پُٽ انيل ۽ ننهن غزل آهن. سندن هنج ۾ ننڍڙو پٽڪڙو ٻار آهي جنهن کي مسز گوپ وڏي چاهه مان پنهنجي هنج ۾ ٿي وٺي. ڪل مسخري، ٽهڪن جي آوازن وچ ۾ ڪاڏي/پيتي جو دؤر چالو آهي. ڪمل ٻڌائي ٿو، 'مون موهيءَ کي گرو مڃيو آهي' مان چوان ٿو. گوپ! گروءَ کي ته پيري پئبو آهي گروءَ جي. شيوا ڪبي آهي ۽ ڪمل سچ ۾ موهيءَ جي قدمن ۾ ڪونهج

ويهي ڪيس زور ڏيڻ تو لڳي ۽ مان ڪئميرا ڪلڪ تو ڪريان. سيني جي مُنهن مان ڪل ۽ ٿڪن جا ڦوهارا ٿا ڇٽن. زندگيءَ جا اهڙا ڪيئي يادگار پل ڪئميرا ۾ قيد ڪري فوٽن جي روپ ۾ انڊيا کڻي آيو آهيان. ڪيئي يادگار گهڙيون آهن. موهيءَ جي دبئي واري گهر جون. موهيءَ جي انڊيا واري گهر جون. پريم پرڪاش جي گهر جون. جنهن ۾ گڏجي فئمليءَ سميت ڪيئي پل سات گذاريا اٿئون. ڪيئي بحث ڪيا اٿئون ڪيئي پلان ٺاهيا/ ڍاهيا اٿئون. نه ڳڻڻ جون ڪيئي ڳالهيون آهن. ڪيئي پل آهن جي سات گذري ويا ۽ دل تي هڪ گهري ڇاپ ڇڏي مغز جي فلاپيءَ ۾ ڪٽي قيد ٿي ويا ۽ ڪڏهن ڪٽي فلاپي ڪلڪ ڪري کلي ٿي وڃي ۽ يادون تازيون ٿي ٿيون وڃن.

يادن/ملاقاتن ۽ دوستيءَ جو دؤر ڪافي وڏو آهي جو اڃا تائين چالو آهي ۽ چالو رهندو. جان جيئرا آهيون تان قائم/دائم رهندو.

وا. موهي منهنجو دوست: سڪ محبت پيار ۽ نينهن جي سلطنت جو شهنشاه آهي ۽ رهندو.

ڪنهن به رچنا جي رچاوَ ۾ ٻوليءَ جي اهميت کي پرکڻ ويهبو ته ڪوبه ڳنڀير ليکڪ اِئين ئي چوندو ته ٻولي ۽ رچنا الڳ الڳ چيزون آهن ئي ڪونه. ٻولي ۽ رچنا هڪ ٻئي ۾ اِن طرح رليل مليل هئڻ کپن جو جي ڪٽي ڪنهن لفظ، لفظي جوڙ يا جملي کي ڦيرائجي ته اُهو رچنا جي رچاوَ کي ئي دهرم رسائڻ جي جوکم تي هجي. رچنا جي طلبن کي پورو ڪرڻ لاءِ ٻولي ڪيتري حد تائين لچيلي بڻي آهي، لُغاتي معنيٰ ڪان هٽي، لفظ ڪيتري حد تائين معنائن جون نيون سِمتون حاصل ڪن ٿا، ڪهڙا نوان روپ اختيار ڪن ٿا. اهڙا روپ جي آڳرا به نه لڳن ۽ ٻوليءَ جي مڪمل گهڙت جي حوالي ۾ پوريءَ طرح ڇُهيل لڳن (ٻيءَ حالت ۾ اهي لفظ پوري رچاوَ ۾ اوپروٽي آپسي بيهندا) مطلب ته ٻولي ۽ رچنا جو رشتو، چمڙيءَ ۽ شرير جو رشتو هئڻ کپي نه ڪِ پراڻن وشواسن مطابق لباس ۽ شرير جو. لباس ڦيرائي سگهجي ٿو، پر چمڙيءَ کي ڦوري به رهڻ شرير کي ئي زخمي ٿي. منهنجو شخصي رُخ، البت، ٻوليءَ کي اڃا به شرير جي اندر ڪري آن کي شرير جو تنتي سرشتو بڻائڻ جو آهي. ان ڪري ئي مون مٽي، لفظ رچنا ۾ 'ڇُهيل' هئڻ کپن چيو آهي. تنهن ڪانسواءِ ليکڪ چيزن کي بيان (State) ڪرڻ بجاءِ پاڻڪ تائين پهچائڻ (Convey) ۾ ڪيتري حد تائين ٻوليءَ جي شڪتيءَ کي آپيوگ (exploit) ۾ آندو آهي، اها چڪاس به ليکڪ جي ٻوليءَ ڏانهن سجاڳيءَ جي نشاني ڏيندو آهي.

- واسديو موهي

'سي سپ سانديم ساهه سينءَ' (موتي پرڪاش) جي ٻولي- ڪونج 1998

(٢) موهي: پاڻ ۽ ڪٽوريءَ خوشبوءِ

هري همٿاڻي

قريبن چار-ساڍا چار ڏهاڪا اڳ دهليءَ ۾ اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا طرفان ساليانو سميلن هو. تنهن وقت جي ساهتڪ سميلن جي سُرهاڻ ئي ڪا ٻي هئي. اڄ آنهن يادگار لمحن جو رڳو تصور ئي ڪري ڏسو سگهجي. هٿ ملاءِ ته هٿ لرزش ۾ اچيو وڃي. ڀاڪر پاءِ ته ڀائيچاري جي گرمائش نس نس ۾ ڦهلجي وڃي. هر دؤر کي پنهنجي خوشبوءِ هوندي آهي. سَنُ ته ياد نه اٿم پر دهليءَ جي آن ساهتڪ سميلن جي موقعي تي، لجپت نگر ۾ بابا نيڀراج هاءِ اِسڪول جي هال ۾ مشاعري جو آيوجن ڪيو ويو هو. آن مشاعري جو سنچالن شايد سداحيات رام پنجواڻي ڪري رهيو هو. رفته رفته رنگ نکرندو ويو ۽ ڪنهن مهل اِسٽيج تي اچڻ لاءِ موهيءَ جو نالو ڳنهيو ويو. سادي لباس ۾ ملبوُس ڳيروُ جوان ڪلهي ۾ لٽڪيل ڪاڌيءَ جي ڳوٿري. لڳو ته هن شهزادي شاعر جي آجيان ۾ اِسٽيج ئي جڻ ٻهڪي پيئي هئي. موهيءَ حاضرينن کي پنهنجي شعر سان موهيو ڇا، جو ڪو وقت تاڙين جو ڦهڪو پڙاڏو بڻجي هال ۾ گونجندو رهيو. ياد اٿم، واڪاڻ ۾ گورڌن ڀارتيءَ جو 'واهه واهه' جو بُلند آواز ٻين سان نکرايو هو. نارائڻ شيام به هن نئين جي آمد سبب مند مند مرڪي رهيو هو. آها مُرڪ گويا مُشڪ جي مهڪ جيان فضا ۾ ڦهلجي ويئي هئي.

مان عجب ڳاڙ اکين سان موهيءَ کي تڪيندو رهيو هوس، ڇو ته مون کيس پهريون دفعو ڏٺو هو، اِئين به چوان ته آن نظر سان مون کيس پهريون ڏٺو هو. پهرين نظر لاءِ ڇا چئجي؟ وقت اڄ اسانکي اِن طرح ملايو آهي جو وڇوڻيءَ جو نالو ئي متجي ويو آهي.

تنهن وقت ته 'واهه واهه' جي گوُنج هال ۾ گوُنجي هئي پر اڄ آها گوُنج چوڌاري ڦهلجي ويئي آهي. سندس شعرن جو مجموعو 'مٽڪوُ' مون نجاڻ ڪيترا دفعا پڙهيو آهي. هر دفعي نرالي نواڻ سان سرابور.

'صبح ڪٿي آهي؟' پڙهڻ تي منهنجي دل ۾ بار بار اِهي اکر پئي هُريا، 'صبح' سنڌي ادب جي اڱڻ ۾ ئي ته آهي.

۽ 'برف جو نهيل' پڙهندي لڳو ته 'ڪجهه' هئو جو اندر ۾ برف جيان جڻ رچي رهيو هو.

گهنشيام واسواڻي جي سدابهار سُر ۾ موهيءَ جي غزلن جي سي-ڊي '۽ پوءِ' لاءِ ڇا چئجي؟ رهيون ڪهيون دليون به هُن جڻ رجائي ڇڏيون آهن.
ڪونج

ٻڌڻ ڪانپوءِ ماڻهو ڇڻ ڇڻ ٻڏ وچائي ڇڏيندو آهي.
موهي توراتَ جي ڪهڙي پهر ۾ اِهي غزل رچيا؟ آن C.D. جي مدهوشي گونج تي لاشڪ-رات جو رڙهڻ بہ ڦمچي ٻيندو ۽ ڪائنات ۾ هڪ عجيب قسم جي خاموشي طاري ٿي ويندي.
تڏهن ۽ اڄ جي موهيءَ ۾ سرور خواه شعور جان تان قائم آهي.
۽ نہ وري تڏهن ۽ اڄ جي موهيءَ جي سياءَ ۾ فرق آيو آهي. هوُ ميوي جي آن وڻ وانگيان آهي، جيترو ويجهو ميوو اوترو نهئو ۽ نماڻو. سندس دل خواه گهر جي چائنٽ اندر فقط پيار ۽ پيار آهي. اڄ بہ سندس عاليٖ عظمت ۽ قرب پرئي مانيٽي سياءَ ڪي ڏسي منهنجي دل مان آها ٿي 'واهہ واهہ' ٿي نڪري، جيڪا ڪجھ سال اڳ بابا نيپراج هاءِ اِسڪول جي هال ۾ دل مان ڦٽي نڪتي هئي.

نوجوان شاعر واسديو موهي، هند جي سنڌين جو پهريون جديد شاعر آهي، جنهن ڦناڪيدار تنقيدون لکي سنڌي هلچل يا اَدبي تحرڪ ۾ ڀهرو وٺي نہ، مگر پنهنجي نئين ڪوتا جي معيار سان جديد شاعرن جي پهرين صف ۾ آيو آهي. موهي، اِنڪار-خدا ۽ اِخلاق، تحت الشعور جي غير منطقيت جو حامي، هستيوادي شاعر آهي. موهيءَ جي ڪوتا ۾ بحر وزن نہ آهي. موهيءَ جي جذبي ۽ فڪر ۾ بحر ۽ وزن ٻئي آهن. نئين ڪوتا جي حيثيت اُس، مينهن، سوڪ ۽ اونده ۾ ڦنندڙ ٻوٽي جيان آهي.
هرچند اَجهل 'سنڌي شاعريءَ جا پنجاه سال' ڪتاب ۾ پنهنجون اُميدون موهيءَ تائين محدود رکيون آهن.
موهن ڪلپنا 'تضاد' مهاڳ تان

هريش وانگر موهيءَ جي نئين ڪوتا ۾ خيال جو هڪ ڳجهو منطقي سلسلو محسوس ٿئي ٿو، جنهنڪري ڪوتا هڪ طرف خواه مخواه مبهم ٿيڻ کان بچي ٿي وڃي تہ ٻئي طرف پنهنجو پاڻ مڪمل بہ ٿي پاسي ۽ سندس ڪوتا 'بي وقت وقت' آنجو هڪ مثال آهي.
ڪرشن راهي
(ڪويتا ١٩٧٢)

(٤) واسديو موهي- هڪ پياري شخصيت

لکمي کلاڻي

هڪ دوستاڻي بات چيت دؤران واسديو موهيءَ جو چيل هڪ گفتو منهنجي ڪنن ۾ هميشه پيو گونجندو آهي:

’يار، هن مشغول پڇ پڇان واري زندگيءَ ۾ اسان ليکڪن کي ڪي ٿورا نويڪلائي جا پل پاڻ سان اندر اورڻ لاءِ ملندا آهن، آنهن ۾ پاڻ کي پوريءَ طرف آگهاڙي، پنهنجي آسپاس جي سچائيءَ سان مخاطب ٿيندا آهيون. تخليق جي اهڙن بيشقيمتي ڪنن ۾ جي اسين عام ڏنڊوڙين جيان حرفتباز بڻجي، چالاڪيون ڪريون، پاڻ پڏائڻ لاءِ ڪوڙ ڪنيون تہ پوءِ حيف آهي اسانجي اهڙي لکڻ کي.‘

اڄ هڪ ڀيرو ٻيهر واسديو موهيءَ جي سڀني رچنائن- تضاد (١٩٧٦)، صبوح ڪٿي آهي (١٩٨٣)، مٽڪو (١٩٩٢) ۽ برف جو نهيل (١٩٩٦)- جو مطالعو ڪندي مان شدت سان محسوس ڪريان ٿو تہ موهيءَ پنهنجي چيل مٿئين گفتي کي نہ رڳو پنهنجي هنئين سان هنڊايو آهي، بلڪ آن تي عمل ڪري، پنهنجي رچنائن ۾ پاڻ سان ايماندار رهيو آهي. هن جي سموري شاعري، نويڪلائيءَ جي ڪنن ۾ پاڻ سان سليل سچ آهي.

> ہہ پل پنهنجي لاءِ جي بچائي رکون
> ڏکيا سچ سليون، شاعري پڻ چئون.

(برف جو نهيل- صفحو ٥١)

مصنوعيت کان آجا، سندس اِهي سهج سياويڪ ٻول آسانجي دل کي سڌو ڇهي ٿا وڃن.

> شاعري سمجهي داد ڏيندو رهئين
> مون جڏهن توسان من جي ڳالهہ ڪئي

(برف جو نهيل- صفحو ٩)

ليڪڪ شاعر لاءِ سهجتا سان سچ سلڻ تڏهن ممڪن آهي، جڏهن هو سماجڪ/مانسڪ دٻاون سبب ڊپ ڏر ۾ مبتلا ٿي پنهنجو وشواس نٿو وڃائي ويهي. نين ڪوتائن جي مجموعي ’وجود جو ڪنڌر‘ (١٩٧٦) جي سمپادڪي ليک ۾ موهي چويٿو ’سيپتا جو پهريون صدقو شخص جي سهجتا ٿي آهي. هن فطرتي وهنوار جو سک وڃايو آهي. چاهيل ڪجهہ ڪرڻ/چوڻ لاءِ هو آزاد ناهي. هن کي هر وقت بدلجندڙ واتاورڻ کي ڏسي ورتٺو پوي ٿو. گرگٽ

ڪونج

ت (سانڊو) تي رهڻ جي مجبوريءَ هيٺ هن جو پنهنجو پاڻ مان وشواس نڪري ويو آهي.'

ڪاش اسين سنڌي ليکڪ به پنهنجي جيءَ اندر جهاتي پائي ڏسون ته اسين به محل ۽ موقعي انوسار گرگٽ جيان پنهنجا رنگ ته نٿا مٽيون؟ اسانجو لکڻ ڪيتري قدر سهج، فطري آهي؟ ڇا اسين آهو ئي ٿا لکون، جيڪو پاڻ انيو ٿا ڪريون، يا محض وعظ ڏيڻ يا وندرائڻ لاءِ لفظي قلابازيون ٿا ڏيون؟ ڇا اسان پنهنجي لکڻ مان ڪو ذهني سکون ٿا ماڻيون يا آن مان ناڻي ۽ ناموس جي موٽ ٿا طلبيون؟

موهي ڪٿي اسان مٿان خنده زني ته نٿو ڪري؟

تون رڳو پولڙيو بڻيو آهين
ڪا نئين ڏن ڪٿان بڻائيندين!

چنڊ سج جون پڙيون پڏائيندين
ڏيهه ڪي تجلي ڪان سڪائيندين.

جي اُڏامي سگهين ته شوق سان اُڏ
ميڻ جا ئي ته پر لڳائيندين.

ڇا موهيءَ جو اِشارو چمچاگيري ۽ چاپلوسيءَ سان هٿ ڪيل اِنعامن ۽ خطابن جي پرن طرف آهي، جيڪي پاڻ سان چپڪائي اسانجا ليکڪ مٿي اُڏامڻ چاهين ٿا. پر اهي ميڻ جا پر سج جي تابش وڌيڪ دير سهي نه سگهندا. گريڪ ڪردار 'ڊيڊالوس' جي پٽ 'اڪاروس' جيان هنن جو به سمنڊ ۾ هيٺ اچي ڪرڻ ۽ غوطا کائڻ جو حشر لازمي آهي.

جي حضوري ڪندي، ڪيسين جيئندين ائين
ڪو تکو زهر جيڀ تي لڳائي اچ.

پيڙ ۾ تنهنجو چهرو نه گُم ٿي وڃي
تون چپن تي الف بي سجائي اچ.

نوٽ سپنا، اکيون خشڪ جذبا شڪل
رولو شاعر! به بوندون وسائي اچ.

ميڻ جا پر لڳائڻ بجاءِ، موهي شاعر کي چپ تي تکو زهر لڳائڻ، چپن تي الف بي سجائڻ، به بوندون پيار جون وسائي اچڻ جي صلاح ٿو ڏي.

سنڌي ٽائيمس (٦ جوُن ٢٠٠٥) ۾ مون پنهنجي ليک ۾ لکيو هو ته گهنشيام واسواڻي ۽ پون ڪمار جي سريلي آواز ۾ واسديو موهي جي نون

غزلن جي ٻن سي.ڊين ’ٻ پوءِ‘ ۽ ’مهڪ جي ڏن‘ ۾ شامل غزلن کي مون خوب ماڻيو هو.

گهنشيام واسواڻيءَ جي آواز ۾:

سچايون سڀ رُلنديون هونديون
سپنن جا در پچنديون هونديون

هيڏو سارو اُڀ ماپينديي
سڄ کي ٻه لڱون پونديون هونديون

چار وچائي ڌو تارن لاءِ
اُڀ جون جهرڪيون ڪلنديون هونديون.

۽ پون ڪمار جي آواز ۾ :

آڏيون ڦڏيون لڪيرون پڙهي ماٿ ٿي وڃي
ڪارين اکين ۾ چانو ڏسي ماٿ ٿي وڃي.

پنهنجي زمين کي پلي پلجي چڪو آ هو
آڏو اچي وڃيس ندي ماٿ ٿي وڃي.

جن ٻه سنڌيءَ جي شائقن واسديو موهيءَ جي غزلن جون هي سي.ڊي. اڃا تائين نه ٻڌيون آهن، آهي ڪجهه نئون، ڪجهه اديت ذهني سڪون ماڻڻ کان محروم رهجي ويا آهن. لاشڪ غزل پڙهڻ جي نه، بلڪ گائڪيءَ ۾ ٻڌڻ جي ڪاوش آهي، جيئن ناٽڪ رنگ منچ تي اداڪاري ذريعي اکين سان ڏسڻ جو شغل آهي.

اڄ کان لڳ ڀڳ چاليهه سال اڳ سنڌي ادب ۾ ’نئين ڪويتا‘ جو آغاز اِن نقطي سان ٿيو ته چند ۾ رچيل شاعري آرٽيفيشل ٿي لڳي. نون ڪوين بحر وزن، رديف قافين، ۽ علم عروضي فاعلاتن مفعولن مان شاعريءَ جا بند آجا ڪري، آن کي نئين ڪويتا جي مُڪت فارم ۾ نوان نوان آفق تلاشڻ لاءِ آزاد ڇڏي ڏنو. سنڌيءَ ۾ نئين ڪويتا جا باني هئا هريش واسواڻي، واسديو موهي ۽ اننڊ کيماڻي.

هنن ٽنهي کي رول مادل بڻائي، سندن پنيان ٻيا ٻه سوين نوان ڪوي، نئين ڪويتا جي ميدان ۾ ڪاهي پيا. پر ڪين اِها سُڌ ڪانه هئي ته رڳو چند کي تلانجلي ڏيڻ سان ڪا ٻه تحرير ڪويتا نٿي بڻجي. ڪويتا جون ٻيون ٻه ڪي بنيادي تقاضائون آهن. مکيه طور ڪويتا آها آهي جيڪا اسانجي اندر ۾ هڪ شاعراڻو جذبو پيدا ڪري.

واسديو موهيءَ جي پهرين نئين ڪويتا جي مجموعي تضاد (١٩٧٦) ۾ سندس ڪويتائن سان گڏ هڪ 'وڪتويہ' بہ شامل هو. ڪجهہ اهڙيءَ طرح جيئن اڄڪالهہ جي ماڊرن بجليءَ جي آپڪرمن واشنگ مشين، موبائيل وغيره جي صحيح استعمال لاءِ هڪ مئنيوئل Manual بہ گڏ ملندو آهي.

واسديو موهيءَ ڪويتائن سان گڏ پنهنجي 'وڪتويہ' کي شامل ڪرڻ جو سبب پڌائيندي چوي ٿو 'مان چئي نٿو سگهان تہ منهنجو هي 'وڪتويہ' منهنجي ڪويتائن ۽ پاٺڪن جي وچ ۾ پل بڻجندو يا ديوار، پر ايترو چئي سگهان ٿو تہ ڪويتائن سان گڏ وڪتوين جي ضرورت هن صديءَ ئي محسوس ڪئي آهي. البت ڪوين جا وشيہ ('بهار' ۽ پيون کي موسمون، 'گلشن' 'پريم' وغيره) ۽ بيان بلڪل سڌا سنواٽا هوندا هئا، جيڪي ڪنهن کي بہ سمجهڻ ۾ تڪليف نہ ڏيندا هئا. پر نون ڪوين اڄ جي آلجهيل جيون، زندگي ۽ موت جي نين ڪنڊن کان پڙتال، سچ ۽ ڪوڙ جي نين وياکيائن، مشيني زندگيءَ جي بي حسي ۽ انسان جي ڪيترن بنيادي جذبن ڏانهن بي رُخي جي اثرن کي پنهنجي نبض تي محسوس ڪيو آهي. ان ڪري هن جي رچنائن ۾ سندس ڪنٺائون، مرتيو بوڌ، مشيني زندگيءَ جي بوريت، پرمپرائن ۽ سنسڪارن خلاف جهاد، جيئڻ خاطر ئي جيئندڙ جيون جي مجبوري وغيره پنهنجو پاڻ ئي داخلي روپ ۾ (ڪٿي ڪٿي خارجي بہ) سندس پنهنجي شخصي آزمودن ۽ پين آپمائن ذريعي اظهار پائين ٿا. ان حالت ۾ اهو سياويڪ آهي تہ نئين ڪويتا هر ڪنهن جي گلي ۾ لهي نہ سگهندي اِن ڪري جي نئين ڪويتا سان گڏ ڪويءَ جو 'وڪتويہ' بہ شامل آهي تہ ڪويتا جي نبض وڌيڪ چٽائيءَ سان تپاسي سگهڻ جي گنجائش آهي.'

(تضاد (١٩٧٦) صفحو ٩-١٠)

واسديو موهيءَ جي متئين 'وڪتويہ' جي برعڪس (جنهن ۾ ڪويتا کي سمجهائڻ تي زور ڏنل آهي) سنڌيءَ جي هڪ برک نقاد نامديو جو ليک سنڌي ٽائيمس جي ١ سيپٽمبر ٢٠٠٣ واري انڪ ۾ 'ڪويتا آها جا سمجهڻ کان اڳ ماڻي سگهجي' ڇپيو هو. هن ليک ۾ اسانجو هي نقاد ۽ نئون ڪوي لکي ٿو تہ 'سوکيم ۽ سهج ڪويتا سندر بڻجي ٿي يا سندرتا جو واهڪ بڻجي ٿي. ان ڪانسواءِ ڪويتا ۾ ارٿ/معنيٰ ڳولهڻ جي ورتي ڪويتا تي زيادتي آهي. هو صاحب اهو بہ جوڙي ٿو تہ 'اڄ جي حوالي ۾ هڪ وڏو اٿاهہ ڪويتا ساهتيہ 'جَڙتو' ڪويتا نظر اچڻ لڳندو.... اڄ جي ڪويتا مان ڪويتا جو اهو اصلي روپ گهٽي حد تائين ڪويتا کان نثر وارو سمجهڻ-سمجهائڻ

جو اهو اصلي روپ گهٽي حد تائين ڪويتا کان نثر وارو سمجهڻ-سمجهائڻ جو ڪم وٺڻ جي موهه ۾ ڪوهجي ويو آهي... ڪويتا کي اچ اسين آپيوگي (پرچاري) ساهت طرف ڌڪي رهيا آهيون'

مون کي لڳي ٿو تہ واسديو موهي بہ اِهو محسوس ڪري تہ نئين ڪويتا سمجهڻ/ سمجهائڻ جي چڪر ۾ پرچاري بڻجندي ويئي آهي، آن مان پنهنجو پلاند آجو ڪري هن اچ 'نئين غزل' کي پنهنجي اِظهار جو واهڻ بڻايو آهي. چند واري موزون شاعريءَ طرح موٽ کائڻ واري هن بولڊنيس لاءِ مان کيس داد ٿو ڏيان.

دراصل رڳو چند واري شاعري آرٽيفيشل ناهي. ادب ۽ ڪلا جو هرڪو فارم هڪ طرح سان آرٽيفيشل آهي. ليکڪ/ڪلاڪار جو تخليقي ذهن پنهنجي تز اِظهار لاءِ سڄاڳ/غير سڄاڳ سطح تي لفظن، تشبيهن، عڪسن، استعارن جي چونڊ ڪري، پنهنجي اپنايل فارم جي گهربل ضرورتن انوسار هڪ سلسلي ۾ پوئيندو آهي. هن جي ٻاهران نظر ايندڙ بي ترتيبي ۾ بہ هڪ ترتيب لڪل هوندي آهي. پنهنجي هن آرٽيفيشل ڪرت کي ڪيتري قدر هو سهج سياويڪ بڻائي پيش ڪرينو (اِستيج تي ائڪٽنگ ڪندڙ اداڪار جيان) اها ئي سندس ڪلا آدي. ان ڪري ئي چيو ويندو آهي تہ ڪلا، ڪلا کي لڪائڻ ۾ آهي.

ليکڪ پنهنجي تز اِظهار لاءِ ڪوبہ فارم چونڊڻ لاءِ خودمختيار آهي. ڪالهہ جو 'نئين ڪويتا' جو هڪ باني ڪوي واسديو موهي اچ 'نئين غزل' ۾ پاڻ اِظهارڻ ۾ وڌيڪ سهج محسوس ڪري ٿو. هت روسي ڪهاڻيڪار/ ناٽڪ ڪار چيخوف جو پنهنجي ناٽڪ The Seagull ۾ هڪ ليکڪ ڪردار جي واتان چوايل هن جملي جو حوالو ڏيڻ چاهيندس.

He preaches his new form
But there is room for all, surely new and old alike-there is no need to elbow each other aside (Page-93 Chekhav plays-1988-Methuen Publication)

مونکي خوشي آهي تہ منهنجي پياري دوست واسديو موهي پنهنجي اندر جي سوچ فڪر، ڀاون، جذبن احساسن کي تز اظهار ڏيڻ لاءِ نئين غزل جي فارم جي صحيح چونڊ ڪري، سنڌي شاعريءَ کي نئون موڙ ڏنو آهي.

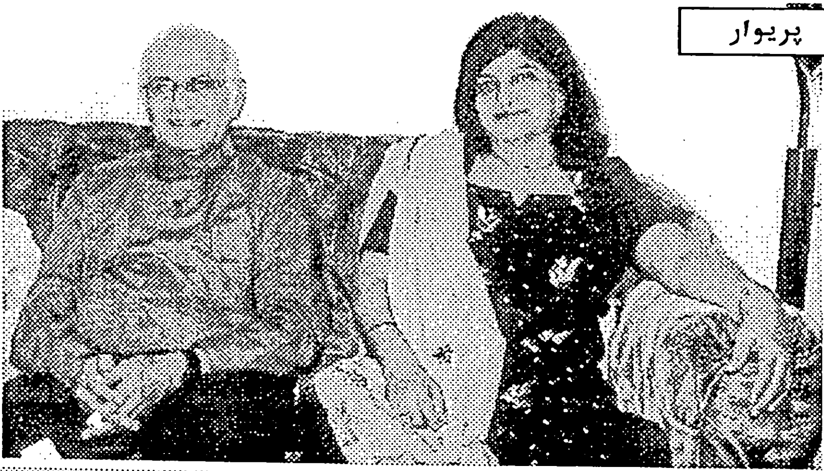

▲ شريڪِ حيات جانڪي سان

جانڪي - سُنيل سان

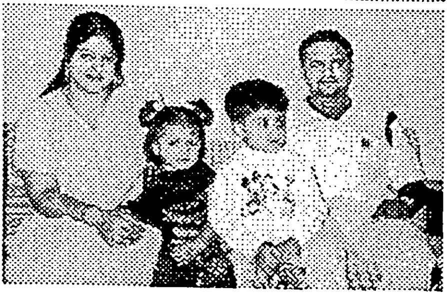

نيتو، ناٺي نديم، ڏوهٽو آهان، ڏوهٽي سلينا

سدا حيات پُٽ سنيل، پنهنجي ڀيڻ نيتوُ سان

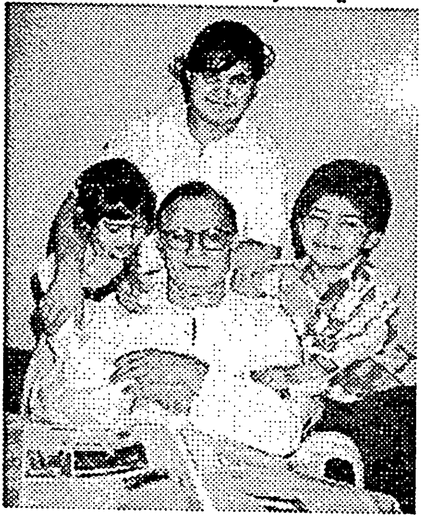

ياءُ ڪشن جي ٻارن جيوتنا، پنڪي ۽ ڪرن سان- 1996

کيرت ٻاٻاڻي، موهن گيهاڻيءَ سان

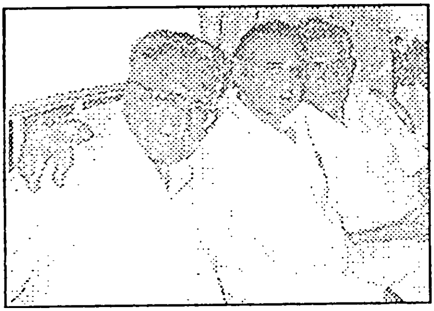

ارجن حاسد، هيرو شيوڪاڻيءَ سان

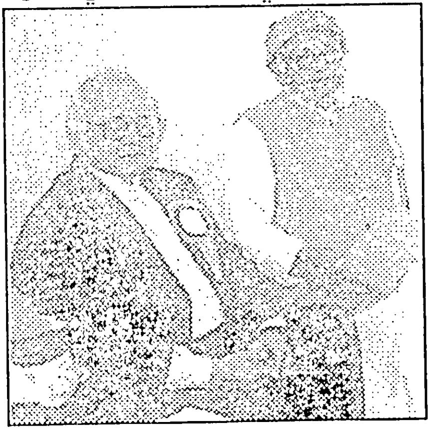

آنند کيماڻيءَ سان

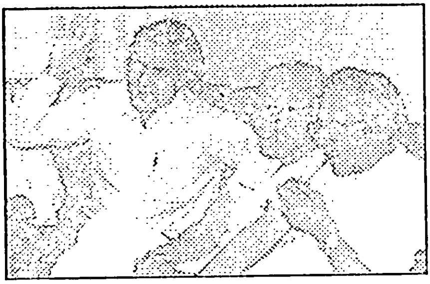

موتي پرڪاش، تنوير عباسيءَ سان

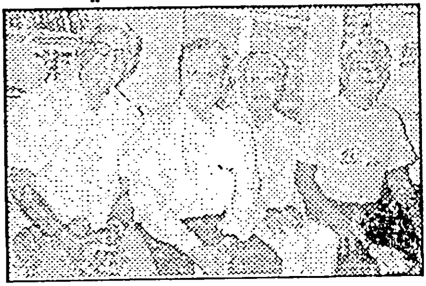

هري همٿاڻي، گوورڌن ڀارتي، ڍولڻ راهي سان

هوندراج دکايل سان

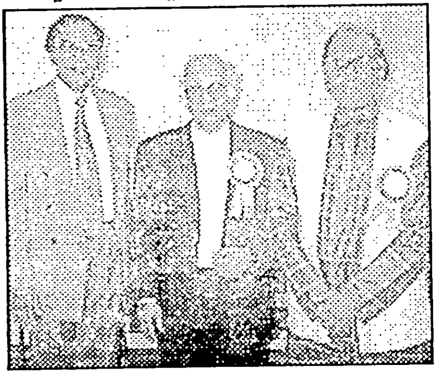

بشيربدر، ڪنعيالال نندن سان

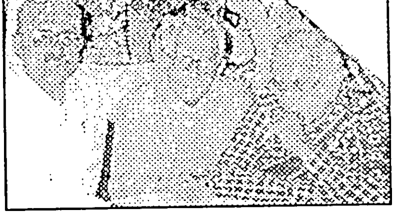

ارجن حاسد، عبدالله جيسر سان

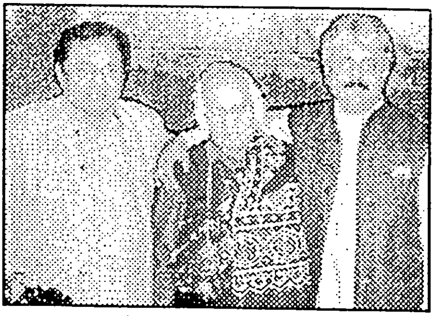

سندر اگناڻي، اياز گل سان

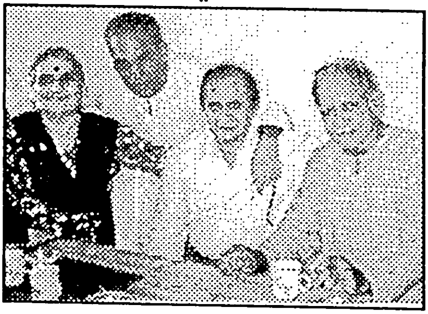

ناڪر چاولا، گنو سامتاڻي، پارو چاولا سان

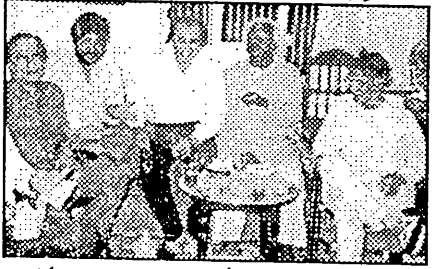

ڊا. امرت بوداڻي، پريم پرڪاش،
مانسنگھ چارا، بي اين پنوار سان

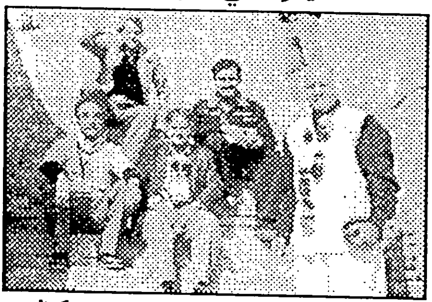

صدف، جيٺو لالواڻي، جهمون ڇڳاڻي
سان موهن جو دڙو ۾

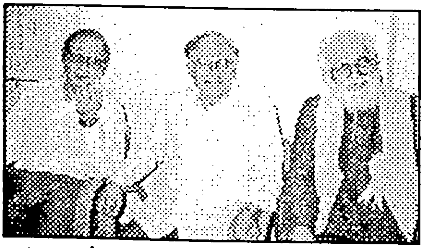

هريش واسواڻي، هري موٽواڻيءَ سان

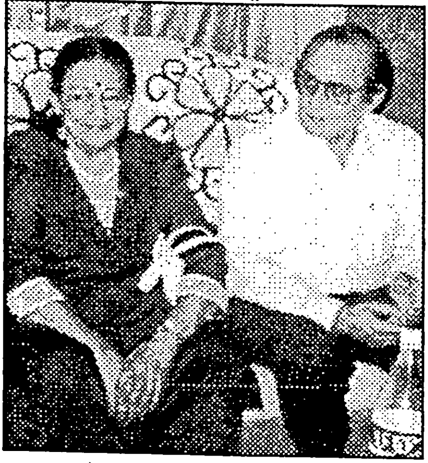

سندري آتمچنداڻيءَ سان

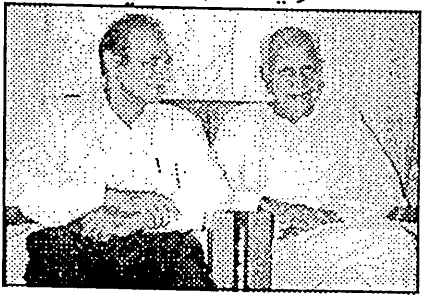

هري دلگير سان

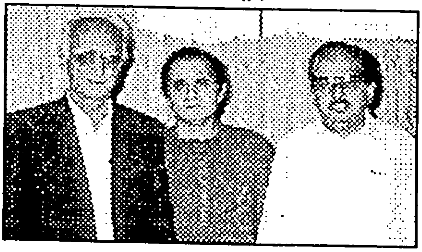

اِبراهيم جويو، موهن گيهاڻيءَ سان

نامديو، هري دلگير، نيتو، رچنا، ڪشن، ارجن حاسد سان

موهن گيهاڻي، گوپ ڪمل، عابده پروين سان

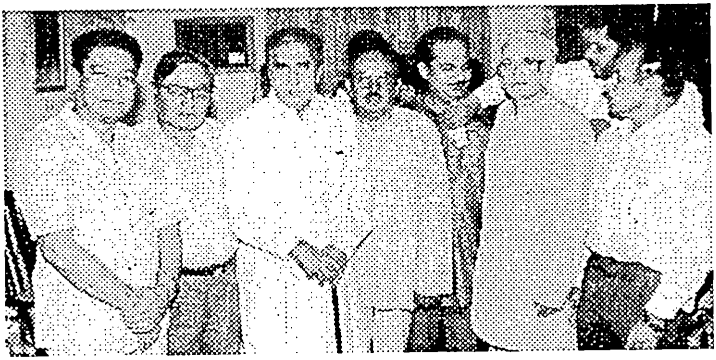

گووَرڌن گهايل، موهن شرما، شيخ اياز، موهن گيهاڻي، گوپ ڪمل، موتي پرڪاش سان.

موهن گيهاڻي، ناري ساولاڻي، رام بخشاڻيءَ سان

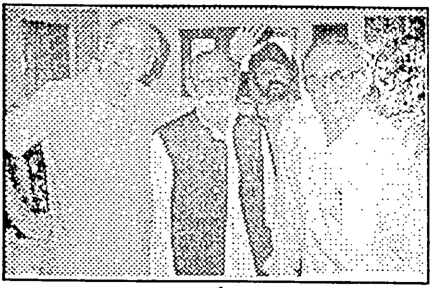

ايمر ڪمل، گوبند مالهي،
پريم پرڪاش سان

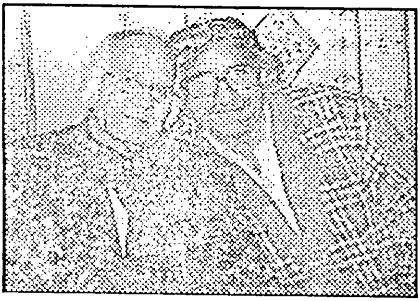

تاج جويو سان

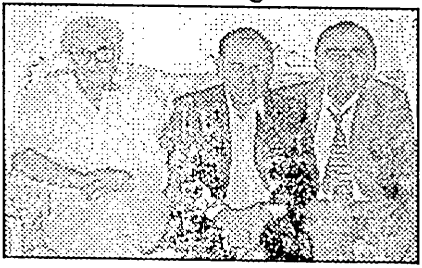

موتي پرڪاش، حميد سنڌي سان

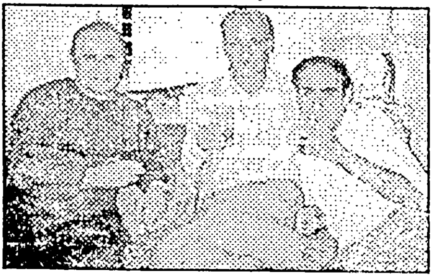

تيرٿ چانڊواڻي، رتن آڏناڻيءَ سان

موتي پرڪاش، قمر شهباز، گوورڌن
گهايل سان

پوپٽي هيراننداڻي، ڪلا پرڪاش سان

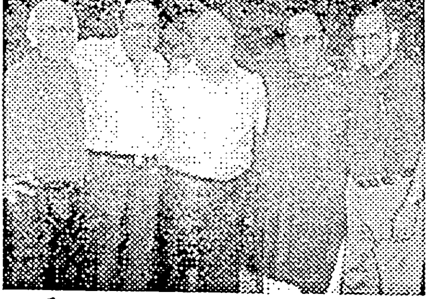

يائرن سان-هيرو، پرشوتم، ڪشن، ڀڳوان

نامديو ۽ ستيش روهڙا سان

واسديو موهيءَ جون ڪي رچنائون
ڪويتائون

سسئي ليلا

منهنجا پير هلندا ٿا رهن
منزل تي پهچڻ بعد بہ
آنهن ۾ ڪو رولاڪ وسي ٿو
۽ منهنجا پير وري
ڏونگر ڏارين ٿا
اِئين هڪ سلسلو
موتي در موتي
جَڙندو وڃي ٿو
مالھا ٺهندي وڃي ٿي
ڊگھي ٿيندي وڃي ٿي
پنڪاوَ ۾
جنهن جبل وٽان لنگھان ٿو
آنجي قدامت جا گڻ ڳايان ٿو
(۽ پنهنجو دڙو وسارڻ لڳان ٿو)
جنهن زمين تي پير رکان ٿو
اُنجي مِٽي پيشانيءَ تي لڳايان ٿو
(۽، منهنجي مٽيءَ جو هڳاءُ وِنڙجي ٿو)
جا ٻولي ٻڌان ٿو
منهنجي زبان تي چڙهي وڃي ٿي
(۽ ... منهنجا لفظ سرڪڻ لڳن ٿا)
ڍيري ڍيري
موتي در موتي ڊگھي ٿيندڙ مالھا
منهنجي چوڌاري وڪوڙجڻ لڳي ٿي
مون وٽ پير سسئيءَ جا آهن
دل ليلا جي آهي

ورچيل

تون جڏهن بہ ياد آئين
تنهنجيون اوجاڳيل اکيون ياد آيون
جي ڪنهن ڪتاب تي
جُهڪيل هونديون هيون
تون جڏهن بہ ياد آئين
تنهنجا نسون ٿي نسون هٿ ياد آيا
جن ۾ پيگل ڍڪ واري
پين هوندي هئي
تون جڏهن بہ ياد آئين
تنهنجا پير ياد آيا
جنجون ڪُڙيون
چيرا چيرا هونديون هيون
تون جڏهن بہ ياد آئين
عضون ۾ ياد آئين
تنهنجو چهرو ڏنڏلو رهيو

جياپو

مونکي ٻوليون وٽنديون آهن
پر ٽن کي پيار ڪندو آهيان
انگريزيءَ کي
مونکي روٽي ڏيندي آهي
هنديءَ کي
مونکي ديش سان جوڙيندي آهي
سنڌيءَ کي
مونکي سُپنا ڏيندي آهي

خون

هيءُ عام خون ڪونهي
عام خون آسان آهي
هن ۾
ڀرين
هر ماءُ جي جيپ ڪٽڻي پوندي
جڙ ڪان
هڪ به لفظ
سرڪڻ نه ڏيي
ڪنهن به ٻار جي ڪن تي
ڪو پرلاءُ نه پوڻ ڏيي
پوءِ
هر پيءُ اڳيان
ٻي اهم ٻوليءَ جا خزانا کولي ڇڏ
وڏن عهدن جي فهرست ٻڌائي
آن ٻوليءَ سان جوڙي ڇڏ
تمام تڪڙو، رسوخ هلائي
آڪاشوائيءَ تان
۽ ٽي وي تي
ايندڙ، ٻوليءَ جا پروگرام
بند ڪرائي ڇڏ
اسڪولن جو خاص ڌيان رکم
ٻوليءَ جو هڪ به اسڪول هلڻ نه ڏيي
وشيہ طور به
ٻوليءَ کي ناڪارو ظاهر ڪر
۽
ڪتابن جو ڇپجڻ
غيرقانوني
اڳيان ڇپيل ڪتاب
اُڏوهيءَ جي ڀروسي نه ڇڏ
هڪ تيلي
وڏيڪ طاقتور آهي
ڳايڪ وغيره جنوني هوندا آهن
ڏسڄ، اُهي خوش رهن
ٻين ٻولين کي ڳائيندا رهن
۽ ڳائيندا رهن
تنهنڪانپوءِ
ها، تنهنڪانپوءِ
توکي لڳندو ته
ٻوليءَ جو هر فرد
اُن اُٺ وانگر آهي
جو رڻ پٽ ۾
تمام وڏي رڻ پٽ ۾
اڪيلو آهي
رستو ڀلجي ويو آهي
۽ هنجي ڳچيءَ جي
گهنڊڙي به گم آهي

رشتو

بابو ڳوڙها ڳاڙڻ تي
سخت چڙندو آهي
مامي جي گهر جو در
رنڌڻي جي دريءَ کان نظر ايندو آهي
روز ڏهين بجي
مامو آفيس لاءِ نڪرندو آهي
امان دريءَ وٽ بيهي
بصر وڍيندي آهي
ورهين کان
ڏهين بجي
مان ساڳيو نظارو ڏسندو آهيان
اَمان بصر وڍيندي
ڳوڙها ڳاڙيندي آهي.

غزل-١

چنڊ لنگهي، تارن جي سُس پُس
اڪ پچي، شودن جي سسُ پُس
ڏيمي ڪِل ڪِل، ناچ پنن جو
اوندھ، ۽ جسمن جي سسُ پُس
مُنهن ۾ گُهنڊ نہ وجھ، مُرڪي ڏي
نيٺ بہ، آ پنهنجن جي سسُ پُس
موت بہ جاڳي پوندو آهي
ڪويل سان روُحن جي سسُ پُس
سيسُ نِوائي ڏيان ڏئي پُڌ
شاهہ سچل پارن جي سسُ پُس
ڳاڻ ڳڻيا داڻا هانڊيءَ ۾
ٻڏجي ٿي ٻارن جي سسُ پُس
نڪ جي ڪوڪي، مينديءَ سان گڏ
چيرين جي، چوُڙن جي سسُ پُس
بادل چنچل جا چنچل ئي
اُس تِڪي، ڪيتن جي سسُ پُس

غزل-٢

آگر جهلي پڙن جي، مون ڪين جڳہ گُهمايو،
پنهنجي سُياڻ، ڪلهہ ۽ اَڄ سان اِئين نبايو.
مونتي سفر ڪيو آ، سالن جا سالَ مُندن،
پنهنجو هر آزموُدو، مُرڪي ڪلي ٻڌايو.
منهنجي نديءَ جو جل سِڄ چُهندو رهيو هميشه،
بستيءَ جي نينگريءَ کي خالي گهڙي ستايو.
پڙهہ ڪنڌهر جي مٽي، ڪا شاهدي ڏئي ٿي،
سِڄ ڪيترا وساميا، جن وقت کي سجايو.
ڪُجھ رنگ اُس مان ۽ ڪڪرن مان ڪُجھ نچوڙي،
سُڪ ڏک ٻنهي کي رنگي، مون ڪين هڪ بڻايو.

سِجَ تي رَسڻ لاءِ تو وٽ، ڏاڪا تہ ميڻ جائي،
چا لاءِ پاڻکي تو هر روز پئي ٿڪايو.
هڪ ڏينهن ۾ بدلجي، اهڙو نہ منهنجو چهرو،
هر آئيني اڳيان مون تہ بہ پاڻکي مَٽايو.
سِجُ ڏند ٿو کَپائي ۽ چنڊ صرف مُرڪي،
پيڳوان، تنهنجي دوُتن، توکي پئي لڄايو.
هفتن، ڪڏهن ڪلاڪن، منٽن، گهڙين پلن پڻ،
لاچار زندگيءَ کي قيدي ڪري هلايو.

غزل-٣

لفظ ۾ خون کي ڏِسي ورتو
هر خبر جو سِرو، پڙهي ورتو
هٿ مٿي جئن ڪنيو دعا جي لاءِ
سچ جي باهہ کي ڇُهي ورتو
هر ڏڪئي موڙ وٽ هو پنهنجو ڪو
ان کي سچ سمجهي، ڪئن بہ جي ورتو
چوڪلو، وڳہ، پنهي اکين ۾ مٽيون
پاڻکي ئي وٽي، ڪِلي ورتو
توکي تڪليف چا ڏيان، پيڳوان
مرڪي هر رهنڊ کي سهي ورتو
شعر سان هٿ چراند چو ٿو ڪرين
شاهہ بيزار ٿي پڇي ورتو
مينهن وسارو رکي لفافي ۾
توکي هڪ خط وري، لِکي ورتو

غزل-٤

ساهہَ ۾ پيو ساهہُ تنهنجي گود ۾
سانت ٿيو پڪاءُ تنهنجي گود ۾
وَڻ جو پَنُ پَنُ، گُلَ جي هڪَ هڪَ پنکڙي
مُرڪَ، آدرياءُ تنهنجي گود ۾

وڻ جي هيٺان ڪت، لڪڻ پايي اڳيان
ننڊ مُرڪي ماءُ، تنهنجي گود ۾
پينگهه جي هر لوڏ سان ڪِل ڪِل وڃي
سونهن جو پڙلاءُ، تنهنجي گود ۾
ڏڪندو ڇپ ۾ وڃي پيو مال سان
ڪو ڦري ويو گاهه، تنهنجي گود ۾
سومرو، جوڻيو، رَڪيل، اِمداد، گلَ
هرڪو پانيم پاءُ، تنهنجي گود ۾
جهوُر هڏڙن تي پسيني جي چمڪ
ڪوهِرَن جو پاءُ، تنهنجي گود ۾
ڏِم جي نارين ڪي مِلايو پئي هوا
نينهن جو مَهڪاءُ تنهنجي گود ۾
ڪيترا ڏُکَ گذري ويا اڄُ ٿو اچين
ڪَنَ تي پيو ورجاءُ، تنهنجي گود ۾

غزل-٥

رڻ ۾ ڊوڙي، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
واري توري، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
مرليءَ جي ڌُن، ڪيڏي دوري، راڌا ڊوڙي
اڪَ ٿي ڪوري، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
سيتل جل کي، آخر ڇا لاءِ رتُ ٿو گهرجي
سهٽيون ٻوڙي، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
چنڊ ڏسڻ سان، هٿَ مٿي ڪٽي، لرزي ساگر
جيءَ کي جهوري، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
پت تي فوٽو، مُرڪ بہ هارُ بہ، هي ڪهڙو سچ
سچُ ڪٿن ڳولهي، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
سمنڊ نشي ۾، ٽڙندي ٽڙندي، ٽِڪي نديءَ کي
مِناس ٽوڙي، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
ڏي وٺ جذبن جي ٿي تہ اکين جي رشوت سان
دل ڇا پوري، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي

☆ رَتَ، ڳوليءَ سان، هولي ڏياري ڳڏ ڳڏ ماڻي
هرهڪ ٽولي، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي
پٽر جهڙي اڪ، هر پٽ ڪي، رهندي، رهندي
ڪو در ڪولي، پاڻي ڪيڏو پياسو آهي

☆ ڳوپ ڪمل جي لنبي ڪوتا 'واپسي' جي مهرباني ءَ سان

غزل-٦

يار جي هٿ ۾ آهيان رانديڪو
راند ئي راند ۾ ڳنڍان ٿو مان
لِسٽ ڪيڏي ڪمن جي روز بروز
پاڻ سان پڻ ڏکيو مِلان ٿو مان
منزلن جي ڪٿي خبر مونکي
جو به رستو ڏِسان، هلان ٿو مان
ڪيترو پاڻکي ٿڪايان ٿو
ڪنهن نه ڪنهن آس تي جِئان ٿو مان
روز مالهي ڪٽي ٿو پن ٽاريون
نيٺ چو باغ تي وڌان ٿو مان
رشتا مهمان تي اچن ءَ وڃن
صرف ڪو ميزبان لڳان ٿو مان
کهڙا پکوان جا ڪٽان ٿورا
موت ۾ شعرڪو لکان ٿو مان
ٺوڪٽا ٺوڪٽا سڄو ئي گهر
ٿوري آواز تي ڊڄان ٿو مان

غزل-٧

ڇير لاهي وڃن ٻنين ۾ گُل،
اڪ جَهڪائين، آرسين ۾ گُل،
ڪا تپت تي هُجي ڇپن تي پر
رات جي ڳالهه تي اکين ۾ گل،

کوڏرون، هٿ ڦٽيل، اکين ۾ ڏک
ڇاھ اڳيان رونلو، دلين ۾ گل
تنهنجي اک مان ڪِرن جي ماڪ ڦڙا
تِن مان پڇريو پون ٻٽين ۾ گُل
آرتي ٿي پيو سچو جيون
من ۾ خوشبو اگربتين ۾ گل
ڳوٺ منهنجي کان آيو آهين تون
ڪيترا تنهنجي پوٽلين ۾ گُل
گودڙي ويڙهجي وئي لِڱ تي
ماءُ! هئا تنهنجي آڱرين ۾ گل
ڪنهن تہ پرديس ۾ گڏيا آهيون
ڏس، لڳايم يتين چتين ۾ گل
ڪيڏو مچلن، نچن، ڏکن مُرکن
نينگريون ڳوٺ جون، ندين ۾ گل

غزل

دوست واسديو موهيءَ جي نانءُ

رکيل مورائي

ستارن جي هيڏان شُمهان خوش ٿيان
جڏهن ڳوٺ پنهنجي وڃان خوش ٿيان
پڇائي ڇڏن نيٺ، ڪيئي قصا ٿا
مگر نهڪ تنهنجو ٻڌان خوش ٿيان
مُئن جو دڙو دل ڏسڻ لئہ چويم،
اَمان فاطمه کي ڏسان خوش ٿيان.
ڪتابن جي ڪنڊرن کان باهر اچي
فقط هُن جو چهرو پڙهان خوش ٿيان.
قلم، فريج، ٽي.وي.، ڏڪائين هٽ،
اباڻن ڪکن کي ڇُهان، خوش ٿيان.
شرارت لڪائي وساري ويهان،
ڏهاڙن ڇڄاٽا ليان، خوش ٿيان.
گُذاريم الڳ جنهن کان پاويهہ سال
اُنهيءَ گهر سان ٻيهر ملان خوش ٿيا.
سپون-جنوري-مارچ ۱۰۰۶

سوچ صورتون-نئون فارم

هائڪو ۽ غزل کي ملائي مون سوچ-صورتون جوڙيو آهي. فني لحاظ کان هائڪو جو فارم آهي-پهرين ۽ ٽين سٽ قافئي جي نباهه لاءِ هم اعراب رکيل آهن، ٽين سٽ غزل جي ثاني مصرع جو ڪم ڏئي ٿي. فڪر غزل جو ۽ تصوير هائڪو جي، اِئين ٺهيو آهي نئون فارم سوچ-صورتون.

واسديو موهي

سوچ-صورتون-١

(١)

مُنهن مُرڪ صبح ساڻ
گُلَ پهريو آ ماڪَ جو
نئون نئون پهراڻ

(٢)

نيٺ جاڳندو جنڊُ
سچ آهي ننڊ ۾ اَچا
چا لاءِ ايڏو تاڻُ

(٣)

ڪنڌَ جو هر انگُ جهوڙُ
ڪوني چڻ اُڳڙي نندي
چلي چڏي ٿو واڻُ

(٤)

هيٺو هيٺو سنگُ
چا ملندو هن کيت مان
ويو اَجايو ياڻ

(٥)

ڏُڪر جو کهڙو نانءُ
گرم پچايم روٽلو
پر هو نه رکو چاڻ

سوچ-صورتون-٢

(١)

ڪونه ڏٺي ڇايا
صرف هئي اُس سوچ ۾
هن گُل جُهلسايا

(٢)

سڀ رستا عُضوا
بم بٽيو هو شخص ڪو
ڊير پُڄَ ڪمايا

(٣)

ڇون ٽپوڙي ٿا
ڪر ليڪو، اُڀ ڪيترا
تارا ٽپڪايا

(٤)

بمن ٺهڪ ڏنا
شهر گوڏن تي نه ڪِريو
پل ۾ ڪَڪَرَ ڇايا

(٥)

وڄ جيان کُهاڙا
گهاءُ گهاءُ هو وڻ ڦڙو
ڪيت نه لهرايا

(٦)

ڪي جهاز اُڏاڻا
گُم ديس جون علامتون
ڪنهن اُڀَ ڪيرايا

(٧)
نہ ڇُميا لِڱہ گل جا
نہ ڇُھيو ڳل کي ڪنھن ڪڪر
مُرده گھر آيا

(٨)
فلمي قصو آ
رت ٻڏل ھٿن سمنڊ ۾
ھٿيار اُڇلايا

سوچ-صورتون-٣

(١)
جھرٽا ڌڳہ ڌاھين
سِڄُ مهراڄُ ھوَن ڪري
جبل جھٽيا پائين

(٢)
ھر سَپُ ڇُرندو آھہ
اندر سَپيرا ٿا وسن
بيٺون جھنجھلائين

(٣)
توکي ڏٺو، يا نہ بہ
ڇِڱن، چپن کي اِئين ڇُميو
ڄڻ شيءِ لِڪائين

(٤)
من ۾ دپ ھوندن
ھٿ ٻڏلن تي پيا رکو
'ھئنڊس اپ!' چلائين

(٥)
گھاٽي ھئي سُرھاڻ
ڪڏھن ھتي ساگر ھيو
مُھاڻا ٻُڏائين

(٦)
لڳاوَ جي ھيءُ راند
سليٽ تي 'اُبس' لکي
بار بار ڍاھين

(٧)
سڙڪون ھي چوڌار
جبلن کي ڀاڪر ڀري
ڪنھنڪي پرچائين

سوچ-صورتون-٤

(١)
لفظ لِنوي ٿو لات
ڪنھن ڳل ڪيس، رکو ڇُھيو
ٿي پيو احساسات

(٢)
ڊوڙندي ملاقات
لفظن کي ڪوتا ڏني
پيرن جي سوغات

(٣)
اکہ ڪجھہ آلي ھوس
چائنٽ تي ويٺي اَچي
بي گھر ھئي جذبات

(٤)
پکڙيم پئي چانڊاڻ
منھنجي اھڙي سمجھہ تي
ٺھڪ ڏنا پئي رات

(٥)
دنيا رنگہ بغير
چارو طرف رکو اچو
مُرڪ کي مِلي مات

(٦)
ماڻھو، پکي، پسون بہ
بساطن کي پڙھڻ لڳا
جاڳي جڻن پريات

سوچ-صورتون-٥

(١)

چورن کان ڏجندو
چنچل چولين کي تہ هو
تالي ۾ رکندو

(٢)

ڳوڙهو مٽيءَ جو
ڇڪ تي جيئرو ٿيو پوي
ڇيلهہ پيو ڇُهندو

(٣)

وحشت، زهر، پنجو
کو شايد لات بہ لنوي
جسم جهنگ بڻندو

(٤)

خون ڪرڻ کان پو
منهن تي هوُمرڪ بہ رکي
ويچارو لڳندو

(٥)

ٻري پيو ٻيلو
شينهن شڪاري دوبدو
ڪير بچي بچندو

سوچ-صورتون-٦

١- مون سمجهيو آسانُ
اڪہ نٽايو اڪہ کان
سپ چڙهيو پروانُ
٢- گهنگهرن جو آوازُ
هٽ تي ويڙهيل موگرو
صندوقڙيءَ ۾ پانُ
٣- مُرڪ مُرڪ آ نقابُ
ڏيڻ ونڻ سپ مات ۾
ڪنهنجو ڪنهنکي دانُ
٤- دل جو تون ڪمزورُ
توکان ڪٿان ٿيندو سفر
جسم سڄو سُنسان
٥- ڏسجي ٿو معصومُ
رانديڪا ٽوڙي ڇڏي
اِهو بہ هڪ ايمان
٦- ڪکرُ گلو پڪڙيس
ڪيڏا چرڪ پري ڪنوي
لاچارُ آسمانُ

(’چنگاري‘ فلم ڏسڻ کانپوءِ)

سوچ-صورتون-٧

(١)

وڄُ، ڪڪرن جي ڏوڙ
ڏيکہ ويکہ لاءِ، روپ لاءِ
چنڊ جي هڻ پٽوڙ

(٢)

مٽي وڄون، گجگوڙ
پونءِ ڏماڪن سان وڄي
دل ۾ ٿين وڳوڙ

(٣)

وڏا هِن فيلسوف
رنگہ، پنکہ، پوپٽ ٻُٽِين
ونڊون ضربون، جوڙ

(٤)

ڪٿي مزوري سڄ
ٿالهيءَ کي ٻُکہ ٿي تکيو
جاري آ جاکوڙ

(٥)

ذهن رڳو نہ مڪانَ
قومن جي اِتهاس کي
کهڙا کهڙا موڙ

(Speech after getting Sahitya Akademi Award, on 23.2.2000)

MY CREATIVE PROCESS

Vasdev Mohi

I Write in the language which has its roots in the land of great ancient civilization of Indus Valley. Due to political upheavel, speakers of my mother tongue, Sindhi, have been divided across borders. Now it is seeking new roots here. It is the language which is honoured by the poetry of Shah Abdul Latif, Sachal Sarmast and Chainrai Sami, the 18th Century Stalwarts. Today, though the interests of modem writers are at different wavelength, they write in the language that was made lively by the torch bearing trio. I am known as one of the proponents of the new wave poetry in Sindhi, but despite carving out new tracks for my creative requirements, I duly respect traditions. Along with "Naee Kavita", I have adopted highly conventional form of Ghazal and have religiously fulfilled its artistic demands. It is another story that in the ageold skeleton, the flesh that I have put on, has its own glow. Without refuting sound conventions, my creations have kept a considerable distance from them. These factors, on their own, are fused with my poems and ghazals.

My creations donot require any extraneous comforts. Very often, my poems or ghazals take their form while I am on the move-during my travels or during my doing some odd jobs. I do not remember having ever sat at table for giving shape to my poems or ghazals. With movement, my inner self moves too, and my poems or ghazals go on taking their form.

I have a feeling that my poet views the world with the eye of a child. My poet often identifies himself with 'Manku', the child-like protagonist of my collection of poems, published in 1992 and named after him. His innocence is discernible in my ghazals too. My poet has to face, due to this, several dangers related to creativity, but he faces them squarely and tries to create something oftbeat in the oftbeaten form.

Besides, the sea haunts the poet within me off and on. My feelings find themselves awed by the sea: the feelings of fascination for the sea and those of fear of the sea go together. My first collection 'Tazaad' (Contradictions) published in 1976. perhaps indirectly reflects this contradictory psyche, through paradoxical situations of life.

During my creative process, sometimes I relive my past, and sometimes it reveals my subconscious feelings inherent in my past poems. But is it transparent? I doubt.

تخليقن تي تبصرو

تضاد (1976)

موهيءَ جي ڪوتا ۾ لئہ ۽ حوالي جي گرفت

موهن ڪلپنا

سمنڊن جي لهرن وچ ۾ هڪ مخصوص دوري ۽ ساڳيائي، فوجين جي پريڊ ۾ هنن جي قدمن جي ڏگهائي ۽ ڪڙڪ جي يڪسانيت، مار ڪائيندڙ شخص جي ڪراه ۽ چهبوڪ جي نڪاءَ ۾ هڪ قسم جي لئہ رهي ٿي. ڊڪندڙ گهوڙي جي حواسن، دم جي مريض جي ڪنگهڪار ۾ لئہ رهي ٿي. جي ڏسجي تہ ڳاڙيءَ جي هلڻ وقت پٽن ۽ ڦيٿن جي ڳهڪاءَ ۾ بہ لئہ رهيتي. جي سٽن، لفظن ۽ اکرن کي پيچي ڏسبو تہ آن ۾ پڻ لئہ نظر ايندي. لئہ کي پنهنجو اِنتظام ۽ بندش رهيتي.

نئين ڪوتا، روايتي ۽ رومانوي ڪوتا خلاف ودروہ ڪندي وجود ۾ آئي آهي. مان بہ جديد نقادن، هيري شيوڪاڻي ۽ هريش واسواڻيءَ سان بلڪل شامل راءِ نہ آهيان تہ سنڌيءَ ۾ نئون پراڻو ٿيڻ لڳو آهي يا واپس ورڻ لڳو آهي، مان جواب ۾ ڪن ناولن، ناٽڪن، تنقيد ۽ ڪوتا جا حوالا ڏيئي سگهان ٿو، مگر آهي ايترا تہ گهٽا آهن جو فقط هڪ جو بہ مثال ڏيڻ مون لاءِ زيادتي ٿيندي.

نئين ڪوتا، بحر وزن، پراڻين ترڪيبن، قافين، رديفن، محاورن، تخيل وغيره کي ٿوڪاريو آهي. جي آن ۾ وزن آهي تہ فڪر جو ۽ لئہ آهي تہ جذبي جي. آخر سمنڊ جي لهرن کي ڏسڻ جو من ۾ سڪون مليٿو، آهو چهبوڪ جي رفتار يا بندش مان نٿو ملي ۽ جي آن ۾ لئہ ڏسبي تہ آن شخص سان بي اِنصافي ليکبي، جنهن مٿان اِن جو وسڪارو ٿيو آهي. روماني ڪوي آن بندش ڏانهن وڌيڪ زور ڏيندو مگر نئون ڪوي اِنسان جي درد ڏانهن ڌيان ڇڪائيندو. مان آن ۾ فقط اِنڪري لئہ ڏسان ٿو جو آن ۾ حوالي جي گرفت آهي ۽ آها گرفت آن دردکي هڪ مخصوص انداز ۾ حواليدار بڻائي ٿي.

- آسپاس ڦهليل سيني تهن کي
روڊ رولر سان
چِٽي ڇڏڻ ٿو چاهيان
مان سهج ٿيڻ ٿو چاهيان
هر شڪل کي اَرٽ هيٺ

کمزور ڪرڻ چاهيان ٿو (تزڪ)

ڪوتا ۾ لئہ جي رفتار تيل، ڪتل ۽ اينگهيل آهي. ۽ چٽي ڇڏڻ، سهج تيڻ ۽ ڪمزور ڪرڻ' لفظن پنيان هڪ لفظ 'چاهيان ٿو' هڪ مخصوص لئہ کي حوالي جي گرفت ۾ آڻي ٿو ڇڏي.

- هنکي
ميسر ڪيل سلامتيءَ کان وانجهيو ويندو
هنکي ڪڏهن معاف نہ ڪيو ويندو
هڪ سندس ڪيل دخلن جو نوٽ بوڪ
۽ ڪجهہ بوچ ڏيئي
گهري پاڻيءَ ۾ ڇڏي ڏنو ويندو (ڪوئو)

يا

سامهون الف پيو آهي
هنکي مون ماريو آهي
هتان ب پيو اچي
هو مونکي ماريندو شايد (لڙائي هلندي هڪ سامتي پل ۾)

هتي بہ عڪسن جي بندش جي لئہ آهي هڪ زمين تي مئو پيو آهي ۽ بيو ٻئي طرفان اِن ريت زمين تي ڪرڻو آهي.

- زندگي گذاريو پيا
چڱو ٿا ڪريو صاحب
...
ها صاحب توهان آزاد آهيو
ڪجهہ بہ ڪرڻ لاءِ
نوڪري ڪريو نہ ڪريو
آزاد آهيو
...
'مان هستي سان
جدوجهد ڪري رهيو آهيان
مقابلو ڪري رهيو آهيان'
ڪجهہ يي چئي سگهو ٿا
آزاد آهيو (سراپ)

آزاد آهيو جو ڀرم، دهراءَ سبب، ذڪر جي اندروني لئہ جو هڪ سلسلو پيدا ڪري ٿو.

ڀڳوان مري ويو آهي
منهنجو ڀڳوان سائيڪل تي ٽي سوار هليو ويو
ڀڳوان هئو بہ ڇا؟ (ڪونيشن ڪوتا)

ٻن عجبن وچڙ هڪ سوال. سوال پوري زور ۽ انداز سان ٻنهي عجبن جي ڍيگهہ گهٽائي رهيو آهي.

اسانجي هستين جا
ٽٽل حوالا پنڪن پيا هاڻ
ارت هيٺئا جي انڌاري ڪان
انڌاري ۾
انڌاري تائين (زندگي: ٽي تاثرات)

هستين جا ٽٽل حوالا پنڪن پيا، بہ روايتي ماپي جون اٺ ماترائون ۽ هڪ، آن جو اثر زوردار ڪرڻ لاءِ ڏهن ۾. آن ۾ فقط انڌاري جون ڇهہ ماترائون حوالي جي پڪڙ مضبوط ڪن ٿيون.

لئہ موهيءَ جي ڪوتا جي هڪ مکيہ خصوصيت آهي. مان موضوع ڪان ٽورو ٻاهر هتي اِئين چوندس تہ موهيءَ جي ڪوتا جي وڏي ۾ وڏي خصوصيت آهي، شخص جو ڪنهن انيوَ مان گذرڻ يا زندگي سان دوبدو ٿيڻ، جا ڳالهہ ايم.ڪمل جي 'ڳرندڙ برف جا نقش' مان لڳ ڀڳ غائب آهي. موهي ڪوتا ڪي ذهانتمنديءَ جو ملمع نٿو چاڙهي اِن ڪري آن ۾ آن سطح جي انيوَ جي چٽائي نهايت زوردار نٿي لڳي. موهيءَ جي ڪوتائن ۾ موضوعن جي گوناگونيت آهي يعنيٖ هنجي انيوَ جو دائرو وسيع آهي ۽ آن ۾ فڪر جي ڪافي گهرائي آهي. موهيءَ ۾ ذهانت جو ظاهري دخل گهٽ آهي تہ اِن جو مطلب اِهو ڪڏهن نہ گهرجي تہ موهي ۾ ذهانت نہ آهي. موهي طنز ڪندي بہ نعريبازي نٿو ڪري. نہ تہ هونءَ، گهٽي ڀاڳي ڪوتائن جا ٿي دور يا آنجا مڪان ڪن خاص لفظن جي ٽنين تي ٻڌل رهيا آهن: مثلن روايتي شاعريءَ ۾:

ساغر ۽ مينا، گل ۽ بلبل، مئہ ۽ ساقي، آشيانہ، رقيب، مدهوشي، شمع ۽ پروانو، ترقي پسند شاعريءَ ۾ :

اِنقلاب زنده باد، لعل پرچم، ٽيڪم ۽ ڪوڏر، وچين طبقي جو ٻچ لٽڪائو هئڻ- آٽو آٽو، هلو هلو.

۽ نئين شاعريءَ ۾ : آتم هتيا، گهٽ ۽ ٻوسٽ، تنهائي، تماشبينائي، اڪيلائپ، موت جو ڊپ، ڀڳوان جو موت، بوريت، بيوسي، ارت هيٺئا لفظن جو ڀاو آهي. موهي زندگيءَ جي انيوَ مان اِنساني بيوسيءَ جو خاڪو چٽيٿو.

طنز ۾ مهاتما ۽ منسٽر سان مخاطب هنجون امر ڪوتائون آهن.

’تون نہ هيٺ ويندين
نہ ايندين مٿي
وچ ۾ ئي رهندين لٽڪندو‘

اِنفرادي زندگيءَ جي هينائين ۽ رياست، جي دٻاءَ جي مٿائين وچ ۾ لٽڪندڙ اِنسان جي مجبور حالتن جو هڪ دردناڪ عڪس آهي. جيڪڏهن سٽن ۽ لفظن کي پيچبو تہ مٿي نہ وڃڻ يا هيٺ نہ لهڻ جون سٽون اَرڙهن ماترائن ۾ بند آهن. هيٺ نہ لهڻ ۾ سورهان ماترائون آهن پر جيئن تہ سٽن ۾ ’تون‘ لفظ جو اِستعمال نہ هوندي بہ آنجي حاضري ظاهر آهي اِن ڪري پاٺمرادو آنجون بہ ماترائون وڌن ٿيون، جا ڪوتا جي سونهن وڌائي ٿي ۽ ٻئي طرف حوالي جي گرفت مضبوط ڪري ٿي.

آنند ڪيماڻيءَ جي هڪ شڪايت آهي تہ موهيءَ جون ڪوتائون هڪ پاسي چند ٻنڌنن کان ٻاهر آهن تہ ٻئي پاسي لئہ اَندر آهن. اِها شڪايت مونکي اِن ڪري جائز نٿي لڳي جو آنند فقط حوالي جي گرفت ڏسيٿو مگر اَنيوَ جي شدت کي، لئہ ۾ ڏسڻ وقت نظرانداز ٿو ڪري. ڇهبوڪ بازيءَ کي پنهنجي لئہ آهي. پراڻي جماليات جا حامي فقط آن لئہ کي ڏسن ٿا مگر جنهن شخص مٿان آنجو وسڪارو ٿئيٿو آنجي پيڙا وساري ٿا وهن. موهيءَ جو زور آن پيڙا تي آهي ۽ جيئن تہ آها پيڙا خاص آهي اِن ڪري آنجي پڪڙ، بندش ۾ مضبوط ڪڙاه مان ظاهر ٿئي ٿي.

جڏهن اَڃا نئين ڪوتا سنڌيءَ ۾ پنهنجو ڏاڪو نہ ڄمايو هو تہ تڏهن هڪ دفعي گورڌن ڀارتيءَ هريش واسواڻيءَ کان هڪ سوال ڪيو هو:

’ڇا توکي پنهنجون سڀ ڪوتائون ياد آهن؟‘
هريش جواب ڏنو، ’ها‘

’تہ مان توکي شاعر قبول ڪرڻ لاءِ تيار آهيان.‘ مان مڃانٿو تہ هريش کي اِن قسم جي تسليميءَ جي ڪا ضرورت نہ هوندي. ۽ گورڌن ڀارتيءَ جو سوال نئين ڪوتا جي حق ۾ ڪجهہ ناجائز بہ آهي، مگر آنجي ڪجهہ جائزگي ڀنيان فقط هڪ سبب ٿي سگهي ٿو تہ نئين ڪوتا کي حوالي جي گرفت آهي، جا عام عروض جي شاعريءَ ۾ يگاني هوندي آهي.

مون موهيءَ جي ڪوتا کي لئہ جي ڪنڌ کان فقط اِن ڪري ڪنيو آهي. هونءَ نئين ڪوتا، نئين اِنساني سمِ ويدنا کي، نون عڪسن، محاورن ۽ تخيل ۾ پيش ڪري ٿي، مگر اَڄ جو هن سنڌيءَ جي هر ٻئي ليکڪ نئين ڪوتا لکڻ شروع ڪئي آهي تہ سوال آٿندو آن نئين ڪوتا کي نئين ڪوتا ڪوني

قبول ڪرڻ جو ڪهڙو قاعدو يا ماپو آهي. يا ٿي سگهي ٿو؟ نئين ڪوتا ۾ نئين اِنساني سمر ويدنا آنجو لازمي شرط آهي. جي آها نہ آهي تہ نئين ڪوتا جي نالي ۾ لکندڙن جي رچنائن کي اَدب لطيف جي شاخ ۾ ڦٽو ڪري سگهجي ٿو. ۽ جي آها آهي تہ آن ۾ حوالي جي گرفت ڪيتري مضبوط آهي، جنهن لاءِ آنجي اندروني بناوت کي ڏسڻو پوندو. آنيوَ مان گذرڻ وقت فڪر ۽ جذبي جي پڪڙ ۽ گرفت آنجو هڪ ئي ماپو آهي. ٻيءَ طرح مان اِئين چوان تہ بحر ۽ وزن ۾ بہ نئين ڪوتا لکي سگهجي ٿي مگر جيئن تہ آن ۾ هنرمنديءَ جو عيب سمايل آهي؛ اِن ڪري بي ساخت رواني ۽ لئہ، اَڄ جي نئين ڪوتا کي اَثرائتي بڻجڻ ۾ مدد ڪري ٿي. واسديو موهيءَ جون گهڻيون ڪوتائون آن ڏس ۾ فڪر، جذبي ۽ اندروني اِنتظام سبب بيشڪ ڪامياب نيون ڪوتائون آهن.

(سنڌي ليکڪ فورم طرفان، واسديو موهيءَ جي ڪتاب 'تضاد' تي رکيل بحث ۾ پڙهيل)- سنگيتا- 1976

واسديو موهيءَ تي هري دلگير

پيارا ڪلپنا،

واسديو موهيءَ جو لکيل ۽ توهانجو ڇپايل ڪتاب تضاد پهتل آهي. مهرباني.

هرهڪ ڪوتا ڏيري ڏيري، پڙهي اٿم، انڪري 'مختصر رايي' موڪلڻ ۾ ڪجهہ دير پئجي ويئي آهي، جنهن لاءِ اميد تہ دل ۾ نہ ڪندا.

مان هڪ پڪو سڪدرسي اِنسان آهيان ۽ هستيواد ويچار ڌارا ۾ وشواس ڪونہ اٿم. هيانءُ هاري، دڪہ جي پڇ کي پڪڙي وهڻ، مردن جو مرڪ نہ آهي.

'موهي' هڪ هستيواد ۽ دڪدرسي شاعر آهي-سندس ويچارڌارا سان متڀيد رکندي بہ مان ايترو ضروري چوندس تہ 'تضاد' ۾ آيل ڪيتريون ڪوتائون فني لحاظ کان تمام سنيون آهن. سهڻي ٻولي، سٺن جي سندر بيهڪ، انوکيون تشبيهون ۽ نوان خيال ءِن ڪتاب جو روح آهن. هن وقت تائين جيڪي بہ نئين ڪوتا جا ڪتاب سنڌيءَ ۾ پڙهيا اٿم، يا اُڏ ۾ پڙهي ڇڏي ڏنا اٿم، آنهن ۾ هي سڀ کان وڌيڪ معياري آهي.

سوجهرو آگسٽ 1976

واسديو موهيءَ جو تضاد

آنند کيماڻي

موهيءَ جو تضاد نئين ڪوتا جي ٻن ڪنڊن جي ڪڙي آهي. زندگيءَ جي تلخين ڏانهن جهنجهلاهٽ طنز ۾ لين ٿي ڇوڙ ڪري ته ٻئي پاسي خود انيوَ جي وحشي ڪڻن (Wild moments) ۾ ٻه. اظهار جي ڇتائي هلڪي آهي. ونس ظريفانه انداز گهٽ آهي ۽ ڀاشا ڪانئس ڏاڍي آهي، يعني زبان سان بي حرمتي سندس هٿيارن ۾ گهٽي قدر نه آهي. هڪ پاسي ڪوتائون ڇند بنڌن کان ٻاهر آهن ته ٻئي پاسي لئه اندر آهن. ڪي ڪوتائون (منهنجو آسپاس) پنجن ڇهن ڪوتائن لاءِ هڪ ئي اِسم ڪٽي ٿيون هلن ته ڪي (پيار) هڪ به اِسم سان نٿيون نباهين. سرا سيني ڪوتائن مٿان براجمان آهن، ليڪن هڪ به سري هينان ڪوتا گم نه آهي.

پيار ۽ راڄنيتي سندس ڇوه جا ٻه ڪنارا آهن. سڏي يا انُسڏيءَ طرح سان راڄنيتي يا راڄنيتڪ اثر سندس صحيح ڪويءَ کي سامهون ٿا آڻين. اِها هن مجموعي جي خوبي آهي. ليڪن پيار کي نڪارڻ ۾ اچا ونس اِديم آيو نه آهي.

مونکي ڏپ آهي ته تضاد ۾ موهيءَ جي ڪن اهڙن اِمڪاني قوتن جو احساس ٿو ٿئي، جن جي ڪري هو ٻه هريش وانگر لڳه-ڀڳه سيني پيڙهين جي ٿلهي پسندگي حاصل ڪري سگهي ٿو ۽ منهنجي ڪندنظرئي موجب اِها مجموعي جي وڏي ۾ وڏي ڪمزوري ثابت ٿيندي.

ڪيئن به، مجموعو نوَل ڪويءَ جو نه پر نئين ڪويءَ جو آهي.

نئين دهلي

۷-۵-۷٦

سوجهرو-جوُن 1976

واسديو موهيءَ جو ليکه نئين ڪوتا بابت، ذهن جي ڌنڌ ۽ غبار کي ڪافي حد تائين صاف ٿو ڪري. هن نهايت گهرائيءَ سان نئين ڪوتا جي اوک ڊوک ڪئي آهي. ليکه مان سندس مطالعو مشاهدو ۽ محنت صاف جهلڪي رهيا آهن. هيءُ ليکه هن پرچي جو نڪ آهي.

-ڊولڻ راهي (اجمير)

رچنا-86 اپريل-جون 2000

THE CONTRADICTIONS ...

Prof Popati Hiranandani

Modern Poems make the man aware of the paradoxes and complexities of life. Vasdev Mohi's poems depict the chaos created by the machine-age civilisation. He speaks of the man in a clerical job, thus:

He is
but he is not
His existence revolves round
His 'Being' and 'Not being anything'
His life is perforated
with sharp pointed realities
And he is dwarfed
By the tall walls of unfulfilled dreams.

The 'Verb' in the whole poem (in Sindhi) is conspicuous by its absence, suggesting thereby that a clerk is not really 'active'.

He moves helplessly like the hand of the clock. He has dreams but only the tired ones, he has wishes but these are always under the eclipse of circumstances.

The collection of Vasdev Mohi's new-poems is "Tazad" (The Contradiction)-1976, in which the poet depicts the man of today who has to face so many odds, has to fight on so many fronts within himself and without, that he merely exists rather than lives. Vasdev is a courageous poet, who stands aloof from his writing and dares to pass sarcastic remarks not only against the celebrities but against himself. His poems express the feelings which a man of this machine-age really feels. He can even depict the 'way' in which a man thinks. He adopts a highly realistic method of presentation. He tries to reach the truth with his intellect. While the traditional poet conceived his poetry in his heart, Vasdev's poetry is entirely the product of thought. The traditional poet used to burn his heart, the poet of today sets his brain afire. To sum up Vasdev's poems we can safely say "It is a cry of an artist's intelligence."

History of Sindhi Literature
(1947-1978)

صبوح ڪٿي آهي؟

موتي لعل جوتواڻي

شري واسديو موهيءَ جي 'صبوح ڪٿي آهي' ڪويتا سنگرهه تي سمالوچنا لکڻ لاءِ نينڊ ملي ليڪن اڄ ڪلهه مان ڪٿا ڪرت ۾ لڳل آهيان ۽ نٿو چاهيان ته جيون جي سچ (!) کي ڪٿا جي وستار بدران، ڪويتا (آها به موهيءَ جهڙي ڪويءَ جي اختصار پريل ڪويتا) جي سنڪوچ ۾ ڏسان. ڪٿا ڪرت وستار ۾، ۽ ڪويتا سنڪوچ ۾ ٻالهائي ٿي. موهيءَ جي اِنهن پنجويهن ڪويتائن ۾ ڪٿا ڪار جون پنجويهه نديون وڏيون ڪٿا ڪرتيون آهن.

چاهيندي به، مان هاڻي موهيءَ جي ڪويتائن تي سمالوچنا لکڻ جو وقت ڪڍي نه سگهندس. ليڪن هتي هڪ واقعو بيان ڪرڻ جي اجازت ڏيو. تازو، نئين دهليءَ ۾ 'ڪميونيڪيشن، ٽيڪنالاجي ۽ همعصر سماج' وشيه تي هڪ سيمينار ٿيو. ان ۾ سنسار ۾ سنچار ساڌنن جي ترقيءَ تي خوشي ظاهر ڪئي ويئي ته INSAT وغيره جي ڪري ڌرتيءَ جي لوڪن ۾ سنواد (Dialogue) واري اِستٿيءَ کي وڏيڪ ۽ وڏيڪ ٻل مليو آهي ۽ هڪ ڊر ظاهر ڪيو ويو ته اهڙن ساڌنن جو ٻين ملڪن ۾ جاسوسي وغيره ڪرڻ ۾ دراپيوگ ڪيو ويندو. آن سيمينار ۾ ڀاڱه وٺندڙ ڪجهه ليکڪن آڏو هڪ ئي قسم جو مونجهارو پڻ پئدا ٿيو. واقعي، ڌرتيءَ جي لوڪن ۾ سنواد جي اِستٿيءَ کي ٻل مليو آهي؟ يا اسين اڳه کان تهائين وڏيڪ سنواد هيڻ، گهٽ ٻوسات ۾ رهڻ لڳا آهيون؟ مون واسديو موهيءَ جي ڪويتا 'ٻولها' جون هيٺ ڏنل پهريون ٽي سٽون انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪري ٻڌايون هيون ۽ ان مونجهاري کي وڏيڪ منجهايو هو:

آوازن جا ڳوڙها ئي ڳوڙها
پليٽفارم تي اناؤنسمينٽ آهي
لفظ ڪٿي آهن؟

واسديو موهيءَ جي اِن ڪويتا سنگرهه 'صبوح ڪٿي آهي' ۾ اڳيان-پٺيان ڏنل تاثرات ۾ پريم پرڪاش انهن ٽن سٽن جي تز سمجهاڻي ڏني آهي. آها سمجهاڻي پڙهڻ وٽان آهي. طويل آهي، انڪري ان جو هڪ ٽڪرو دهرايان ٿو: 'ڪنهن اِسٽيشن جي پليٽفارم تي اناؤنسمينٽ هجي يا تهذيب، ڌرمي، راجنيتڪ پليٽفارم تي يا ڪنهن شهر، راڄيه، ملڪ، پرڏيهي ملڪ جي، جت اِنتظام ۽ بندوبست جي ڪارروائي هجي، آت آوازن جا ڪوئي

ٻوڙها ئي ٻوڙها ٻڌڻ ۾ ايندا. جيئن انـي ۾ پاڻي وجهي ٿورو هٽ هٽي
چڏي ڏنو ويو هجي ۽ انـي پاڻيءَ جا ٻوڙها ٿي پيا هجن... هر انائونسمينٽ
وچندڙ مونجهاري جو ٻوڙهو آهي، جو چوڻ وارن کي خود به خبر ناهي تـہ
هنن کي آخر ڇا چوڻ کپي. اِهو سندن لاءِ ئي وڏو بچاءُ آهي، جنهن جا لفظ
گم آهن!...'

اڇوکي جيون جي جٽلتا (Complexity) موهيءَ جي ڪويتا جي سهجتا
۾ روپ پائي سگهي آهي ۽ پريم پرڪاش جي تاثرات ۾ موهيءَ جي ڪويتا
'ٻولها' (جنهن ۾ ڏنل سوالي لفظ 'صبوح ڪٿي آهي؟' ڪويتا سنگرهہ جو
نالو ٿي آيا آهن) جي تشريح سنڌيءَ ۾ وهنوارڪ آلوچنا جو بهترين مثال
آهي.

نذرانو- اپريل- جوُن- 1984

ڪويءَ ۽ ڪوتا بابت ڪجهہ بہ چوڻ، ڪئن ممڪن آهي، ڪئن ڇئجي
آخر! ذهن مان ٻرندڙ، پگهريل لوچ کي، کهڙو نانءُ ڏجي! تپندڙ نسن ۾،
ٻڏي ويل مونجهہ، غوطا کائي بہ، جيئڻ لاءِ ڇٽپٽائيندي ٿي رهي. سوچ ۽
احساس، آيريل لفظ آهن ڪاغذ تي، رهنبوڻن وانگر رتورت، عام انسان
جو، چڻ تہ، جيئڻ مرڻ، رئڻ کلڻ سان، ڪوبہ واسطو نہ آهي، اڄ ڪلهہ!
اِهي سڀ پرمپرائون، ٻڏي جيو سان رشتو جوڙي ويٺيون آهن. وهنوار
جي لاغرضاين کي نوسڻ، ڪويءَ جو موروثي ورثو آهي.

... جهنگ ماءُ جي گود آهي/... سڪندر کي اؤلاد ڪهڙو هو؟... ڪيترا
سال اڳہ، پيءُ آڱر کان پڪڙي وٺي آيو هو هن شهر/... هي ڍنڍوري جو
ضد، لڳي ٿو راجا آهين يا ٻار/... سگريٽ جي رک سميٽي ڇا ڪندين؟...
ٻمروءَ تي شرير منڪائي ٿي بجلي/... ڪٿي تہ تنبو کوڙيندين تون، پڪ
هئي/... جوئاري آهي سياءُ منهنجو/... دنيا ڏس-سوچ ويڪرو ٿيندءِ/
... ڪيترا روپ آهن نعرن کي...

ها، موهي نغاش آهي، خاڪا ۽ رنگ سهج ياو سان لفظن ۾ چٽي ٿو.
ان سهجتا کيس مٽيرو بيهاريو آهي.

- ارجن حاسد
(صبوح ڪٿي آهي؟ بئڪ ڪوَر 1983)

صبوح ڪٿي آهي؟

هريش واسواڻي

هيءُ موقعو نہ آهي تہ نئين ڪويتا جي پوري پرمپرا جي حوالي ۾ واسديو موهي جي ڪتاب جو هر ڪنڊ کان جائزو ونجي. پر سندس مجموعو ٿلهي ليکي هڪ پرٽيڪاٽمڪ منڊل لڳو آهي جنهنجو ڪو پرويش دوار ڪونهي پر جيڪڏهن ڪو اندر داخل ٿي ويو تہ آنجو ڪو نڪاس دوار ڪونهي ڇاڪاڻ تہ آن منڊپ جي اَندر 'نہ آهي' ئي وڏي ۾ وڏي ٿيم آهي، جنهنجا ذميوار آهي فورسز آهن جيڪي منڊپ جي ٻاهر آهن. موهي کن ٻين نندن ڪوين وانگر آنهن فورسز کي خارج نہ ڪيو آهي. بلڪ ڪنهن حد تائين حسابي نموني هو اِنهن نتيجن تي پهتو آهي. موهيءَ جي وڏي خوبي سندس لهجي جي سادگي ۽ ڪنهن حد تائين معصوم انداز آهي جنهن سان هن اِرد گرد جي بي ترتيبيءَ جو انڪشاف ڪيو آهي. سندس کي ڪويتائون هڪ ٻئي جو پورڪ ٿيون لڳن. ڪويتائن اَندر گهرا شاڪس آهن پر ڪويءَ جي مدرا هڪ اينيسٿيشٽ جهڙي آهي جو آپريشن دوران بہ شرير جي بي سرتيءَ طرف وڌيڪ سڄاڳ آهي. يعنيٰ موهيءَ جي ڪويتائن ۾ ڪا بہ ڪويتائي مُدرا نہ آهي. اِها سندس وڏي سڦلتا آهي. اِن ڳالھ تي فڪر ظاهر ڪري سگهجي ٿو تہ نهايت شخصي ڪيفتيون، چنتن جا آلجهائيندڙ اونها پاسا ونس گهٽ آهن ۽ ڪنهن حد تائين موضوعن ۽ پيشڪش ۾ يڪسانيت بہ آهي. پر سندس بنا اَنداز وارو ڪولڊ انداز-ڪٿي ڪٿي ڪٽا سوترن، لوڪ عناصرن کي جذب ڪندي گهري تضادي حقيقتن ۾ آٽي ڇڏي ڏيڻ جي قوت قابل تعريف آهي.

آوازن جا ڳوڙها ئي ڳوڙها
پليٽفارم تي انائونسمينٽ آهي
لفظ ڪٿي آهن؟

مجموعي جو ڊامينيٽنگ سُر آهي. هر ڪويتا پڙهڻ کان پوءِ لڳي ٿو تہ سڄ پرولي ٿيندو ٿو وڃي جنهن جو هر جواب سهوليت پسند هئڻ کپي. مجموعي جي هڪ ٻي ڌيان ڇڪائيندڙ ڪويتا ٻئي نوع واري 'ڇونڪارو' آهي جنهن ۾ تمام محبتي انسنن کي رٿائتي نموني ڪنل ڏيکاريو ويو آهي. موهيءَ جي غزلن لاءِ مون وٽ بہ رايا آهن. هڪ ئي صفحي تان ڪنيل هي بہ بند آن جا ساکي ٿي سگهن ٿا.

ڊنگ بدليا، جنهن جا شرط مگر
اڄ به هلندا اچن غفا وارا.

موهيءَ کان ڪوئي پڇي ته سهين ادا اڄ اسين غفا واري اِنسان جهڙا نشپاپ رهيا آهيون؟ پيو بند آهي:

ڦڙت هڪ شخص ۽ ڦڪل هڪ نانگ
دوست بڻجي لڳي ڦو گڏ رهندا

غزلن کي سنجيدگيءَ سان وٺڻ يا نه وٺڻ لاءِ موهي ستنتر آهي پر موهيءَ جي ڪويتائن کي سنجيدگيءَ سان نه وٺڻ لاءِ اسين ستنتر نه آهيون.

ڪونج- اپريل ١٩٨٥

سنڌيت جي رچنا

پريه سمپادڪ رچنا،

جنه سنڌي! رچنا ٨٤ (آڪٽوبر-ڊسمبر ٩٩) پرچو ڊسمبر جي آخر ۾ پهتو. اُن ۾ واسديو موهيءَ جي ڪور تي ڏنل تصوير سان گڏ اندر ڇهه ئي غزل وڻيا. موهي هاڻي نئين ڪوتا کي ڇڏي غزل ڏانهن تڪڙي وک وڌائي آهي.

لڇمڻ ڪومل جي واسديو موهيءَ جي غزلن جي مجموعي جي سمالوچنا ۾ سندس رايو صحيح نه لڳم ته 'غزل هڪ وحشي صنف آهي ۽ سلاست ۽ Lucidity (چٽائي) غزل جي دشمن آهي. ۽ شيخ اياز جو گيڙو رَتو غزل ناڪامياب ويو آهي.' مان پاڻ اُبتڙ ويچار جو آهيان جو اڄ به حقيقت آهي ته سلاست ۽ لطافت، نزاڪت سان گڏ ڪنهن به شاعريءَ جي جان آهي. اڄڪلهه ته غزل جي چوگرد ڏوم آهي جو اُنکي اڄ جي زندگيءَ جي ترجماني ڪري ڳايو پيو وڃي. جنهن هن پرچي ۾ به ١١ غزل ڏنل آهن ۽ واسديو موهيءَ جا غزل سيني کان بهتر آهن. آفرين اچا به اڳتي!

اي.جي.اُتم (ممبئي)

رچنا 85، جنوري- مارچ 2000

سنڌ ۽ هند جي هڪ تمام وڏي شاعر
واسديو موهيءَ جي غزلن جو تنقيدي اڀياس

باري منگي

سنڌي ادبي سنگت-ڪراچيءَ طرفان گذريل جمعي تي ڪراچي هندو جيمخاني ۾ سنڌ ۽ هند جي هڪ تمام وڏي 'آزاد نثري نظم' جي شاعر واسديو موهيءَ جي چند خوبصورت غزلن جو تنقيدي اڀياس يا نشست ٿي گذري. جنهن تنقيدي ڪلاس/گڏيل مختصر اڀياس جو بنيادي مقصد نه فقط واسديو جي شاعريءَ-فن ۽ فڪر-شخصيت-سنڌس سموري ادبي ۽ تعليمي پورهئي کي پرکڻ ۽ مان ڏيڻ هو بلڪ هڪ تاريخي ٽٽل رشتي جي ڪڙيءَ کي پاڻ ۾ ملائڻ جي هڪ نهايت ننڍي ڪوشش هئي. جيڪا رشتي جي ڪڙي اسان کان سنڌ وارن ادبي/شاعرن ۽ ٻين ليکڪن هن ننڍي کنڊ جي افسوسناڪ ورهاڱي جي شڪل ۾ اسان کي ملي ۽ اسان سنڌي ادبي سنگت ڪراچيءَ جا ميمبر ادب ۽ ٻيا علم/ادب دوست قلمڪار اِن ٽٽل رشتي جي ڪڙيءَ کي پاڻ ۾ ملائڻ جي هڪ ننڍي ڪوشش ڪندي آن بهتر ڪم جي شروعات پنهنجي سنڌي ٻوليءَ جي هڪ خوبصورت شاعر واسديو موهيءَ سان شروع ڪيون ٿا. جيڪو هن وقت ڀارت ۾ احمدآباد ۾ رٽائرمينٽ جا ڏينهن گذاري رهيو آهي.

مان سنڌ ۾ ادب سان چاهه رکندڙ پڙهندڙن، اديبن ۽ ٻين ليکڪن کي اهو ٻه ٻڌائيندو هلان ته واسديو موهي اصل ۾ ميرپور خاص جو رهاڪو آهي، جيڪو 2 مارچ 1944ع ۾ سنڌ ۾ ڄائو هو ۽ پين اسلامزم جي سکٽي نعري يا پوءِ هن خطي جي تاريخي بدقسمتي ڇٽبي جو ننڍي کنڊ جي ورهاڱي ڪانپوءِ هو صوفي منش ويدانتي شاعر ڀارت هليو ويو.

آتي ايم.اي ۽ ايم.ايڊ. ڪرڻ ڪانپوءِ دبئي ۾ اِنڊين هاءِ اسڪول ۾ هڪ تجربيڪار آستاد ٿي رهيو. هن جي ڏهريڊٽ تي هونءَ ٻه ڪيترائي ڪتاب آهن پرمکه ڪتاب-جنهن ۾ 'وجود جو کنڊهر' هن جو ايڊٽ ڪيل ڪوتا جو ڪتاب. هن جي ٻين مشهور شاعريءَ جي ڪتابن ۾ 'صبوح ڪٿي آهي' جنهن ڪتاب جا غزل سنڌي ادبي سنگت ڪراچي جي تنقيدي ڪلاس ۾ تنقيد لاءِ پيش ڪيا ويا آهن هڪ ٻيو ڪتاب 'مٽڪو' ۽ پوءِ 'برف جو نهيل' ۽ آخر ۾ ڇهنب ۾ ڪک.

واسديو ان کان علاوه ڀارت جي ريڊئي ۽ ٻين مختلف ماهوار رسالن ۽

ادبي مخزنن ۾ نہ ڄاڻ ڪيترا ادبي مضمون، تنقيدي ليک لکيا. واسديو موهي هن وقت نہ فقط ڀارت ۾ پر سنڌ ۾ بہ ڪنهن بہ تعارف جو محتاج ناهي هو نہ فقط ڀارت جو سنڌي ٻوليءَ جو هڪ سينئر ليکڪ/شاعر آهي بلڪ اسان سنڌ وارن لاءِ بہ هو اوتروئي-اهم ۽ هڪ قابل احترام سينئر ليکڪ/شاعر طور ليکيو وڃي ٿو.

گذريل هفتي ڪراچي هندو جيمخاني ۾ واسديو جي هڪ خوبصورت شاعريءَ جي ڪتاب 'صبوح ڪٿي آهي' ۾ ڇپيل چند غزلن (ص-71 کان وٺي 78 تائين) جيڪي سنگت ڪراچيءَ جي سينئر ميمبر ۽ شاعر محترم رڪيل مورائيءَ پنهنجي منفرد شاعراڻي انداز ۾ پڙهيا ۽ اِن تنقيدي نشست (گڏيل ايپاس) جي ويهڪ جي صدارت مشهور وڪيل محترم خادم حسين ابڙي صاحب جن ڪئي.

واسديو موهيءَ جي غزلن جنهن جون ترتيبوار چند سٽون/بند پڙهندڙن لاءِ ڏجن ٿا:-واسديو چوي ٿو تہ:-

زندگي گول حالتون چورس
ڇا ۾ ڪٿن ڇا ڇا ڦٻايو آ،
پيٽ چيري ڏسون سندس چهرو
هر گناهہ ان جي نالي آيو آ
جنتا ناهي هي آهہ لوهہ تتل
خود ڪُٽايو- فقط ڪُٽايو آ

واسديو جي هڪ ٻئي خوبصورت غزل جون چند سٽون آهن تہ:-

ڏمڪي ٿن رنڊا مار ڪاٽيندا
ٻار ڊپ ۾ ڪلڻ لڳا آهن،
ٻاهہ جون ليکون پاڻيءَ تي
ڪيئي ڏيئا ترڻ لڳا آهن
ڪجهہ عجيب آهي پر سچ آهہ اندر
ئي اندر قد سُسڻ لڳا آهن

شاعري جو سفر هڪ پنهنجو مزاج، رويو ۽ ڪلاس ٿئي ٿو. پر سنڌ ۽ هند جي هن وڏي آزاد نظم جي شاعر واسديو جي شاعريءَ جو سفر فني ٽيڪنڪ ۽ مزاج، رويو ۽ ڪلاسڪ ڊڪشن ئي پنهنجي ليکي جڻ خوبصورت اِنسپائرنگ اِنساني زندگيءَ جي موضوعن جو طويل تسلسل هجي جيڪو هڪ وڏي

ڪاميابيءَ سان پوري اِنسانيت ڪان وٺي سموري اِنساني زندگيءَ جي احساس محرومين، زندگيءَ جي ڊمانڊ، مجموعي اِنساني مسئلا-ڌرتيءَ جو مسئلو، پنهنجي ٻوليءَ ادب جو مسئلو، سمورا پنهنجي پر ۾ هڪ طويل نہ ڪٽندڙ موضوع بڻجي اچي ويا هجن واسديو جي شعور ۽ فڪر ۾. اِها واسديو جي هڪ وڏي ڪاميابي آهي جو هو شاعريءَ جون سڀئي صنفون ڄاڻي ٿو، جن جو تسلسل هڪ ٻئي سان برقرار آهي.

واسديو جو هڪ نيون غزل آهي تہ:-

ويئي وڏندي جڏهن اڪيلائي
پنهنجي پاڇي سان هٿ ملائي ڇڏيو،

ٻاهر ئي ٻاهر هي زمانو آ
ڪاغذي پنهنجي دل، لڪائي ڇڏيو!

حال احوال وقت نيڻ جهڪيا
ڇا پڇيو مون تو ڇا ٻڌائي ڇڏيو

ٽاچنيءَ تي پتنگ جي ڦٽڪڻ
ياد پنهنجو جئڻ ڪرائي ڇڏيو

واسديو موهي جي شاعريءَ متعلق هن وقت اسانکي سنڌ ۾ ڪا وڏي خوشفهمي ناهي پر ايترو اِهو ئي ڪافي آهي تہ هو ڀارت ۾ اڄ بہ پنهنجي پر ۾ زندگيءَ جي ان سمورين اونداهي، رستي ۾ پنهنجي خوبصورت شاعري ڪندي ان هڪ لازوال روشنين جو خوبصورت طويل 'مينار' جوڙيندو ٿو رهي. انساني زندگيءَ جي ان سموري اونداهين کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ هو ائين رڌل آهي جيئن ڪو يوناني ديومالائي پيرو مٿس هجي.

هن جو هڪ ٻيو بہ غزل آهي تہ:-

ٽڪڙو ٽڪڙو سڪي ڇو ويئي ندي
پياس ڪنهنجي سمونڊ بڻجي وئي

اوچتو چهرو ڪنهن جو جهلڪي ويو
ساهہ ۾ جڻ وٿيءَ ڪا پئجي وئي

شانت شعلا نہ ٿيا اڪين جا پل
جهوپڙيءَ جي تہ رک اُڏامي وئي

واسديو منهنجي نظر ۾ بنيادي طور هڪ فطري شاعر آهي. هن پاڻ کي عام روايتي سنڌ ۽ هند جي رجعت پرست شاعرن وانگر گهڙيو ڪونهي. بلڪ

منهنجو پنهنجو خيال آهي تہ واسديو جي موجوده دور جي پارت توڙي سنڌ جي سموري شاعريءَ تي فڪري توڙي فني حوالي سان ضرور اثر آهي. اها اسان جي بد ديانتي چئبي خاص ڪري سنڌي ادبي سنگت ڪراچيءَ وارن اديبن شاعرن جي، جيڪڏهن اسان واسديو جي شاعراڻي انفراديت جو اعتراف کلي دل سان نٿا ڪيون ڇو تہ هو غزل جي حوالي سان 'مشڪل اظهار' کان وٺي عام خيال جي گهرائيءَ تائين ان انساني سماجي مسئلا، انساني زندگيءَ جي احساس محرومي ڌرتيءَ جا مسئلا پوءِ چاهي بک هجي، افلاس هجي يا بيروزگاري هجي يا وري پنهنجي وطن کان دور واري جلاوطني زندگي ۽ ان جي ڪيفيت هجي. سڀ سندس سموري شاعريءَ ۾ فڪري توڙي فني حوالن سان ان وڇوڙي جو تجربو ۽ ڪربَ احساس شامل آهي جيڪو واسديو پارت ۾ رهندي سنڌ کي ياد ڪندي ان احساس جي ريپريزنٽيشن (نمائندگي) پنهنجي خوبصورت شاعريءَ جي روپ ۾ ڪئي آهي.

واسديو جو هڪ پيو بہ غزل تہ:-

ڪيترو پنڌ ڪري ٿو ماڻهو
خود کان اڳتي نہ وڌي ٿو ماڻهو
هت فقط پاڇا ئي پاڇا آهن
نہ اچي ٿو نہ وڃي ٿو ماڻهو
پاڻ سان ئي نہ ملاقات ٿئي
دور شيشي کان پڇي ٿو ماڻهو

مٿي ڏنل هي واسديو جا خوبصورت غزل هئا. جيڪي سنگت جي تنقيدي ويهڪ/نشست يا اپياس هيٺ پيش ڪيا ويا. غزلن جي پڄاڻيءَ کانپوءِ سنگت جي سيڪريٽري باريءَ منگيءَ واسديو جي سمورن غزلن تي ڳالهائيندي چيو تہ واسديو جي هنن غزلن ۾ واسديو جن انساني وجودي يا زندگيءَ جي جن سمورن داخلي مسئلن کي کنيو آهي سي مسئلا اڄ بہ پنهنجي جڳهہ تي انتهائي اهم شاعراڻہ موضوع آهن. هن وڌيڪ چيو تہ غزلن ۾ ڪتب آيل تشبيهون/استعاره يا تجنس حرفي غزلن جي فني ٽيڪنيڪ جو هڪ اعليٰ نمونو آهن. واسديو جي غزلن واري شاعري پڙهڻ کانپوءِ ائين لڳي ٿو تہ واسديو جي شاعري 'فرار جو رستو' نہ پر 'قرار جو رستو' ڳولهيو آهي.

هن چيو تہ واسديو نہ فقط هند جو هڪ ترقي پسند ۽ عوامي شاعر آهي

بلڪ هو سنڌ ۾ اڄ بہ هڪ منفرد شاعريءَ جو هڪ وڏي نانءُ وارو حوالو آهي.

واسديو پنهنجي غزلن جي هيئيت گهاڙيتو ساڳيو ڇند وارو رکيو آهي پر ڇند واري وزن تي لکڻ سان غزل انتهائي لريڪل-ردمڪ ۽ هڪ الڳ ڪلاسيڪل تاثر رکندڙ لڳن ٿا.

سنڌي ادبي سنگت جي سينئر ميمبر مظفر ميمڻ واسديو جي سمورن غزلن تي ڳالهائيندي چيو تہ 'واسديو جا هي غزل انتهائي جدا جدا احساساتي ۽ جذباتي ڪيفيتن ۾ لکيل آهن. اسان کي واسديو جا غزل پڙهڻ ڪانپوءِ ائين لڳو تہ ڄڻ اسان جيئرا جاڳندا منظر ڏسندا هجون ۽ معصوم جذبا ۽ ننڍا لطيف احساس آهن جن کي واسديو تمام ڪاريگريءَ سان جهٽيو هجي. واسديو جي شاعري ۽ ان جا موضوع پرکڻ ڪانپوءِ اسان کي ائين لڳو ڄڻ هن 'ڪامو کان وٺي خليل جبران تائين' جيڪي بہ انساني زندگي جا داخلي مسئلا ڪنيا آهن اهي حقيقت ۾ سڀ جي بلڪل ويجهو آهن . واسديو جي ٻولي، شاعراڻو ڊڪشن اوترو ئي مضبوط آهي جيترو ڪي ٻي ڪنهن روايتي سنڌي غزل گو شاعري جي. هن وڌيڪ چيو واسديو جي شاعريءَ ۽ هن جي شعر ۾ ڪتب آيل لفظ جهڙوڪ انهن عدين جو سفر طئي ڪيو هجي. جيون ڇا آهي؟ انساني زندگي جي ڪيتري اهميت آهي؟ سنڌ ڌرتي، سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي ادب کان علاوه واسديو پنهنجي سموري شاعريءَ ۾ فن کان وٺي انسان جي روحاني ۽ وجداني ڪيفيتن جو بہ ذڪر ڏاڍي سٺي نموني ڪيو آهي.

سنڌي ادبي سنگت جي هڪ ٻئي سينئر شاعر ۽ ميمبر رکيل مورائي، جنهن جي تعريف ڪندي مان ايترو ضرور چوندس تہ هي واحد سنگت جو هڪ مخلص ميمبر آهي جنهن جو ڊائريڪٽ يا ان ڊائريڪٽ واسطو پارٽ ۾ رهندڙ اديبن سان آهي ۽ واسديو هڪ وڏو شاعر جو حوالو بہ هن دوست جي مهربانين سان ئي پيو آهي. رکيل مورائي واسديو جي شاعريءَ تي تفصيل سان ڳالهائيندي چيو تہ واسديو هڪ اهڙو شاعر آهي جيڪو سنڌ ڇڏي پارت ويو ۽ اڄ پارت ۾ بہ هو ويڳاڻيت، اڪيلائي ۽ پنهنجي ڌرتيءَ کان دور زندگي گهاريندڙ هڪ بيگانو ۽ بيوس اوپرو ماڻهو جهڙي ڪيفيت رکي ٿو. جيڪا بيقراري، اڻتڻ احساس محرومي بيوسي واسديو جي پلئہ پئي آهي ۽ هيءَ هن جي سموري شاعري ان وجداني ڪيفيت ۽ اوپرائپ جو هڪ اعليٰ ۽ بهترين نمونو آهي. واسديو اهو ڪجهہ لکيو آهي. جيڪو هن جي من اندر ۾ نہ ڄاڻ ڪيترن سالن کان سانديل رهيو آهي. واسديو جي شاعريءَ جي غزلن جي ٻولي، موضوع، خيال ۽ فني ٽيڪنيڪ پنهنجي جڳهہ تي پر

غزلن ۾ ڪتب آيل لفظ تشبيهون اڪرن جو ردم آواره روحن جا تجربا هڪ الڳ درد ۽ احساس جي ڪيفيت کي اڀارن ٿا. واسديو اڄ به سنڌ ۽ هند ۾ ان ڪيفيت جو ڀرپور ۽ خوبصورت اظهار آهي. جيڪا ڪيفيت هڪ وطن دوست پنهنجي ڌرتي ۽ ڌرتيءَ جي ماڻهن سان پيار ڪندڙ هڪ ڪلاسيڪل آرٽسٽ رکندو آهي.

تنقيدي ويهڪ جي صدارت ڪندڙ محترم خادم حسين ابڙي چيو ته واسديو جي شاعريءَ ۾ (خاص ڪري غزل) ۾ عجيب سحر آهي جيڪو پڙهندڙ کي پاڻ ڏانهن موهي /ڇڪي ٿو. واسديو جي شاعري بابت مان صرف ايترو چوندس ته اڄوڪي سنڌ ۾ سندس وهيءَ/ٿهيءَ ۾ سندس ذات ۽ خيال جو ڪو به همعصري نه ٿو ڪري سگهي. سندس لفظن ۽ خيالن جي رواني ۽ گهرائي ڪيس ٻين شاعرن کان الڳ بيهاري ٿي. هن وڌيڪ چيو ته واسديو جي شاعريءَ جو مرڪز سنڌ آهي ۽ هو هن پوڙهائپ ۾ به سنڌ کي ڀارت ۾ وساريو ناهي.

آخر ۾ سنگت جي سيڪريٽري باري منگي هڪ رٿ پيش ڪندي چيو ته هن وقت ڀارت ۾ نجاڻ ڪيترو شاعراڻو ادب/فڪشن، ناول ۽ ٻيو نثر تخليق ٿي رهيو آهي. جنهن کان سنڌ ۾ رهندڙ سنڌ جو اديب اڻواقف آهي. انهيءَ حوالي سان سنگت جي هفتي واري ادبي گڏجاڻيءَ ۾ ڀارت جي ڪنهن نه ڪنهن اديب جي ڪا نه ڪا لکڻي تنقيد لاءِ پيش ڪئي ويندي. ان مان به سنڌ جي اديبن کي فائدا آهن. هڪ اهو ته ڀارت جو اديب ڀل جسماني طور اسان سان گڏ نه هوندو پر لکڻين جي ذريعي هو اسان جي سنگت جي تنقيدي ڪلاس ۾ ضرور موجود هوندو ۽ ٻيو اهو سوچ ۽ فڪر جيڪو نه ڄاڻ ڪيتري وقت کان جنم وٺندو رهيو آهي ته ڪيئن به ڪري ڪنهن نه ڪنهن بهاني سنڌ ۾ سنڌ جي اديب ۽ ڀارت ۾ رهندڙ ڀارتي سنڌي هندو اديب جو پاڻ ۾ رابطو سهڪار ۽ ڪوآرڊينيشن رهي. ان حوالي سان ڪراچي جلدي هڪ وڏي نه روزه ادبي ڪانفرنس ڪوٺائيندي ته جيئن اهو اعليٰ خيال ۽ انسپائريشن ڪو پريڪٽيڪل شيپ وٺي سگهي.

ماهوار ’جياپو‘ ڪراچي-ڊسمبر 2005

تبصرو

مٺڪوءُ

ڊا. ستيش روهڙا

نئين ڪوتا لکندڙن ۾ موهيءَ جو نالو ڪافي اهميت رکي ٿو. هن کان اول موهيءَ جي ڪوتائن جا ٻه مجموعا شايع ٿي چڪا آهن. 'مٺڪوءُ' موهيءَ جي ڪوتائن جو ٽيون مجموعو آهي. حقيقت ۾ مٺڪو هڪ ڪردار آهي جنهن جي چوڌاري هيءُ ڪوتائون اڏيل آهن. 'مٺڪو' ڪير آهي؟ 'مٺڪو' عيوضي آهي، ان غريب، ڌتڙيل، بي سهاري هندستاني مزدور جو جيڪو ڪڏهن ولهه جهڙين راتين ۾ سيٺ جي چوڪيداري ٿو ڪري ته ڪڏهن راڄنيتي سرڪسن ۾ پاڙي تي نعرا هڻي پنهنجو مٿو ٿو ڦٽائي. ڪڏهن سندس ٽڪاٽو جهوپڙي آهي ته ڪڏهن فوٽ پاٿ ڪڏهن سندس زال بي سهاري ٻڇي گوندن جي حوس جو شڪار ٿي ٿئي ٿي ته ڪڏهن سندس ڌيءَ کي بيکه ڏيڻ وارو بيکه جو ملهه ٿو طلبي. اهڙيءَ ريت هنن ڪوتائن ۾ مٺڪو آهي ته سندس زال مٺي به آهي، سندس ڌيءُ مٺڪي به آهي ته سندس پٽ ايسو به آهي. مطلب ته هنن ڪوتائن ۾ هڪ غريب-مظلوم جي سموري دنيا موجود آهي؛ بس عدم موجود آهي ته هڪ اهڙي زندگي جنهن کي اِنساني زندگي چئي سگهجي.

اڄ جڏهن غربت ۽ غريب جهڙي موضوع کي مدي خارج سمجهي اسان جا ذهين، اديب ڊرائنگ روم ۾ ويهي چيتن جون اڇيتن سان ڳنڍيون جوڙڻ ۾ مشغول آهن؛ تڏهن واسديو موهيءَ مٺڪوءَ کي پنهنجين ڪوتائن جو موضوع بڻايو آهي. لاشڪ اِهو هڪ همت ڀريو ايمانداريءَ وارو قدم هو.

پر اهم سوال موضوع جو نه، اِظهار جو آهي. موجوده سنڌيءَ ۾ مڪاني، دهقاني يا آنچلڪ رچنائن جي پوريءَ طرح سان کوٽ آهي. ان حوالي ۾ مٺڪو ڪوتائن جي خاص اهميت آهي. مٺڪو ڪوتائن جي اها خاص خوبي آهي ته آهي سماج جي هڪ خاص مجموعي جي وهنوار کي سندس ئي ٻوليءَ ۽ عبارت ۾ پيش ڪن ٿيون. مثال ڏسو-پرديس ۾ مزدوري ڪندي مٺڪوءَ کي پنهنجي گهر، پنهنجي مٺيءَ جي ياد اچي ٿي:

اڄ به اک نٽي لڳي/فوٽ پاٿ لسو آهي/
ڪنڌ کان پوٽلي به ڪونئري آهي/
اڄ جمڻ به پر پيٽ ڪاڏو/...مٺي/

ايسي کي ٽپوڙيندي هوندي/
هتي گهرايانس جيڪر.../
-اڄ ڦري پيو ڏاڏو/آهو ڏينهن
مٽيءَ پير پاتو گهر ۾ جڏهن/
آئي ڪيڏو ڪوس هئي.../
اڄ به اڪ نئي لڳي/ فوٽ پاٿ لسو آهي/
ڪنڌ ڪان پوٺلي به ڪونئري آهي/-

هي ڪوتائون سهج ڪوتائون آهن. اهي سماجواد تي ڪتاب پڙهي ڊرائنگ روم ۾ لکيل ڪوتائون نه آهن ۽ نه وري اهي اسٽيج تي لڳايل نعرا آهن. هنن ڪوتائن ۾ غريب انسان جي مجبوري ۽ سندس ارمانن ۽ جذبن جو سرل ڍنگ سان ڪيل بيان آهي.

هر شاعر فلاسافر ٿيندو آهي انڪري ڪڏهن ڪڏهن مٺڪوءَ جي واتان به فلاسافي نڪري ٿي اچي.

/ڪالو آستاد منهنجي ڪلهَ تي ڪلندو آهي/
چوندو آهي/اها ڪل سنڌ آهي/

هتي ائين چوڻ بيجاءِ نه ٿيندو ته مٺڪو ڪوتائن سان سنڌي ڪوتا ۾ هڪ نئون رنگ-هڪ تازو رنگ داخل ٿيو آهي ۽ نئين رنگ کي پنهنجي رنگيني ته آهي ئي.

رچنا-٥٨
(اپريل-جون 1993)

ساچ چوڻ جي چوٽ

’رچنا-٨۴‘ نئين غزل ۽ نئين ڪويتا جي ڪوي-شاعر واسديو موهيءَ جي ڪوَر-چتر سان آئي آهي، جنهن ۾ جگياسا جي پوز ۾ ’موهي‘ ڪجهه وڌيڪ ئي ’ڪلوز-اَپ‘ نظر اچي رهيو آهي. هن جي چهري جي لڪل مُشڪ ۽ فُل وائيٽ شرٽ جو چلڪو توڙي سوپاريءَ جي پُڙيڪي ۽ پرفيوم جي مهڪ ۽ ذائقو به هن جي تصوير ۾ جهلڪي ٿو. هن جي پيشاني ۽ ڀڏائي ٿي ته هن زندگيءَ کي برابر ڏِڪ-ڏِڪ ڪري پئي پيتو آهي ۽ ان جو حساب ان تي برابر آڪريل آهي. چاهي ان کان بي پرواهه موهيءَ جو زندگيءَ سان موهه بدستور جاري آهي. ڪٻيءَ کي گهربل ڪنسيشن جي حد تائين!

-نامديو
(رچنا-85جنوري-مارچ 2000)

مٽڪو

ڪرشن کٽواڻي

آن رات مان واسديو موهيءَ بابت گهڻي دير سوچيندو رهيو هوس. مون آن ڏينهن پهريون ڀيرو 'مٽڪو' پڙهيو هو. پڙهندي پڙهندي منهنجو موهيءَ ۾ موهه وڌي ويو. ننڍڙو ستر کن صفحن جو ڪتاب، سِرو اٿس 'مٽڪو' ۽ برڪيٽ ۾ لکيل آهي (ڪويتائون). هيءُ مٽڪو ڪير آهي؟ ضرور ڪو وڏو ماڻهو هوندو جنهن تي 30 ڪويتائون لکيون ويئون آهن. پر ٻئي پني تي ارپڻ پتر پڙهي لڳم ته شايد هڪ ڳوٺ تي ڪتاب لکيل آهي.

ڪتاب پڙهي پورو ڪيم. ڪيتري دير سانت ويٺو هوس. ڪڏهن اکيون بند، اندر ۾ ڪجهه احساس.

ياد آيم ١٨ ۽ ١٩ صديءَ ۾ يورپ جي ڪلا ۾ هڪ اِنقلاب آيو هو. پينٽنگ، سنگيت، ساهتيه ٽيئي هڪ ٻئي جي ويجهو آيا ۽ هڪ ٻئي تي اثرانداز ٿيا. پنهنجي اندر جي اِظهار لاءِ نوان نوان نمونا ۽ طريقا اپنايا ويا. هڪ آزاد فضا هئي، جنهن ۾ ڪجهه به چوڻ، ڪنهن به نموني چوڻ ڪان ڪلاڪار ڪانه ٿي ڊڪيا. ڪي ڪتاب ضبط ٿيا. ڪي ڪلاڪار بي ڊپي اِظهار لاءِ جيل جون سزائون ڀوڳي آيا.

چڱا سال اڳه جي ڳالهه آهي. ساهتيه اڪادميءَ جي ٽن ٽن ججن وچ ۾ ساهتيه اڪادمي جي آن سال جي اِنعام لاءِ ڪن ڪتابن تي بحث ٿي رهيو هو. مون 'مٽڪو' ڪتاب جو نالو ڏنو هو. هڪ جج جو ڪِن ۾ رد-عمل آيو: 'مٽڪو' ڪويتا ئي ڪانهي. مون ڪجهه چوڻ لاءِ وات کوليو پر ڪجهه چوڻ بدران آن ليکڪ کي تڪيندي رهجي ويس. آزمودي ٻڌايو هوم ته گهڻا جج گهران ئي فيصلو ڪري ايندا آهن ۽ آن فيصلي ڪرڻ ۾ دوستيءَ جو ننگه به اهم حصو ٿيندو آهي.

'مٽڪو' ڪويتا آهي. ڪهاڻي آهي. جيون جي ننگي تصوير آهي- بلڪل ننگي. توهان اِنسان جا ڪجهه بدزيبا انگه بلڪل آگهاڙا ڏسي سگهو ٿا، آنهن جي بدبوءِ سنگهي سگهو ٿا ۽ اِنسانن جون مجبوريون پسي سگهو ٿا. تنهن ڪانپوءِ، جي توهان اندر اونهي بيقراري نه ٿي اڀري ته توهان سچي ڪوتا پڙهڻ نه سِکيا آهيو. سنڌيءَ جي ترقي پسند اديبن سوين ڪتاب ننگن سرين ۽ ٻُکه ۾ لڇندڙ اِنسانن تي لکيا، آنهن مان گهڻا ته سَکڻا ليکچر هئا ۽ ڪن ۾ ڪا خاص 'ism' مڙهيل هئي.

موهي ڪلا جي سوکيم سندرتا سان نمڪين ۽ نِڪريل روپ ۾ هزارين دفعا

رڻيل سچ يا زندگيءَ جا ڪوڙ ڪيئن ٿو بيان ڪري:

نيٺ
هوءَ دڪان جي ڪنڊ ۾
سُسندي ويئي
تہ جيوي پساريءَ جي دل
ويڪري ٿيندي ويئي
ٻاجهري توري ڏنائين

پر غريبن جا سوُر سوين نہ، هزارين هوندا آهن. آهي نہ صرف جسم جي هر انگ کي ڏنڊيندا آهن. پر جيئري ئي آتما کي شمشان جي رک ڍير ۾ ٻجهندڙ، برندڙ ٽانڊا بڻائيندا آهن:

جمنيءَ کي هاڻ
ٻاجهريءَ جي پيسائيءَ جي جهوري لڳي
آتي بہ جوانجي چڪيءَ وارو
واڇون ٽيڙيندو رهندو
جمني مُسڪندي
... ...
ٻاجهري پيهي ڏيندو

ڪڏهن ڪڏهن مونکي ياسيو موهيءَ جون هي ڪويتائون ان دنيا جو چترڻ آهي جو اونداهو، ڀيانڪ جهنگل آهي. جنهن ۾ سدا بکايل خون پياڪ جهنگلي جانور تاڪ ۾ گهمن پيا. خطرناڪ زهر سان نانگ- بلائون ڦيرا پائي رهيون آهن.
پر دنيا ۾ پيار ۽ پيار جي ڏي وٺ جي بي مثال خوشي بہ آهي :

اڄ هُري پيو ڏاڍو ڏاڍو
اُهو ڏينهن
مٽيءَ پير پاتو گهر ۾ جڏهن
آئي ڪيڏو ڪوس هئي
جُهمريون پئي هنيائين ...

بس، وڌيڪ لِکي نہ ٿو سگهان... ڊاڪٽر جي منع آهي. ٽن مهنن ۾ پهريون دفعو پنا ڪارا ڪيا اٿم. اڳئين هفتي تائين صرف صحيح ڪندو هوس.
20.9.2006

مٽڪوءُ

نامديو

’مٽڪو‘ واسديو موهيءَ جي ڪوتائن جو نيون سنگرهه آهي. هن ۾ ٽيهه ڪوتائون آهن-جن کي هاڻ ’نيون ڪوتائون‘ چوڻ بجاءِ ڪوتائون چيو ويو آهي.

هاڻ جڏهن هريڪانت جي ڪوتائن ۾ پوليٽيڪل سٽائر هڪ اڪيلو مکيه وشيه بڻجي ٿو اچي تڏهن موهيءَ جي هن سنگرهه ۾ اتي غريب زندگيءَ جي ڏک-سک ۽ سنويدنائون اڪيلو مکيه وشيه بڻيو آهي. ان طرح جي وشيه سان نياءُ جي طاقت به موهيءَ واهه جو ڏيکاري آهي.

هيءُ ڪوتائون ڪن ٽين نقطن سان پڻ مخصوص آهن.

(۱) ان ۾ ڪتب آندل ٻولي ڳوناٺي سنڌي آهي جيڪا اصل ۾ ڳوناٺي گجراتيءَ جي جاءِ تي آيل آهي ۽ ان جي تصديق لاءِ گجراتي لفظ ڇيلي، اونگهڻ، ڇاپرو، ڪتلي، جهوپو ٽي نه پاترن جا نالا مٽڪوءُ، جمني، مٽي، چمن ياٽي، ايسو، ناٿي به آهن.

جيتوڻيڪ مخصوص گجراتي ڊائليڪٽ پڪڙ ۾ نه آئي آهي پوءِ به آئي، تائو ۽ سڏرائي لفظ بڙودا جي آس-پاس جي گجراتيءَ جو اثر ڏيئي رهيا آهن. جتي ڪجهه اثر هنديءَ جو پڻ نمايان آهي. البت ڪم آندل ڳوناٺي سنڌي خود ۾ سياويڪ نه ٿي سگهي آهي.

(۲) سين ڪوتائن ۾ نه سهي، گهڻو ڪري ٽت ’مٽڪو‘ ڪل ڪوتائن هڪ قسم جو ڪٿانايڪ ۽ مٽي هنجي گهرواري طور اچي، الگ ڪوتائن جي باوجود هڪ ’يڪوجودگي‘ يا لنبي ڪويتا يا ڪٿا ڪاويه جو پرياو ڏيئي ويا آهن.

(۳) سيني ڪوتائن ۾ ’واتاورڻ‘ عام طور هڪ ئي اِمپريشن ڪٿي آيو آهي. ٿت پات ڪان جهوپڙيءَ تائين طرقي ڪندڙ طبقي جي زندگيءَ جو دائرو-جتي ڪڏهن پيٽ ڀري روٽي کائڻ وڏي اميري گهڻنا آهي.

مٽڪو هڪ چرتر آهي جيڪو مزوري ڪرڻ لاءِ ڳوٺ ڇڏي شهر ۾ رهي مٽي ۽ ٻارن جي ڪري ڏکي آهي. اول ڳوٺ سوڪ ۾ ۽ پوءِ ٻوڏ ۾ لڙهي ويو آهي. جهوپڙن تي بل ڊوزر گهميو آهي. مٽڪوءَ کي ڪڏهن سرڪس ۾ نعرا هڻڻ جي ڪڏهن بنيءَ ۾ تپڻ جي روز نئين نوڪريءَ جي تلاش آهي ۽ ائين هن طبقي جي ڪن ٻين چرترن جو پڻ نماءُ آهي. ڪٿي ماڌو + ڪملي ڳوناٽن جي مار کائي آخر زهر کائڻ لاءِ مجبور ٿيا آهن. راملي جي جورو

راملي جي سنگتين مان ڪمائي ڪندي آهي. روٽيءَ لاءِ اوڌر تي ٻاجهري وٺڻ لاءِ جمني به پنهنجو چرتر ٻليدان ڪري وٺندي آهي ۽ اهڙا گهڻا دل ڌهڪائيندڙ غريبيءَ جي مجبوريءَ جا درشيه هنن ڪوتائن ۾ موجود آهن.
موهيءَ جي ڪيترين ڪوتائن ۾ آخرين هڪ ٻه لفظ سڄي ڪوتا کي وڏو وينگه يا نئون ارٿ يا انداز ڏيئي ٿو وڃي، هن جي شبد-شڪتيءَ جو بهتر نمونو:

بکه روج ٿي لڳي
مجوري ڪڏهن ڪڏهن ٿي ملي!

يا وري پاڙي تي نعرا هڻندي، وڏيڪ لالچ ۾ جيل ۾ ويل مٺڪو چوي ٿو: سکه آهن هتي:

گهڻو وڳو چانهه
گهڻو وڳو روٽي

پر هن غريبيءَ جي انداز بيان ۾ ڪٿي به شڪايتي نوع بنه نه ورتو آهي. هڪ ڪويءَ لاءِ اِهو ڌيرج ضروري آهي. نه فقط ايترو غريب ئي نه، اتي غريب مٺڪو ۽ ٻين ڪردارن جو هڪ ٻئي سان دلي رشتو-ناتو، همدردانه رُخ، ڳوٺن ۾ راجا ٻڻجي رهندڙ ناڪر، ساهوڪار يا ڪالو آستاد جهڙن عناصرن جو چٽ ۽ ٻارن طرف آنهن غريب ڪردارن جو موه اِن سڀ هنن ڪوتائن ۾ ساهه پريو آهي.
ان سڀ هوندي به، اظهار جي سچائيءَ جي ڀرپور ڪوشش ۽ سڦل ڪوشش هوندي به، ڪجهه ڪٿي ۽ ڪجهه ڪٿڏکي ٿو شايد اِهو آهي ته ڪوتائن جو واتاورڻ 'اوپرو' لڳي رهيو آهي! پر ڪويءَ کي اُن چونڊ جو حق آهي. سالن کان ايئر ڪنڊيشنڊ دبئيءَ ۾ رهندڙ ۽ هونءَ گجرات ۾ وسندڙ ڪويءَ هن طرح بنه هيٺيئن طبقي جي زندگيءَ کي هڪ ڪوي نظر سان جاچيو آهي- اهو پنهنجو پاڻ ۾ سنڌي ڪوتا ۾ هڪ نئون لاڙو آهي.
'مٺڪو' مسڪين زندگين جي 'روٽي' ۽ 'گهر' طرف 'ڊوڙ' جون ڪوتائون آهن جن ۾ ڪٿي-ڪٿي، ٻارن جو موه، جوان دلين جي مٺي نظر جو چڪر ۽ سماج طرف ڪنهن به شڪايت ڪانسواءِ ڪشمڪش جو 'مظاهرو' نج ڳوٺاڻي سنڌيءَ ۾ اسان جي دلين کي ڏوڏائڻ جي سگهه رکي ٿو.

زندگي هفتيوار اخبار- 31-5-93

موهيءَ جو مٺڪوءُ:

هيٺئين طبقي جي گونگي ويدنا

هوندراج بلواڻي

’مٺڪوءُ‘ واسديو موهيءَ جي اِنهيءَ ئي نالي سان شايع ٿيل ڪهاڻين جو سنگره آهي. ڪهاڻين جي مرڪز ۾ ’مٺڪوءُ‘ نالي هڪ ڪردار آهي. موهيءَ جڏهن مٺڪوءُ ڪهاڻيون لکڻ شروع ڪيون تڏهن ادبي حلقن ۾ اِنهن جو سهڻو سواڳت ڪيو ويو. مهانگر جي هٽرادو، پوليوئيڊ، ڪوڪلي ۽ بدبودار زندگيءَ کي مٺڪوءُ ڪردار ذريعي هوبهو پيش ڪري هڪ غير رواجي قسم جي رچنا موهيءَ سنڌي ادب کي ڏني آهي.

مجموعي جي سيني ڪهاڻين جو نايڪ مٺڪوءُ آهي. سڀ ڪهاڻيون مهانگر جي جيون جو چٽر چٽين ٿيون. مجموعو ڪهاڻي سنگره هوندي به هڪ ڪٿا جو آڀاس ڪرائي ٿو. مٺڪوءَ کان سواءِ جمني، جوانجي، ناڪور، مٺي، ايسلو، جگنو، ڪالو آستاد، چمن ڀائي، راملو، ڪنو جهڙا انيڪ پاتر آهن جي سنگره ۾ ڪٿي نه ڪٿي ڇانيل آهن.

آزاديءَ کان پوءِ سنڌي گهڻي ڀاڱي نگرن ۽ مهانگرن ۾ وسيل آهن. ڳامڙن (ڳوٺن) ۾ سنڌين جي بستي گهٽ آهي. شڌ سنڌي ڀاشا آتان گم ٿيندي ٿي وڃي. گجراتي ماحول مان ٽيٽيو (ٽڪڙو)، ڇيلو (آخري)، ڇاپرو ، مويو (درجو)، ڀيجو (مغز)، مالم، ڳام، جوڙيدار، پوٽلي، ڀيٽو (ملاقات) جهڙا لفظ ڪٺي سنڌي انهن کي روزمره جي جيون ۾ اِستعمال ڪن ٿا. ڳوٺ مان آيل مٺڪوءُ ڳوٺاڻي ٻوليءَ ۾ پنهنجي ڳالهه ڪري ٿو. ’سماچار‘ کي ’هماچار‘، ’پاسي‘ کي ’پانهي‘، ’ميهوُلو‘ کي ’ميهلو‘، ’ڀهوُ‘ کي ’ڀوَ‘، ’گهنٽڙي‘ کي ’گهنٽري‘ چوي ٿو. لوڪ ٻوليءَ جا اهڙا لفظ ڪهاڻين ۾ جدا جدا هنڌن تي تمام گهڻا سياويڪ لڳن ٿا.

مٺڪوءُ روٽيءَ-روزيءَ لاءِ ڳوٺ مان شهر ڏانهن آيو آهي. شهر ۾ هڪ طرف هوُ مهانگر جي بدين (خرابين)، تن ۾ به خاص غريبيءَ ۽ اڻاٺ واري زندگيءَ کي پنهنجين مجبور اکين سان ڏسي ٿو، ته ٻئي طرف پنهنجو ڳوٺ جتي هوُ پنهنجي زال مٺيءَ ۽ ٻارن کي ڇڏي آيو آهي تن جي چنتا ڪري ٿو ۽ محنت-مزوري ڪري جيڪي ڪجهه ملي سو ڳامڙي ۾ رهندڙ مٺيءَ کي موڪلڻ جي خواهش رکي ٿو. مٺڪو ڇا ڇا نه ٿو ڪري! مزوري ڪري ٿو. چوڪيداري ڪري ٿو. ڪالوُ آستاد جي چوڻ تي رڙيون ڪري نعرا به هڻي ٿو پر ڪوبه ڪم هن کي ٻه ويلا روٽي ميسر ڪري نه ٿو ڏئي. اِن ڪري هوُ مٺيءَ کي ڪجهه موڪلڻ ۾

اسمرت رهي ٿو. پيڙائن، ڪشٽن ۽ ڪشمڪش سان ڀريل جيون جيئندي هن کي جيل ۾ به وڃڻو پوي ٿو. جيل مان ڇٽڻ کان پوءِ هُو وري مزوريءَ جي ڳولها ۾ هنڌ هنڌ ڀٽڪي ٿو.

شهر ۾ مٽڪوُ گهٽ ۽ ٻوسات محسوس ڪري ٿو. چوڪيداري ڪندي برف جهڙي ٿڌي هوا هن جي لڱن کي سيڪائي وجهي ٿي. ڪانن ۽ پنن جو ڍڳ ڪري ٿو پر ماچيس نه هئڻ سبب هُو آنهن کي ٻاري گرمائش حاصل نه ٿو ڪري سگهي. ڪٿو ڪولي ٿو ته ڪيس پنهنجي پيءُ جي ياد اچي وڃي ٿي جنهن کي ڪنهن سبب ڦاسي ڏني ويئي هئي. آهو ڪٿو ڪيس سندس پيءُ ڏنو هو. مٽڪوءَ جي چتين لڱل ڪٿي جو موهيءَ پر اثر لفظن ۾ اِظهار ڪيو آهي-

هي ڪٿو بابا پائيندو هو/ڪيترو مست لڳندو هو/ هنجو رنگ/ ها، هنجو رنگ/ ڏاڍو مست لڳندو هو/ ڪهڙو رنگ هو؟/ سالو ڀيڇو ئي ڪم نه ٿو ڪري/ هنن چتين مان ڪٿي جو رنگ ڪهڙو هو!/ پر ڏاڍو آرام ٿو ڏئي.

ڪالوُ آستاد جي چوڻ تي مٽڪوُ نعرا هڻڻ جو ڪم ڪري ٿو. چيخون ڪرڻ ۽ چلائڻ جي ڪم کي شهر جا ماڻهو ’نعرا‘ چون ٿا، مٽڪوءَ کي اِنهيءَ ڳالهه تي عجب لڳي ٿو. مظاهرا اسان جي ديش جي سنسڪرتي بڻجي ويا آهن. سياستدان پنهنجي سوارٿ لاءِ اهو سڀ ڪرائين ٿا. ’ڪرسي ڇڏي ڏيو!‘ جهڙن نعرن لاءِ مٽڪوءَ جهڙن ضرورتمندن کي ڪنو ڪيو وڃي ٿو. نعرن درميان مٽڪو ڪجهه دير ويچارن ۾ کوهجي وڃي ٿو-

بک لڳي آهي... ڏاڍي/ بک روج روج ٿي لڳي/ مجبوري ڪڏهن ڪڏهن ٿي ملي/ ڪلهه کان چٽا نه ڪاڏا آهن/ ٻاڙو ٻاٽي پيتو آهي/ نيٽين ڇا ڪاڏو هوندو؟/ ۽ مٽيءَ؟

پر ويچارن ۾ کوهجي وڃڻ جي به منع آهي. نيتا جي رڙ

’زور سان چئه ڙي گامڙيا/ ڇا ڀڻ ڀڻ وينو ڪرين؟/ ڪالوُ آستاد ڪل لاهي ڇڏيندءِ!‘

شهري جيون لاءِ سراپ مثل جهوپڙپٽي غريبن جي لاءِ چڻ آشيرواد آهي. تنهن هوندي به آتي سک ڪونهي. شانتي ڪانهي. مانسڪ تناءُ آهي. جهوپڙپٽيءَ کي هٽائڻ جون ڪوششون ٿين ٿيون. نيتائون ان ۾ پنهنجو رول نباهين ٿا. مٽڪو جنهن جهوپڙپٽيءَ ۾ رهندو آهي ان کي به نيتائون ڊاهي پٽ ڪرائين ٿا. نيتائون ڪالوُ آستاد کي خوش ڪن ٿا ۽ ڪالوُ آستاد جهوپڙپٽيءَ جي ماڻهن کي خوش ڪري ڇڏي ٿو! سڀني کي ٻئي هنڌ وڃي رهڻ جي سوچنا ملي ٿي. ٻُل ڊوزر اچي ٿو. سڀ جهوپڙيون پٽ پون ٿيون. اهڙي وقت به ’نيٽين‘ (تڏڙن) کي گاڏيءَ تي چڪر ڪائڻ تي دل ٿئي ٿي!

ڪنهن جور سان/ ٻانهن ڪان ڏونڏاريو/ تڏڙو منوُ آهي/ ’مٺڪوُ چاچا، مٺڪوُ چاچا/ هن وڏي گاڏيءَ واري ڪي/ چڱہ نہ/ چڪر ڪرائي.‘

هينئر جهوپڙپٽي نہ آهي. فوٽ پاٿ آهي. ننڍ نہ ٿي اچي. مڪان مسواڙ تي وٺي نہ ٿو سگهجي. فوٽ پاٿ ڇڏي ٻئي هنڌ رهڻ وڃي تہ ڳوٺ مان ڪڏهن ايندڙ مٺيءَ جي ٽپال ڪيس ملي نہ سگهندي. مڪان جي مسواڙ؟ مٺڪوءَ ڪي سمجهہ ۾ نہ آيو تہ دلال ايڏي وڏي رقم ڇاجي ٻڌائي؟ مسواڙ جي يا سڄي مڪان ڪي خريد ڪرڻ جي!

دنيا جو وڏي ۾ وڏو مسئلو شايد ’روٽلو‘ آهي. روٽلو حاصل ڪرڻ لاءِ ماڻهو ڇا نہ ٿو ڪري؟ روٽلو حاصل ڪرڻ ۽ ڪمائڻ جو هڪ ٻيو بہ طريقو ڪوي ٻڌائي ٿو، سو غريبن جي جيون جي دکدايڪ ڪهاڻي آهي. غريبن جي اِها لاچاري پڙهندڙن کي جنسي ڏوڏائي ڇڏي ٿي. رملي جي، زال پرڻجي آئي هئي تڏهن دارونءَ جي بانس ڪارڻ هن جو جيءُ مچلائيندو هو پر هينئر هوءَ پيتل نہ هوندي آهي تڏهن بہ هن جي وات مان بانس ايندي آهي. ڪارڻ؟

چمن پائي/ هي راملو/ هيترن سارن سنگيتن کي/ جهوپي ۾ ڇو ٿو آڻي!

شهري جيون جي پيڙا جا انيڪ چتر موهيءَ پيش ڪيا آهن. ٻال مزوريءَ جو مسئلو، جيل ۾ ٿيندڙ غير اِنساني وهنوار، بند ٿي ويل مليون، عين وقت تي ٿيندڙ ڊاڪٽرن جون هڙتالون، گونڊا-راڄ وغيره اهڙا مسئلا آهن جيڪي ماڻهن جي روزمره جي جيون سان جڙيل آهن. اِنهن کان سواءِ شاهوڪار جي قرض جي چنتا-

مان رستي سان/ ڊوڙ پڄائڻ ٿو چاهيان/ پر رستو هميشه/ منهنجي اڳيان ٿو رهي/ ساهوڪار جي ڪرج وانگر.

مجموعي جي ڪوتائن جي ڀاشا هڪ اڻپڙهيل مزور جي سپاويڪ ڀاشا آهي. هوُ جيڪي سوچي ٿو، اهو سپاويڪ پيو لڳي. پاتر جي من جا ڀاوَ، سندس ئي ٻوليءَ ۾ پيش ڪري موهيءَ هڪ سهٽو پريوگ ڪيو آهي. اسان جي ديش جي غريب ماڻهوءَ جي هيءَ تصوير آهي. هينئين طبقي جي هيءَ گونگي ويدنا آهي. شهر ۾ رهندڙ ماڻهو دکي آهي تہ ڳوٺ ۾ رهندڙ ماڻهو بہ سُکي نہ آهي. مٺڪوُ ڪوتائون اِنهن سچاين تي روشني وجهن ٿيون.

بلڪل نئون موضوع، اثردار عبارت، سپاويڪ لڳندڙ ٻوليءَ جي ڪارڻ سپ ڪوتائون دل کي ڇهي وڃن ٿيون. سنڌيءَ ۾ هن مجموعي کي سنڌي ساهتيہ اڪادمي، گجرات راجيہ طرفان ’ڪوي ڪشنچند بيوس اوارڊ‘ مليل آهي.

(گجرات ساهتيہ پريشد جي ادبي مخزن ’پرب‘ جي جنوري 2000 واري انڪ ۾ گجراتي ۾ ڇپيل تنقيد جو سنڌي ترجمو، ليکڪ پاران)

मानव उत्पीड़न की संवेदनात्मक एवं बिम्बयुक्त परिणतिः मणकू

(वरिष्ठ सिन्धी कवि वासुदेव मोही के काव्य संग्रह मणकु के हिन्दी अनुवाद के प्रकाशन पर पाठकों की व्यापक प्रतिक्रियाएँ प्राप्त हुई और पुस्तक का भरपूर स्वागत एवं सराहना हुई। कविताओं के अनुवादक श्री भॅवर सिंह पॅवार की टिप्पणी एवं विद्वान पाठकों की प्रतिक्रियाओं के कुछ अंश हम सुरभि के पाठकों के लिए दे रहे हैं।)

हरीश करमचंदाणी

अनुवादक भवंरसिंह पॅवार की ओर से

श्री वासुदेव मोही रचित "मणकू"-सिंधी कविताओं का हिन्दी अनुवाद-मैंने श्री घनश्याम सागर के सहयोग से किया, जिसका प्रकाशन पार्श्व पब्लिकेशन द्वारा कुछ समय पूर्व हुआ। इस मूल साहित्य रचना को सिंधी-साहित्य अकादमी गुजरात से कवि किशनचन्द बेवस अवार्ड से सम्मानित किया जा चुका है।

श्री मोही की कविताओं को बार-बार सुनते, महसूस करते पाया कि वे मेरे अंदर अनेक चाक्षुक विम्बों (Visual Images) को प्रतिमूर्त करती जाती हैं। ये विम्ब आंचलिक और आदिम (Primitive) होते हैं। इन में नवजात ताजगी, अभिव्यक्ति की पारदर्शकता व तरलता भी है। श्री मोही की भाषा-सादगी कवीर की याद दिलाती है। छोटी-छोटी वातें तथा प्रसंग सादी भाषा द्वारा सहज अभिव्यक्ति पाकर सटीक तथा प्रभावोत्पादक वन जाते हैं।

'मणकू' सीधा-सादा अनपढ़ गरीव, शोषित अवोध ग्रामीण-आदिम पात्र है जिसकी विवशता, उत्पीड़न तथा भद्र (शायद अभद्र) लोगों द्वारा दुरुपयोग हमें झकझोर कर रख देता है, और 'मणकू' की पीड़ा निवारण में असहाय हम, अपने आपको ही 'मणकू' महसूस करते हैं। "उस गांव को जहां 'मणकू' ही 'मणकू' दिखें" समर्पण उवाच लिख कर आज के तथाकथित विकसित समाज या राष्ट्र के सामने प्रश्नचिन्ह ही प्रश्न चिन्ह लगा दिये हैं। मणकू सीधा सादा अनपढ़ ग्रामीण है। उसकी ठेठ वोली ही उसकी सही अभिव्यक्ति होगी वहीं वोली उसके पात्रलेखन के अनुकूल है। ऐसा सोच कर अनुवाद करते समय मैंने हिन्दी में दशेज शब्दों का प्रयोग किया है।

- भंवर सिंह पॅवार, अहमदावाद

अनुवादक के पास आई हुई पाठकों की प्रतिक्रियाएं

'मणकू' का प्रकाशन देख आनंद हुआ। सुंदर प्रोडक्शन हुआ है। आपके ब्रश और

ग्राफिक सेन्स का इसको उत्तम लाभ मिला है और उतना ही लाभ आपकी अनुवादक शक्ति का मिला है। मैंने ये काव्य हिन्दी अनुवाद में पढ़े, मानो ऐसा लगा कि ये मूल हिन्दी में ही लिखे गये हों। मूल रुप से श्री वासदेव जी के ये काव्य मनुष्य के जिस स्तर के मानवीय दर्शन को शब्द प्रत्यक्ष करते हैं, वे उत्तम काव्य उसके गद्यलय के कारण हैं। यह लय हिन्दी अनुवाद में भी साद्यंत उतरा है। जीवन का संकेत भाषा है। भाषा, शब्द काव्य के उपादन हैं। साथ ही लय काव्य का सूक्ष्म उपादन है। कविता मूल में साउण्ड्स है। इसलिये कान का विषय है। जिसमे गद्यलय या पद्यलय कविता का प्राण है। आपके अनुवाद में मूल काव्यों का प्राण उतरा है। आप ऐसे अच्छे अनुवादक हैं, उसका जीवंत परिचय होने पर आनंद।"

-लाभशंकर ठाकर, अहमदाबाद

"वासुदेव मोही की काव्य रचना 'मणकू' पढ़ते समय एक ओर 'होरी' (गोदान) हल्कू (पूस की रात)... आदि औपचारिक चरित्र याद आते हैं, दूसरी ओर 'लोकराम' (रामदरश मिश्र), 'बैरागी आया गॉव' (उदय प्रकाश) 'आओ देखें' (जनकराज पारीक)... आदि हिन्दी कविताओं का स्मरण हो उठता है। 'होरी' का कम्वल, उसके जन्म से भी पहले का है और मणकू का कम्वल भी बाबा के जमाने का है। हल्कू को कुछ देर अलाव का सहारा मिलता है। लेकिन मणकू के पास माचिस तक नहीं है।... मणकू और उस जैसे अनेक लोग ठाकुर सेठ के हाथों उत्पीड़ित हो रहे हैं। गरीबी रेखा के नीचे का जीवन जीते ये लोग इसी जनतंत्र के नागरिक हैं-विश्वास नहीं होता। उन्हें सुख मिलता है तो जेल में....।

लेकिन इस काव्य संग्रह का वैशिष्ट्य केवल यथार्थ के कटु तिक्त चित्रों के चलते नहीं है। संवेदना कवि की असल पूंजी है और उसी के बलबूते पर "खुशी" "रोजगार" "भीख" "पाठशाला में प्रथम दिन", जैसी कवितायें लिखी गई हैं, जो संकेत देती हैं कि तमाम बीहड़ और भयानक संदर्भो के बीच कुछ रागात्मक क्षण और कुछ अच्छी चीजें बची हुई हैं।... "लोही" कविता के उल्लेख विना मणकू काव्य संग्रह की चर्चा अधूरी रहेगी। बच्चे की तुतलाहट की शक्ल में लिखी गई इस कविता में सामंती आतंक के प्रति घृणा को सशक्त अभिव्यक्ति मिली है।

इन कविताओं में जहॉ समय की प्रामाणिकता सघन रुप में है, वहीं संवेदनशीलता की प्रभावशाली उपस्थिति ने इन्हें मार्मिक और सम्प्रेषणीय बनाया है। अनुवाद इतना अच्छा है कि कहीं लगता नहीं कि हम अनूदित कवितायें पढ़ रहे हैं।

डॉ. वेद प्रकाश अमिताभ, अलीगढ़
सं. अभिनव प्रसंगवश

आप द्वारा अनूदित वासदेव मोही का मणकू काव्य संग्रह पढ़ा। अच्छी लगीं। आपकी अछन्दस कविता हिन्दी की अकविता की तरह ही है, जिसने कविता में नई जमीन तोड़ी हैं। संवेदना की दृष्टि से इन कविताओं में भी गांव की मिट्टी, वहां की आवोहवा वहॉ के प्रश्न और समस्याएं, वहां के आये दिन संघर्ष और तनावों से बनी सोच की एक दुनिया दिखाई दी, जो निश्चय ही अलग है। काव्य में स्थानीय रंगत है। कुछ कवितायें निश्चय ही अच्छी वन पड़ी हैं, जैसे- चौकीदार, रोटी-१, घर-१, दूर दूर, वापसी, वांझ, धुआं, कमाई, पाठशाला में प्रथम दिन आदि।... कविता का अनुवाद श्रम की अथक साधना है, जिसके लिये आप धन्यवाद के पात्र हैं। सिंधी के मानवीय सोच से परिचित हुआ इसके लिये भी धन्यवाद।

- डॉ. ज्ञानचन्द्र गुप्त, दिल्ली

मणकू का हिन्दी संस्करण मिला। श्री वासदेव मोही एवं उनके रचना संसार से हिन्दी जगत अवगत हुआ। श्री मोही की सोच समकालीन समाज की गहराइयों तक जाती है। उनकी इस सोच और काव्य सम्प्रेषणीयता को काफी कलात्मक अंदाज में आपने प्रस्तुत किया है। स्पष्ट है सिंधी और हिन्दी में आपकी समान पकड़ है। भाषायी विभाजन के क्रम में दार्शनिक प्रश्नों के निरुप तथा विवेचन में सैद्धान्तिक कठिनाईयॉ आती हैं, मगर आपने ऐसा नहीं होने दिया। आपकी विद्वता मणकू में परिलक्षित है।

- अनिरुद्ध सिन्हा, मुगेर, विहार

मणकू सिंधी साहित्य के अलावा हिन्दी साहित्य की भी एक वहुमूल्य पूंजी है। मणकू में भी वासदेव मोही की जितनी कवितायें हैं, वे मन में हलचल पैदा कर देने वाली हैं एवं शहरों और देहातों की सडकों और पगडंडियों में धूमती, विखरती और सिसकती हुई जिंगदी का पता देती हैं। चौकीदार, रोटी, घर, उमस और माटी आदि कविताओं में उनकी भावनाओं एवं संवेदनाओं का कलापूर्ण चित्रण है।

- रेहबर जौनपुरी, भोपाल

मणकू पुस्तक ने मुझे निहाल कर दिया। वहुत वहुत पसंद आया संग्रह, किसे वधाई दूं? मूल कवि वासदेव मोही को कि अनुवादक भॅवरसिंह पंवार को? समझ लें कि दोनों सुपात्र हैं।

मणकू- मणि-गांव- झौंपड़पट्टी-फुटपाथ-वच्चे-परिवार-मॉ सभी पात्रों की जो वर्ग विशेष यानी आम लोगों में खास वर्ग- इस सामान्य दुनिया पर लेखक की आत्मीय दृष्टि पड़ी है। वहुत पीड़ा छिपी है। मणकू की स्मृतियों में, अनुभवों में, सोच में, शव्दों में भी, मर्मस्पर्शी काया है यहॉ शव्दों की जनपदीयता या सष्ठस्थानीय वोली से स्नान कथ्य-कथन

दिलचस्पी पैदा करते हैं। सादगी व मार्मिकता इसे विशेष उल्लेखनीय कृति बनाते हैं। बिम्ब वर्णन तो प्रत्यक्ष हो उठता है। कमाई कविता में गहरी बात संकेत से उठाई है- चमन भाई, ये रामला, इतने दोस्तों को, छपरे में क्यों लाता है। संग्रह की अंतिम कविता घर-घर पूरी अंतर्कथा समेटते हैं।... कविताओं में बोलचाल के शब्दों-लहजों का प्रयोग हिन्दी को समृद्ध व अनुवाद को प्रामाणिक बनाता है।

- श्याम विमल, नोएडा

मणक संकलन की रचनाएँ अतिवाद तथा भूख, आर्थिक शोषण के खिलाफ जद्दोजहद की रचनायें हैं। वासदेव मोही का काव्य लोक अनुभवी तथा लम्बे चौड़े फलक का है। ये अपने वक्त और समाज पर सजग एवं सचेत दृष्टि रखते हैं तथा विसंगतियों से उपजे क्षुद्र संवेदनों को रचनाओं में पूरी ईमानदारी एवं निष्ठा से बुनते हैं। मणक की रचनायें ग्रामीण समस्याओं को केन्द्र में रखकर विनम्रता के साथ लिखी गई हैं। सामान्यतः अनुवाद में कविता की ध्वनि काफी हद तक नष्ट हो जाती है। परन्तु मणक संग्रह की कविताओं के अनुवाद को पढ़कर यह लगता है कि-कविताओं के भाव संवेद, भाव संयोजन, भाषा का एटीट्युड तथा काव्य की ध्वनि एवं लिरिकल एटीट्युड को आपने पूरी तर सुरक्षित बचाये रखा है। इसके लिये आप साधुवाद के पात्र हैं।

- राधे लाल विजघावने, भोपाल

मणक पढ़ गया हूं। छोटे-छोटे वास्तविकता से सहज उभरे हुए चित्र हैं, जिसमें निरीह जीवन, गॉव के लोगों की परवशता, वहॉ के बड़े लोगों की छोटों के प्रति हिकारत, दमन, रिब-रिब कर काटने वाली जिदंगी, और जिंदगी को चारों ओर से घेरने वाले अभाव, उन अभावों का अभिशप्त जीवन, अभावों में भी निर्दोष बालकों का खिलवाड़, वहॉ के साहूकार का कर्ज, जुल्म, माताजी के कोपों का अंधविश्वास- ये सारे के सारे सहजता से उभर आये हैं और उतर आये हैं। अनुवाद की भाषा में राजस्थानी (मारवाड़ी) भाषा का विशेष पुट रहा है। गरीबी, मजदूरी, बदहाली और ऑसुओं में पिरोये हुअे माला की भॉति है, यह सिंधी भाषा का अनूदित मणक। अनुवाद मूल के बहुत करीब बन पड़ा है, बधाई! औरतों के छाती कूटने और बुलडोज़रों के पीछे बच्चों के भागने के चित्र का जवाब नहीं। ओढ़नी का लीरा फाड़ना और बालों में उंगलियॉ चलाने की भी परेशानियों के बीच स्वाभाविकता है। अनुवाद ने हिन्दी जानकारी दी है सिंधी को। वासदेव मोही की सहजता उत्प्रेरक है।

- महीपाल, मुंबई

मणक की कवितायें भाव, शिल्प और कथ्य तीनों स्तर पर बॉधती हैं। मणक स्मपूर्ण

भारत की आत्मा है, ऐसी आत्मा जो गॉवों में वसती है। यह वह आत्मा है जो सदियों से व्यवस्था और राजनीति के दोहरे चरित्र के वीच दवती-पिसती रही है। कवि ने इसी आत्मा की पीड़ा को स्वर दिया है। कवि ने इस पीड़ा को वड़े नजदीक से भोगा है। इस प्रकार कवि ने उसकी पीड़ा, घुटन, संत्रास और विवशता पूर्ण त्रासदी का अभिव्यक्ति देकर वहुत वड़े सामाजिक दायित्व का निर्वाह किया है। मणकू जैसी उत्कृष्ट कृति का हिन्दी में अनुवाद कर आपने एक एतिहासिक और महत्वपूर्ण कार्य किया है।

- अनिरुद प्रसाद विमल

संपादक-समय पुनसिंया, वांका, विहार

श्री वासदेव मोही कृत मणकू की आप द्वारा अनुदित कृति मिली वहुत अच्छा संग्रह है।आपकी भाषा ने मूल की सुरभि को अक्षत रखा है। कवि श्री मोही को इतनी नायाव कविताओं के लिये वधाई।

- अरुण कमल, पटना

आपने वड़े जतन से कविताओं के अनुवाद किये हैं, आंचलिक संस्कृति का एहसास होता है।

- अशोक मनवाणी, भोपाल

मणकू में समकालीन जीवन की विभिन्न स्थितियों का बड़ा ही मार्मिक चित्रण इन कविताओं में किया गया है। कवि की संवेदना मन को छूती है। आपने वहुत ही जीवंतता के साथ मणकू की कविताओं का हिन्दी अनुवाद किया है।

-राम रतन यादव, मकसूदपुर, पटना

मोही जी का मणकू किसी एक भाषा, धर्म, जाति अथवा सम्प्रदाय का नहीं वल्कि हिन्दुस्तान के सर्वहारा आम आदमी का प्रतिनिधि है, इसीलिये उसका द्वन्द्व, उसकी संवेदना, उसका विद्रुप, उसकी पीड़ा, उसका आक्रोश, उसका भाव जगत पाठक को अपना सा लगने लगता है। संग्रह की कविताएँ मणकू के अंतर्भावों के शब्द चित्र वनाती हैं। ऐसे उत्कृष्ट संग्रह के लिये मोही जी को हार्दिक वधाई और कुशल अनुवाद से मौलिक धरातल प्रदान करने हेतु आपको साधुवाद।

-राजेन्द्र तिवारी तपोवन, कानपुर

मणकू के माध्यम से कवि श्री वासदेव मोही ने समग्र जीवन के अनेक पहलुओं पर कलम चलाई है। ग्राम परिवेश, आधुनिक विधायकों का निषेधात्मक रुप आदि को कवि ने उधेड़ कर रख दिया है। अनुवाद बड़ी कुशलता से किया गया है, मूल कविता जैसा

ही रस देता है।

कुंदल सिंह सजल, रायपुर, सीकर (राज)

मणकू की कविताएँ अपने प्राकृतिक गुणों के कारण सहज सरल एवं सम्प्रेषणीय हैं। शब्दशः पाठक के मन-मस्तिष्क से होती हुई उसके रक्त में प्रवाहित होकर उसके अनुभव का एक अंश वन जाती हैं। ये साधारण चरित्र जिन्हें प्राय हम अनदेखा कर देते हैं, वहां इन कविताओं में महत्वपूर्ण रुप में उजागर होकर अपनी उपस्थिति का एहसास वड़ी शिद्दत के साथ कराते हैं।

- केवल गोस्वामी, नई दिल्ली

आपने अनुवाद करते वक्त राजस्थानी शब्द शामिल किये। मावड़ी लफज पढ़कर तो सिर धुनने लगा, टावर पढ़कर भी मजा आया।

- नजीर फतेहपुरी, पुने

मणकू की ये रचनायें आज के इन्सान को आइना दिखाती हैं। कड़ुवा सच बोलती हैं, दिल को छू लेने वाली हैं।

- अमित चितवन, ग्वालियर

मणकू में आपने ग्रामीण परिवेश में जीते आम आदमी की मूक वेदना-भूख-गरीबी-संघर्ष-मणि मणकू की जिंदगी द्वारा दर्शाई है। कवि की सूक्ष्म दृष्टि समझ विचार संवेदनायें हर शब्द में झलकती हैं। पात्रों की परिस्थितियों की छोटी-छोटी बातें रेखांकित की हैं। इसे काव्यात्मक कथा भी कह सकते हैं। अनुवाद ऐसा जो मूल कविताओं का दर्द व्यक्त कर रहा है।

-कमलेश बख्शी, मुंबई

प्रथम द्रष्टया ही मणकू की कविताएँ अत्यन्त सशक्त लगीं, अनुवाद प्रभावशाली है। यथार्थ जीवन से उपजे शब्द इन्हें एक नई आभा प्रदान करते हैं।

- डॉ. हरिश निगम, सतना (म.प्र.)

कवि ने शहर में हो रहे नारकीयता, शहर के तौर-तरीकों, क्रूरता, अमानवीय व्यवहार से साक्षात्कार कर इन रचनाओं को लेखनता प्रदान की है।

- सुमति कुमार जैन
संपादक, जगमग दीप ज्योति, अलवर

ساھتڪ ويا ڪيا

برف جو ٽھيل (غزل)

لڇمڻ ڀاٽيہ 'ڪومل'

غزل جي تخليقي ۽ تخريبي پھلوءَ جي پس منظر ۾ واسديو موھيءَ جي غزليہ شاعريءَ کي پرکڻ عبث آھي. شاعريءَ جي ھڪ مشھور نقاد جي راءِ موجب 'غزل ھڪ وحشي صنف آھي.' مان ان رايي سان نہ رڳو پوريءَ ريت سھمت آھيان پر اِن کان بہ اڳتي وڌي ائين سمجھان ٿو تہ شاعريءَ ۾ سلاست ۽ Lucidity غزل جي وڏي ۾ وڏي دشمن آھي، نہ رڳو خيال جي سطح تي پر ڊڪشن ۽ ٻوليءَ جي سطح تي پڻ.

ان جو ھڪ چٽو ۽ واضع مثال سنڌي غزل ۾ سدا حيات شيخ اياز جو 'گيڙوءَ رتو غزل' وارو تجربو ھئو، جيڪو سنڌ خواھ ھند ۾ غزل گو شاعرن مان ڪنھن کي بہ قبول نہ پيو. اياز جي گيڙوءَ رتو غزل جا شروعاتي ڪجھہ بند ھن ريت ھئا:

پويون پھر جدائي جاڳ
آپ ۾ چندرما جي آڳ
آس اسونھان رڻ ۾ رات
مٿان اچي پيئي پريات.

سٺ ستر بندن جي ھن گيڙو رتي غزل ۾ گھن گرج تہ تمام گھڻي ھئي پر وسي ڪٿي ڪا بوند بہ ڪانہ.

واسديو موھيءَ جي غزلن کي مان گيڙوءَ رتي غزل جي خاني ۾ تہ نٿو رکان پر ھن جي غزلن جي ٻوليءَ جي سلاست واري پھلوءَ کي خيال جي موسيقيت سان ھم آھنگ ڪري ٿو بيھاريان ۽ خيال ۽ لرسزم جو جيڪو رل مل احساس واسديو موھيءَ جي غزل واري شاعريءَ ۾ آيري بيٺو آھي، ان جو جھنيل تاثر اِظھار ھيٺ آڻيان ٿو.

واسديو موھيءَ جي ايڪونجاھہ غزلن تي ڦھليل مجموعي 'برف جو ٽھيل' جو مجموعي تاثر حيران ڪندڙ حد تائين Soothening آھي. مجموعي جي مُھر ۾ واسديو موھيءَ جي ھيءَ سٽ :

''انھن ڪٺن کي
جن ۾ مان پگھرجندو آھيان...'

پڙھي مون ڀھريون ڇرڪ ڀريو. نئين ڪويتا جي نمائينده شاعر واسديو موھيءَ جي نئين ڪوتا جي ھيءَ سٽ، غزل جھڙي موزون شاعريءَ جي مجموعي ۾ بنا ڪنھن ڦنيي ٿوٽيءَ جي ھيئن ٺنگي ڇو پيئي آھي؟ ڪنھن ڏؤر ۾ مون بہ غزل

ڪي ڳهٽو ئي ڳهوتيو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن اهڙا دؤرا اچا به پوندا آهن- پر ان دؤر جو غزل واسديو موهيءَ جي غزل کان فارم کي ڇڏي، Content جي لحاظ کان نه رڳو مختلف آهي پر اوپرو، اڇوتو ۽ الڳ ٿلڳ آهي ۽ ڪنهن حد تائين انوکو ۽ اڇاتو پڻ آهي.

آڏيون ڦڏيون لڪيرون پڙهي ماٿ تي وڃي
ڪارين اکين ۾ ڇانوَ ڏسي ماٿ تي وڃي

هو برف جو نهيل آ پگهرجي ڦُڙو ڦُڙو
ڍِڻ ڍِڻ ڪري به لفظ چئي ماٿ تي وڃي

پنهنجي زمين کي ڀلي ڍلجي چڪو آ هو
آڏو اچي وڃيس ندي ماٿ تي وڃي

ڪڻ ڪڻ ٿيڻ جو درد بيابان کان پڇج
بادل اچي، ڪنويِ ۽ ڳجيِ ماٿ تي وڃي

احوال ڪندهرن جو ٻڌي نيٽ ڇا ڪندو
پنهنجي اڳيان ئي شيشو رکي ماٿ تي وڃي.

’برف جو نهيل‘ مجموعي جو هيءُ پهريون غزل نه رڳو ڏيان ڇڪائي ٿو پر ڪنهن ڪنهن بند تي ڇرڪائي به ٿو- مون هيءُ غزل به ڀيرا پڙهيو- پهريون ڀيرو موزون جي ڊڪشن جي Lyricism جو لطف ماڻڻ لاءِ. مونکي لڳو ته هڪ وهندڙ درياهه آهي، جنهن جي وهڪري جو هڪ سرءُ وارو سانتيڪو روپ آهي ۽ هر سٽ هڪ ڇولي آهي جيڪا سانتيڪي نموني ڇلندي ٿي رهي پر پوءِ به آن ڇوليءَ جو سانوٽيءَ وارو ڇوهه ڪٿي آهي؟ غزل جهڙي وحشي ۽ ڇتائيءَ واري صنف سخن ۾ هيءُ جهرٽي واري ڪل ڪل ڪهڙو رخ وٺي بيهندي؟

ڊڪشن جي Lyricism کي لنوائي، Lyricism of thought خيال جي موسيقيت جو حظ حاصل ڪرڻ لاءِ ساڳئي ئي غزل کي مون ٻئي پهلوءَ کان پڙهيو ۽ مون کي لڳو ته خيال جي موسيقي ڊڪشن جي موسيقيءَ تي حاوي آهي ۽ اها حقيقت منهنجي ذهن ۾ چٽي ٿي آيري ته واسديو موهيءَ جو نئين ڪوتا کان غزل تائين موٽ جي سفر جو جوازَ ڪهڙو آهي- ڇا هن پنهنجي مکت ٿيل نئين ڪوتا کي غزل جهڙي صنف سخن جي ڍانچي ۾ پابند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي؟

ڪڏهن ڪڏهن اسان جو خريد ڪيل مال ڳم ٿي ويندو آهي پوءِ اسين ان مال

جون رسيدون سنيالي رکندا آهيون. واسديو موهيءَ جي غزليہ شاعري ڪٿي اهي سنيالي رکيل رسيدون تہ ناهن- ورنہ هو بنا لائيف بيلٽ جي غزل جي گهري پاڻيءَ ۾ بي ڊپو ٿي ڇو لهي آيو آهي؟

پنهنجو وهنوار ڪجهہ ڦبيو ڪونهي
پيرُ ٻئي پيرَ سان هليو ڪونهي.

ڏاڍي اوندهہ جمع ڪئي آ ھُن
روشنيءَ جو ذرو بچيو ڪونهي.

مرڪي مرڪي ڪري ٿو ياشڻ هوُ
راز ھن جو اجا ھُليو ڪونهي.

نعرا ڊپ، ڀيڄ يڃان ڳُتيل جهوپا
ڪنهن ڇيو ڳوٺ هي وڌيو ڪونهي.

هر سِرونٻي تي رَت جو آهي داغ
ڪوسَ جو پيو ڪو سڳہ مليو ڪونهي.

ڪيڏي ڇُپ! جڻ ڪٿي نٿو ڪو ساهہ
ڪوئي لشڪر هتان لنگهيو ڪونهي.

موهيءَ جي ھن غزل جون هي سٽون نئين ڪوتا جا نوان images، نئين ذهنيت، نئون تصور ۽ نئين تصوير آياري بيٺيون آهن- رڳو نہ آيري آهي تہ غزل جي ڦهڪيل، تراشيل، ترار جي ڌار جهڙي تکي ۽ تيز ٻولي. ٻولي ۽ ڊڪشن خالص نئين ڪوتا جو آهي ۽ ڍانچو ۽ فارم ڦهڪيل غزل جو آهي.

شاعريءَ ۾ عام طور ۽ سنڌي شاعريءَ ۾ خاص طور نئون فڪر ۽ خيال، نئون سوچ غزل يا بي موزون صنف واري پابند شاعر کي آزاد نظم يا مڪت ڪوتا طرف مائل ڪندو آهي پر واسديو جي حق ۾ نئين سوچ ۽ فڪر هن کي غزل طرف ان ڪري رجوع ڪيو آهي جو واسديو موهيءَ پنهنجن تجربن، آزمودن ۽ شاعراڻي Process مان سالن جي ساڌنا دوران گذرندي پاڻ ۾ اهي قوتون ۽ صلاحيتون پئدا ڪري ورتيون آهن جو ڪنهن گهري ۾ گهري، پيچيده کان پيچيده خيال کي ٻن سٽن جي هڪ بند ۾ گرفت ڪري سگهڻ لاءِ هن کي هاڻي ڪنهن ذهني ورزش جي ضرورت نہ رهي آهي.

اوسيڙو عمر پر ڪا نئين ٻالهہ ٿي وڃي
وچ واري پٽ مان، هٿ اچي هٿ سان ملي!

توکي خبر ئي ڪهڙي، ٽپٽ ڪيڏي مرڪ جي
سيني جي برف، منٽ ۾ وگهري وهي وڃي!

ڪوڏر بجاءِ هاري ڪهاڙي ڪان ڪم وٺي
وحشت جا ٻج ڦٽن ۽ ڪئين سر لٽي وڃي!

بم گولا ڪارتوس ڪٽي ٿو گهمي جو شخص
ڪنهن ٻار جي اکين ۾ ڏسي، ڪجهہ لهي وڃي!

تنهنجي اکين جي ٻولي ڪٽي هڪڙي ٿي هجي
معنيٰ نئين، لغات نئين ڪا ٺهي وڃي!

من ۾ ائين بہ آيو چمتڪار ڪو ڪريان
بس صرف اک ڪٽان ۽ سڄي پٽ ڦري وڃي!

ليکراج عزيزي قسم جي تنقيد ۾ بحر خفيف بوَزن مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن ۾ چيل هن غزل جي مطلع جي مصرع اول ئي وزن کان ڪريل آهي، پر هتي مون موهيءَ کي ڇاپي جي غلطيءَ يا اک ٿرڪي وڃڻ جو Benefit of doubt ڏيئي مذڪور مصرع کي درست ڪري درج ڪيو آهي- مان هتي فاعلاتن ۽ واهياتن واهيات قسم جي تنقيد کي خارج ڪري، ڇهن بندن تي ٻيتل مذڪور غزل ۾ موهيءَ جي خيال جي وسعت ۽ Versatility کي پيش ڪرڻ جي ڪوشش ٿو ڪريان -پهريون بند

اوسيڙو عمر پر ڪا نئين ٻالهہ ٿي وڃي-
وچ واري پٽ مان، هٿ اچي هٿ سان ملي وڃي!

هڪ خالص ۽ نيٽ رومانوي خيال آهي، جنهن ۾ اوسيڙي جي اڻ تڻ ۽ اوجاڳن هڪ نئين تفصيل ۽ تصوير جي خوبصورت تصوير ڪشي ڪئي آهي. ان تصور کي رمز ۽ ڪفايت سان تمام discreet ۽ Subtle انداز سان پيش ڪيو آهي. ساڳئي ئي سوچ واري سٽ شيخ اياز جي هڪ غزل جي مطلع آهي:

ديوار ڍهي تہ ملان توسان-

۽ ٻئي طرف موهيءَ جي approach وچ واري پٽ مان هٿ اچي هٿ سان ملي وڃي. هتي منهنجي مراد ٻن همعصر يا هڪ سينئر ۽ ٻئي جونيئر شاعر جو ڪونهي

تقابلي جائزو وٺڻ بنهه ناهي. مون رڳو اهو چتو ڪرڻ چاهيو آهي تہ موزون شاعريءَ جو هڪ نمائينده شاعر ڪيترو نہ direct آهي ۽ ٻئي طرف غير موزون شاعريءَ معرفت يا ماتحت موزون شاعريءَ طرف مُڙندڙ شاعرَ وٽ ڪيتري نہ شاعراڻي discretion آهي.

غزل جو ٻيو بند -

توکي خبر ئي ڪهڙي تپت ڪيڏي مُرڪ جي
سيني جي برف منتٺ ۾ وگهري وهي وڃي!

ڪرهندڙ دل جي پل پل جي پيڙا، مُرڪ جي تپت، سيني جي برف جو وگهري وهي وڃڻ، اکين جو زهر ڦڙو ڦڙو ٿي ٽپڪڻ جو عذاب ڀوڳڻ ڪانپوءَ ئي ان قسم جي شعر جي تخليق ممڪن ٿي سگهي آهي.

ها، هتي اسان کي وهي وڃڻ جهڙي expression تي ڪو اعتراض ان ڪري نہ آهي جو اها موزون شاعريءَ جي مجبوري آهي، ورنہ 'وهڻ' ۽ 'وهي وڃڻ' ۾ وڏو تضاد آهي. غزل جي ٽئين بند :

'ڪوڏر بجاءِ هاري کهاڙي ڪان ڪم وٺي
وحشت جا ٻج ڦٽن ۽ ڪٽي سِر لٽي وڃي.

وقت جي ويڙ ۾ وهي ويل، مدي خارج نام نهاد ۽ بدنام زمانا شاعريءَ وارو ترقي پسند خيال آهي - هتي وحشت لفظ جو غزل جي وحشت سان ڪو واسطو نہ آهي. بهرحال، ان تي وڌيڪ ڪجهہ بہ چوڻ جي ڪا گنجائش ئي نہ آهي.

هينئر مان ان غزل جي حاصل غزل بند تي ٿو اچان:

'بم گولا ڪارتوس ڪٽي ٿو گهمي جو شخص
ڪنهن ٻار جي اکين ۾ ڏسي ڪجهہ لهي وڃي.'

ارسطوءَ جي چوڻي آهي تہ 'هڪ معصوم ٻار جي مرڪ ۾ هن سڄيءَ ڪائنات جو جيڪو رهسيہ سمايل آهي، ان جي وضاحت مون کي سوَن سياڻن جي قولن ۾ بہ ڪٿي نظر نہ آئي آهي.' غزل جي هڪ بند جي ٻن سٽن ۾ آستاد ارسطوءَ جي قول جي ڪَوزي بندي واسديو موهيءَ جي فني مهارت سان گڏوگڏ غزل جهڙي صنف جي فن جي مشترڪہ ڪماليت پڻ آهي. انهيءَ ئي حوالي ۾ مون کي فنا ڪانپوريءَ جي غزل جو هڪ بند ذهن ۾ بار بار اُڀرندو آهي :

موت ڪيا هئہ زماني ڪو سمجهائون ڪيا
اڪِ مسافر ڪو رستي ۾ نيند آ گئي.

مون کي لڳندو آهي تہ اسان جي گيتا جي گيان جو تت هڪ غير معروف غزل جي ٻن سٽن ۾ ذري گهٽ سمائجي ويو آهي.

واسديو موهيءَ جي نين ڪوتائن جا اڳيان مجموعا تضاد ۽ صبوح ڪتي آهي ۽ مٽڪو ڪوتائن جو مجموعو، هي مقالو لکڻ وقت مون وٽ موجود نہ آهن. جي هجن ها تہ مان موهيءَ جي شاعريءَ جي سفر جو سلسلو جوڙي سگهان ها ۽ غزليہ شاعريءَ طرف هن جو واڌو لڳاءُ، يا ان جي ضرورت جي ڇنڊڇاڻ ڪري سگهان ها پر 'برف جو ٽهيل' پڙهڻ بعد مان سمجهان ٿو تہ شاعريءَ جا جيوڙا واسديو موهيءَ جي رَت ۾ رچيل آهن، ورنہ نئين ڪوتا جو شاعر غزل ۾ پاڻ کي اوپرو ۽ اجنبي محسوس ڪندو رهي ها. حالانڪ ان جي برعڪس بنيادي طور غزل جو شاعر پاڻ کي نئين ڪوتا جي محاذ تي ايترو اوپرو محسوس نہ ٻہ ڪري.

واسديو موهيءَ جي غزل واري شاعريءَ جي سڀ کان وڏي خوبي هن جي مختصر بياني ۽ لفظن جو سنجم Economy of words آهي. جنهن جي نتيجي طور هن جي غزليہ شاعريءَ جا مبهم عنصر وڌيڪ گهرائيءَ سان آيرن ٿا. مان مڃان ٿو تہ غزل ۾ ڪو نئون نقطو پيدا ڪرڻ ڪا وڏي شاعري ناهي - وڏي شاعري اها آهي تہ نقطو پيدا نہ ڪري بہ خيال جي گهرائيءَ کي هڪ بلنديءَ تائين پهچائي سگهجي. قافيا ۽ رديف چشڪيدار نموني ڦبائي ۽ جي مصرع مان الف ڪري تہ ان کي آٿاري ڪڙو ڪري بيهارڻ سڀ ڪجھ روايتي شاعريءَ جي حدن اندر اچي ٿا وڃن، جنهن کان اسان جي مشاق شاعر سائين هري دلگير کي سخت چڙ آهي ۽ عزيز صاحب جهڙي غزلگو شاعر کي سخت لڳاءُ هئو- موهيءَ اهڙين روايتن کان پنهنجو پاند آجو رکيو آهي.

روز مره جي زندگيءَ جا آزمودا، انيو، تجربا، وارداتون، moments ۽ happenings (ڪارگذاريون) واسديو موهيءَ جي غزليہ شاعريءَ جو هڪ شفي Positive پهلو اجاگر ڪن ٿا، برعڪس نئين ڪوتا جي ٻين همعصر شاعرن جي، جيڪي زندگي ۽ سوچ جي نفي ۽ قنوطي پهلوءَ کان ڪڏهن پاند ڇڏائي نہ سگهيا آهن، موهيءَ جا غزل اڪثر سهج ۽ سهنجا آهن، جيڪا هن جي شاعريءَ طرف واڌو سجاڳي بہ آهي تہ سڃيتائي بہ - جتي جتي هن وٽ پراڻا خيال بہ پهتا آهن تہ آهي نون حوالن ۾ ئي واضع ٿيا آهن- اهو برابر آهي تہ ڪن پراڻن خيالن ۾ موهيءَ پنهنجي جديد سوچ ۽ ذهنيت ڪري بدلاءُ آڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي پر اها ڪٿي جي ڪامياب ٿي آهي تہ اڪثر ناڪام پڻ رهي آهي.

مڃان ٿو تير زهريلو ٿيل آهي
اسانجي سيني تي پٽر رکيل آهي

ڪڏهن ڪنهن ٻالهه جو مهٽو ڏنو ٽوڪي
شروع ڪان منهنجو چپ تي چپ چڙهيل آهي

زماني سان شڪايت سيني ڪي هوندي
سڏين واٽن تي هرڪو ئي هريل آهي

لِکي ڪاٽي لِکي ڪاٽي ٿو هڪ نالو
ٻئي ڪنهن سان نہ خود سان ڪاوڙيل آهي.

ايڪونجاهہ غزلن مان ڪي اٺ ڏهہ اهڙا آهن جن ۾ اها رواني ۽ سهجتا يا نفاست نہ رهي سگهي آهي يا ٻولهڻ لاءِ ذهن تي زور ڏيڻو پوي.
مون کي ڄاڻ نہ آهي تہ واسديو موهيءَ غزل جي قاعدن قانونن ۽ علم عروض جو ڪيترو ابياس ڪيو آهي يا هن باقاعدي آستاد غزلگو شاعر ڪان اصلاح بہ ورتو آهي پر يقينن هو عروضي شاعريءَ جي قاعدن ڪان conscious يا باخبر ضرور آهي ورنہ هو غزل جهڙي صنف سان ڪڏهن بہ مهاڏو نہ اٽڪائي ها ۽ جي دليري ڪري اٽڪائي بہ ها تہ پنهنجي شڪست جي احساس ڪان پويان پير ڪري ها.
پر واسديو موهيءَ وٽ شڪست جو ڪوبہ احساس نہ آهي- جئن هو نئين ڪوتا ۾ Comfortable رهيو آهي تئن آهستي آهستي غزل ۾، ڪجهہ گهٽ ئي سهين، at ease ٿي رهيو آهي.
باقي هو اڳتي هلي غزل ۾ Master of Diction ٿيندو يا Master of Dictionary اهو واسديو موهيءَ جي اڳا تخليق ٿيندڙ غزليہ شاعري ئي ٻڌائيندي.
۱ فيبروري ۱۹۹۸

(هيءُ پيپر اِنڊين اِنسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجيءَ جي زير سايي آديپور ۾ ڪوٺايل ۳۱ جنوري ۽ ۱ فيبروري ۱۹۹۸ جي تنقيدي بينڪ ۾ پيش ڪيو ويو هو.)
رچنا - 84. آڪٽوبر-ڊسمبر 1999

شخصي طور شاعريءَ ۾ 'طنز' مونکي ناگوار لڳندي آهي. مونکي هميشه 'طنز' ۾ ڪو لڪل سڏارڪ نظر ايندو آهي جيڪو شاعريءَ کي سڏار وادي پوچو لڳائي اُن کي بدروپ بڻائي ڇڏيندو آهي. شاعريءَ ۾ طعنہ زني (Irony) اثرڪارڪ ٿيندي آهي.
-واسديو موهي
(لِنو سنديون لاتيون-ڪيمن مولاڻي-تصبري تان-رچنا- آڪٽوبر- ڊسمبر 2005)

برف جو ٿهيل

ايم. ڪمل

- جديد غزلن جي حوالي ۾ -

واسديو موهي، نئين سوچ، سمجهه، نئين ذهني رَوَيي جو قائل آهي. هن جا تمام شعري تجربا، نئين ويچار-ڌارا جي سايي ۾ آهن. روزمره جي وهنواري زندگي جي حرڪتن، حالتن ۽ نظارن کي پنهنجي فڪري بلندي ۽ جذبات جي تابشن سان، ٿهيل ٺڪيل زبان کان ڪنارا ڪشي ڪندي، زبان جي تخليقي استعمال استعاري ۽ علامتي رنگ ۾، شعري اظهار ڪيو آهي.

سندس ڪلام مان، سخن سازيءَ جي فن جو آهاءُ ۽ سگهنڊ بخوبي ڏسي ۽ محسوس ڪري سگهجي ٿي. زبان جي آرائش بدران هن اِشاري، استعاري، تمثيل ۽ علامت جي طرز اختيار ڪئي آهي، جو بذات خود هڪ پنهنجي طرح جو نئون تجربو چئي سگهجي ٿو. اهو ضروري ناهي، ته هر نئون تجربو ڪامياب وڃي ۽ گهربل شعري تاثر پيدا ڪري مگر اهم نڪتو اِهو آهي ته اهڙي تجربي ڪرڻ جي جرات ڪئي ويئي آهي محيوسين. سڀ نوان تجربا ڪامياب نه ويندا آهن، مگر انهن جي ناڪاميابي، نين راهن ۽ گسن جو نشان ضرور ڇڏيندي آهي ۽ آيرندڙ قلم ڪارن لاءِ، رهنمائيءَ جو ڪم ڪندي آهي.

هڪ غلط رايو، جوڙيو ويو آهي ۽ ڪن مقبول شاعرن ان کي تسليم ڪري، ان تي عمل پڻ ڪيو آهي! اهو آهي، عجيب غريب ”رديفن“ سان، شاعر جي انفراديت جڙي ٿي، هو، ان ڪارڻ ٻئي ٻين کان جدا مختلف ٿي بهي ٿو. دراصل، شاعر جي انفراديت جو ڏسڻ، سندس ذهني رَوَيي، اعلي نفيس فني چاڻ، زبان جي مخصوص لب لهجي سان ملي ٿي (موهي جا ڪيترا شعر ان غلط ميتا جي پست پناهي ڪن ٿا).

غزل هڪ ڪٺن صنف .ي سخن آهي، گهڻي مشق ۽ اڀياس کان پوءِ ان فن تي دست رس حاصل ٿئي ٿو ۽ هن پهلو کان بخوبي آشنائي ٿئي ٿي ته غزل ۾، رديف اهڙو هجي، جو دهراءُ سان، قافيي جي حسن کي ڪٽي ان ۾ دلڪشيءَ جو نور پيري ۽ نه پيچ طرح، لٽڪيل هجي جو، اگر ان کي ڪٽي ڇڏجي ته شعر ۾ ڪنهن ٻيءَ طرح جي ڪمي نه ٿئي ۽ نه پيش ڪيل خيال ۾ خلل پوندو محسوس ٿئي. ان ڪارڻ، فني مهارت هئڻ ضروري آهي. جيئن رديف جي استعمال ۾ اهو نقص نه آيري.

منهنجو مقصد غزل جي فني جزاءُ تي بحث ڪونهي، مگر پوءِ ٻي ان ڪونهي

سلسلي ۾ چند نڪتن جو ذڪر بي جاءِ نه ٿو لڳيم. مثلن : مصرع اوليٰ ۽ مصرع ثاني ۾ گهرو ربط- ان جي ڪمي ڪارڻ شعر يا ته بي‌معنيٰ ٿئي ٿو، يا ته پروليءَ وانگر... شعر ۾ لفظي توازن ان ۾ دلڪشيءَ لطف پيدا ڪري ٿو... شعر اوليٰ ۽ ثانيءَ جو زمان ساڳيو هجي، مطلب ته انهيءَ ۾ ڦيٽ نه هجي، بيان بازي کان، تشبيه سٺي- تشبيه کان استعارو بهتر، استعاري کان علامت عمده. شعر ۾ هر ڪم ايندڙ لفظ جي جائزگي هئڻ گهرجي.

خيال، فطرتي، نفاستي حدن ۾ رهي نه اسپاويڪ، نه غير فطرتي لڳي. سندس ناڪامياب تجربا اُني ۾ لوڻ برابر آهن- پر آهن. قبوليوسين، موهي جا غزل سطحي معيار جي پرک کان مٿانهان آهن. موهي، جتي جتي، فني گرفت ڍلي ڪئي آهي آتي سندس شعر- غيرروايتي- بيان‌بازي- شعر برائي- شعر پرولي نما محسوس ٿين ٿا، آنهن ۾ ربط جي تمام دوري ڪارڻ شاعر جو چوڻ گهريو آهي سو شعر ۾ آتري نه سگهيو آهي ۽ شاعر جا ڪي لاثاني شعر آهن جن هن گهري جاچنائن ۽ هوشمنديءَ سان شعري لباس ۾ پيش ڪيا آهن. مگر ڪٿي ڪٿي هن ٻولي جي تراش خراش ڪندي خطا پڻ کاڌي آهي ۽ شعر برائي شعر ٿي پيو آهي- يعني ان ۾ ڪم آندل لفظ جي اهائي معنيٰ آهي جا لغوي معنيٰ آهي. ٻين اکرن ۾، آهي لفظ ڪا ٻي، استعاري علامتي اهميت نٿا رکن ۽ نه زندگيءَ جي ڪنهن سرحد کي ڇهن ٿا. ڪٿي بي جوڙ، اسپاويڪ منظرڪشي ڪري ٿو، يا بس نظارو آهي برائي نظاري، اِنساني زندگي جي ڪنهن به احساس کي ڇهي نٿو. جتي جتي انهن ڪمين پيشين کان مڪت آهي، آتي سندس شعر جي چمڪ خوب آهي.

اچو ته ٻنهي طرحن جي بيتن تي، طائرانه نظر ڪيون :

هوُ برف جو ٽهيل آ، پگهرجي ڦڙو ڦڙو،
ٽِڻ ٽِڻ ڪري به لفظ چئي، مات ٿي وڃي.

”ڦڙو ڦڙو“ جي نسبت ۾ ”ٽِڻ ٽِڻ“ نهايت شعر کي پُر لطف ڪري ٿو. موهي جو ٻيو انداز پڻ پُرحسن ۽ دلچسپ آهي. شعر کي اڌ آگهاڙو ۽ اڌ ڍڪيل ڇڏي ٿو- پاڻڪ، خود ان کي مڪمل طرح- سوچي ڏکي ٿو:

ڪڻ ڪڻ ٽيڻ جو درد بيابان کان پڇج،
بادل اچي، ڪنوي ۽ گجيِ مات ٿي وڃي.

ساڳي غزل ۾ ”ڪارين اکين ۾ ڇانو ڏسي مات ٿي وڃي.“
هتي شاعر کان خطا ٿي ويئي آهي. ”ڇانو خون جي ڪمي ڪارڻ، ڳلن

تي پوندا آهن ۽ نہ اکين ۾. هڪ ٻئي شعر ۾ پڻ اهڙي طرح پل شامل آهي.

غزل نمبر - 12. اکيون آلا تہ نرڙ ٽامٽي.

نرڙ تي ٽامٽي لڳڻ غير فطرتي، غير حقيقي آهي. من جي آنڊ مانڊ، بي چيني، ڳڻتي وغيره نرڙ جي ليڪن مان پسبي آهي- ٽامٽي چهري تي لڳي ويندي آهي. ٽامٽي معنيٰ ٽامي جهڙو رنگ- محارو ”چهرو ٽامٽي هٽي ويس“ نهيل ٽڪيل زبان کان پرهيزگاري جي شوق ۾ شاعر آزاديون ورتيون آهن جي، ڪٿي زيبدار آهن ڪٿي بي مزي:

غزل نمبر - 8. ڪئي پيرا اُچل ڪائي، آٿن لهرون،
اکين تي چنڊ جو پاڇو پيل آهي.

ڪنهن جي اکين تي؟ اکين ۾ ڪنهن جي چنڊ جو پاڇو پيو تہ لهرون آٿنديون ڇا؟ سچ آهي، چنڊ سان ويڙ چڙهندي آهي. مگر ساڳي غزل جا عمده شعر:

جتي چاهين اُڏائي ڇڏ، پکيڙي ڇڏ،
زماني جي هوا، تو تي ڇڏيل آهي.
هتي هڪ سرڳواسي دوست رهندو هئو،
هتان منهنجو گهٽو ڪجهہ گم ٿيل آهي.

غزل نمبر 4 جا اعليٰ شعر پي ٻڌو :
پنهنجا ڦوڦيندا ڇا ٿو ڏيکارين،
هرڪو پيرين اُگهاڙو پائيندين.
تون رڳو پولڙيو بٽيو آهين،
ڪا نئين ڏُن ڪٿان بٽائيندين.

غزل جي آخرين شعر ۾ - مطلب، شاعر جي دل اندر ۽ لفظ ٻاهر ٿا لڳن:

هوندي تنهنجي ڪا دشمني مونسان،
سمنڊ ۾ زهر ڪئن ملائيندين.

موهي جا ڪيترا سٺا شعر، بهتر ٿيڻ جي گنجائش رکن ٿا. بهتر شعر- بهترين ٿيڻ جي، هڪ مثال:

غزل نمبر- 3. پراٽين شين کي ڏسي خوش ٿئي،
جڏهن ڳوٺ مان ڪو اچي، خوش ٿئي.
بهتر ٿئي ها جي: پراڻا مهاندا ڏسي خوش ٿئي.

مصرع اوليٰ ائين هجي ها.

ڪيترا شعر- برائي شعر آهن :

غزل نمبر 14 : مون کي آرام سان سمهڻ ڏي تون،
مون کي ڪيڏانهن ڪونه وڃڻو آ.

يا غزل نمبر 24 :

ٻر ۾ ٽڪڙو وڃي لڪي ٿو نانگ،
ڪيترو خوامخواه ڏڄي ٿو نانگ.

هن شعر ۾ ''خوامخواه'' لفظ جي جائزگي ڪانهي ان ڪري شعر برائي شعر ٿي پيو آهي، جي شاعر چوي ها-

هت ته هرڪو پاڻ ۾ پورو...
خوامخواه ڏڄي ٿو نانگ... ته بهتر هئو.

هيٺيون شعر پڻ ڪجهه پرولي جيان لڳي ٿو-
تڪراري لفظن جو ميل آهي جنهن ۾، مگر مطلب؟

غزل نمبر 25- ڏاڍي اونده جمع ڪئي آ هُن،
روشني جو ذرو بچيو ڪونهي.

ساڳي غزل ۾ هڪ عمدو شعر :

هر سروڻي تي رت جو آهي داغ،
ڪوس جو پيو ڪو سڳه مليو ڪونهي.

هڪ غزل نمبر 29 جو، سهڻو شعر، جو استعاري جي رنگ ۾ رڱيل آهي :

ڪيڏو ڳالهائين هڪ ٻئي سان پکي،
هڪ ٻه ناهي شهر جو ڪو جهنگ ۾.

هڪ ٻيو حسين شعر- غزل نمبر 31 ۾:

مان ته خاموش، هو به ڪين ڪڇيو (هن پڻ)،
ياڪرن اوريون، پئي اڪيلايون.

هن رچنا جو جذباتي ماحول-ٻڌائڻ کان ٻاهر آهي صرف، احساس جي درياهه ۾ لڙهي وڃڻو آهي.

ائين، هن شعري مجموعي ۾ ڪيترا بلند پائي جا شعر آهن جي شاعر

جي عظيم هنڌ جو، نئين فڪر ۽ فن جي ماهر هنڌ جو ڏس ڏين ٿا.

هڪڙو پهلو جو، مون کي بري طرح کٽڪي ٿو، هن شعري مجموعي ۾، سو آهي، ”شعري ڪيفيت جي ڪمي“. ان ڪمي جي بدولت، شعرن ۾ حوالپڻي جو جوهر نهايت ئي جهڪو آهي. نبل آهي- اهو ان ڪارڻ جو موهي،

١- ٺهيل ٺڪيل زبان جي پرهيزگاري جي سخت پيروي ڪئي آهي.

٢- زبان جي تراش خراش ۾ سڄو ڌيان ڏنو آهي.

٣- نيون تشبيهون، نظارن جي ڪوج ۾، تمام فڪري سرمايو لٽايو آهي- پرهن، اسلوب- بيان ڏانهن، اڪ يي نہ ڪنئي آهي. ان ڪوٽ شعري ڪيفيت کي ڌهرم رسايو آهي. هڪ سٺي غزلگو شاعر لاءِ، تمام اهم آهي تہ هوُ، ان طرف جوڳو ڌيان ڏئي.

اعليٰ خيال، عمده طرز-ي ادائگي سان، جذباتي تسڪين ۽ ذهني آسودگيءَ جو سبب ٿئي ٿو.

روايتي شاعريءَ جي چاهڪن کي هي ڪتاب ”صبر آزما“ لڳندو ۽ روشن دماغ رکندڙ شاعرن لاءِ سوچ جا نوان رستا کوليندو.

سنڌي شعري ۾ هي مجموعو اضافو آهي ۽ خاص مقام حاصل ڪندو.

-14-3-06

رچناڪار کي ’لوچ‘ ۽ ’لوچ‘ زنده رکندي آهي. لوچ-هميشه ڪنهن نئين چيز جي ڪوج لاءِ ۽ لوچ آن چيز کي اِظهار جي نون اوزارن ذريعي پيش ڪرڻ لاءِ.

- واسديو موهي
ورهاڱي کانپوءِ سنڌيءَ ۾ وروڌ ڪويتا-اِنڊو-پاڪ سيمينار، ڪلڪتہ، 17جون 2006

شاعري مون لاءِ ٻوليءَ جي اڪ ۾ نهارڻ آهي. اڪ ۾ نهارڻ محض ڏسڻ ڪونهي، اِهو چوڻ جي ضرورت ناهي-هر نِهار کي پنهنجي الڳہ معنيٰ هوندي آهي، جذبو هوندو آهي-جڏهن ڪو لفظ شاعريءَ ۾ اُڀجي ٿو تہ اُن جو هڪ الڳ وجود سامهون اچي ٿو. اُنجو نثر ۾ ڪم ايندڙ پهلو اُتي ڪارگر نٿو رهي. نثري معنيٰ جي کول (Shell) مان آهو ٻاهر نڪري پنهنجي لاءِ دِشا/دِشائون طئہ ڪري ٿو. لفظن کي پنهنجن ٻنڌنن کان آجو ڪرڻ شاعر جو پهريون ڪم آهي.

- واسديو موهي
مقالو، نوان آواز-شاعري-’سيا‘ جو مانڊو سيمينار-سيپٽمبر2004)

واسديو موهي-برف جو نهيل

موتي پرڪاش

واسديو موهي آنهن شاعرن مان آهي جيڪي سالن کان سنڌي شاعريءَ جي ميدان ۾ پاڻ ملهائي رهيا آهن. سندس پهرين تصنيفن مان هو هڪ ڏمريل جوان Angry Young Man جي روپ ۾ ظاهر ٿئي ٿو. 'تضاد' جي ڪور تي ڏنل سندس تصوير مان به اهڙي ئي جهلڪ ملي ٿي. شروعات کان وٺي اڄ تائين لڪيل سندس شعرن ۾ هُن کي رومانوي romantic شاعرن جي قطار ۾ بيهاري نٿو سگهجي. سندس بلڪل ٿورين ڪوتائن کي رومانوي سڏي سگهجي ٿو پر سندس گهڻيون ڪوتائون نئين ڪوتا جي سرحدن کي ڇهن ٿيون. سندس غزلن جي مجموعي 'برف جو نهيل' (جنهن تي ڪيس 1999 سال جو ساهتيه ڪادمي اِنعام مليو) مان ظاهر ٿئي ٿو ته سندس ٻوليءَ، رچاوَ، لهجي ۽ اِظهار ۾ وڏو ڦيرو آيو آهي. خاص ڌيان ڇڪائڻ جهڙي ڳالهه اِها آهي ته هن جي اِظهار جي قوت برجستي ٿي آهه، هوُ زندگيءَ جي تلخ حقيقتن سان روشناس ٿيو آهي ۽ هُن کي رواجي ماڻهوءَ جي رواجي خواهشن، محرومين، خوشين ۽ غمن جو ڀرپور احساس ٿيو آهي، جيڪو هُن سادي، مروج ٻوليءَ ۾ معنوي تشبيهن، استعارن جي سينگار کي اوپرو سمجهي، شدت سان پيش ڪيو آهي:

جنگ جي ڳالهه مختصر آهي،
گهر بچائيندي، گهر وڃڻ ڏاهي.

ڀالا، بندوقون، ڪنڌهر ۽ هڏا،
جوُٽ اتهاس جي، ٻيو ڇاهي!

دشمني، دوستي، جڳهه ٿي مٽي
لٽ ڇا هٿيار، آسرو ناهي؟

سڄو مجموعو پڙهڻ بعد اوهان کي ڪو به اهڙو لفظ نه ملندو جيڪو پنهنجي حوالي کان ٻاهر هجي يا جنهن جي معنيٰ سمجهڻ لاءِ پوٿيون پڙهڻيون پون، ٿورن، چونڊ ۽ سادن لفظن ۾ اهڙو بيان جنهن کي سمجهڻ لاءِ نه مٿي کوري ڪرڻي پوي ۽ نه مٿو ڪنهڻو پوي:

وات تي ڳڻجي ويو، ’مُرڪي مليو،
ياد ڪونهي پر ڇڏو نالو اٿس.

تون رڳو پولڙيو بڻيو آهين،
ڪا نئين ڏنُ ڪٿان بڻائيندين!

شڪل هي نشانيون ڳلن تان اُگهي ڇڏ،
اُداسيءَ کي ناحق ڏٺو ڇو ڪرين ٿو؟
(’ڏٺو ڪرڻ‘ اِصطلاح جو موزون اِستعمال)

علامتي شاعري:

واسديو موهيءَ جي شعر ۾ علامت نهايت دلڪش انداز ۾ پيش ٿي آهي ۽ آها نهايت سهڄ نموني ۾ آئي آهي:

پنهنجيءَ زمين کي پلي پلجي ڇڪو آ هوُ،
آڏو اچي وڃيس ندي، مات ٿي وڃي!

احوال ڪنڌرن جو پڏي نيٺ ڇا ڪندو،
پنهنجي اکيان ئي شيشو رکي مات ٿي وڃي.

پهرئين شعر ۾ شاعر پنهنجي جنم ڀوميءَ سنڌ کي پلي ظاهري طرح پلجي وڃڻ جو ڀرم رکي ٿو پر ساڳئي ئي شعر جي ٻيءَ سِٽَ ۾ ڪا ندي ڏسي، ڪيس سنڌو ندي ياد ٿي پوي ۽ هوُ مات ٿي ٿو وڃي. هتي ندي، سنڌو ندي آهي. جيڪا سنڌ سان محبت جي اثردار علامت طور پيش ٿي آهي.
ٻئي شعر ۾ شاعر پنهنجيءَ ڪنڌهر جهڙيءَ حالت آئيني ۾ ڏسي موهن جي دڙي جو ڪنڌهر ته ياد نٿو ڪري؟ هڪ ’ڪنڌهر‘ لفظ جي اِستعمال معرفت شاعر نه فقط پنهنجي سڪيمي ۽ ڏتڙيل حالت جو عڪس پيش ٿو ڪري پر ساڳئي وقت پنهنجيءَ اوچيءَ اعليٰ سڀيتا سان به پنهنجو سنبنڌ جوڙي ٿو، جيڪا اِنسان (هتي سنڌي) جي آڳاٽيءَ تهذيب جي علامت بڻجي پيش ٿي آهي.

- سچو ئي چيرجي ويو چهرو
ڇڏو وڏو هو آرسيءَ جو ڏار.

شاعر آرسيءَ کي وويڪ جي علامت طور پيش ڪيو آهي. جيترو آرسيءَ ۾ ڏار وڏو اوترو ئي آرسيءَ جو عڪس ڏارون ڏارون نظر ايندو. آرسيءَ ۾ پاڻ

کي ڏسڻ آهي پنهنجي وويک جو عکس ڏسڻ-وويک کيئن ٿو ڇهنڊڙي پائي؟ عکس ۾ ڏار پئجي ٿا وڃن. آرسيءَ فقط ڇهري جو اولڙو نٿي پيش ڪري پر وويک جي وڍ کي به ظاهر ڪري ٿي.

ساڳيو ئي خيال شاعر ٻئي شعر ۾ پيش ڪري ٿو.

- توکي ڳهنجيل سچايون ياڻ پون،
اڪه تون شيشي سان ڪئن ملائيندين.

هتي شاعر اُن شخص جي تصوير پيش ڪئي آهي جيڪو هميشه 'سچ' کان انڪاري آهي، ڇو جو 'سچ' هوُ پسند نٿو ڪري.

سچائيءَ کان مُنهن موڙي، پاڻ کي دوکي ۾ رکي دنيا سان دنيا جهڙا ٿي هلڻ وارا، سچ کي ٻُڌي ڏيندا آهن ۽ اُن جي ڪٺورتا کي قبولڻ لاءِ تيار نه ٿيندا آهن.

- 'تون آرسي ٿو پڇين، جيئن ڏسين نه پنهنجو پاڻ،
نظر ڪندين ته سوين عکس منهن ٻڻائيندا.

اڄ جي اِنسان جي تصوير

اڄ جو اِنسان حالتن اڳيان بيوس آهي. هُن پنهنجا سڀ غم، سڀ پريشانيون، سڀ سپنا ميساري ڇڏيا آهن.

جتي چاهين اُڏائي ڇڏ، پکيڙي ڇڏ،
زماني جي هوا! تو تي ڇڏيل آهي.

هوُ جڳ دنيا سان پنهنجا سڀ لڳ لاڳاپا ٽوڙي وينو آهي. هُن لاءِ اِهو ئي ڪافي آهي ته هوُ ساهه کڻي پيو ۽ جيئي پيو. شاعر اهڙي اِنسان جي اڪيلائيءَ جو اندازو سندس گهر جي چائنٽ تي جميل سينوَر مان لڳائي ٿو. نه هوُ پنهنجي گهر جي چائنٽ اورانگهي ٻاهر وڃي ٿو ۽ نه ڪو يار دوست مٽ مائٽ وٽس پير پري اچي ٿو:

پنهنجي چائنٽ تي سينوَر جميل ٿو ڏسان،
وقت گذريو، نه آيو نه ويو ڪو هِتان.

موهيءَ جي شعر ۾ اڄ جي اِنسان جي بيوسيءَ، مجبوري، ۽ سماج جي ڪٺورتا ۽ بي دردي جون تصويرون، نهايت تکن رنگن ۾ ملن ٿيون. سندس شاعريءَ ۾ ڪردار سادو به آهي، محنتي به آهي ۽ وقت ۽ سماج جو ستايل به

آهي. هڪ سادي اِنسان جي تصوير ڪشي ڏاڍي جاندار آهي:

پُراڻين شين کي ڏسي خوش ٿئي،
جڏهن ٻوٽ مان ڪو اچي، خوش ٿئي.

مِٽيءَ جي پُڙي وچ سڙڪ تي رکي،
ڪو لانگهائو آن کي ڪٽي، خوش ٿئي.

مٿيان ٻيئي شعر پڙهڻ بعد اسين جيڪڏهن آنهن جي مناسبت پاڻ ۾ ڀوليندا اسين تہ بلڪل سياويڪتا ظاهر ٿئي ٿي. عمر جو ڪو دؤر ايندو آهي، جڏهن ڪي پراڻا خط، فوٽا، ڪاغذ، ڊائريءَ جا ورق، جهونيون پينسلون ۽ قلم ڏسي، اسين ماضيءَ جي رنگينين ۾ گم ٿي ويندا آهيون. اسين جيڪي سادي سودي زندگي گهاريندڙ ٻوٽ ڇڏي شهرن ۾ اچي وسيا آهيون ۽ حياتيءَ جي ڪشمڪش ۽ روزگار جي فڪر ۾ اِبترا تہ وڪوڙجي ويا آهيون جو ماضي جڻ اسانجي گذريل جنم جيان، اسان کان وسري ويو آهي، سي جڏهن ڪو اهڙو چهرو ڏسون ٿا، جنهن سان اسان جون پراڻيون يادگيريون ڳنڍيل آهن تڏهن ڏنڌلين اکين ۾ وري چمڪ اچي ويندي آهي ۽ اسين اڳ لتاڙيل پيچرن تي وري پنڌ ڪرڻ لڳندا آهيون.

مٿي ڏنل پوئين شعر ۾ حياتيءَ جي پيچيدگين ۾ گم ٿيل شخص وٽ ٻالپڻ موٽي ٿو اچي، جيڪو هڪ معصوميت ڀريءَ شرارت مان ليئا ٿو پائي ۽ جنهن جو اِظهار بہ ايترو سادو ۽ سهج آهي جيترو انسان جو ٻالپڻ.

اڄ سڄيءَ دنيا ۾ اشانتي ۽ لوڇ آهي. ڪو ملڪ اهڙو نہ آهي جتي آتنڪ ڪنهن نہ ڪنهن روپ ۾ موجود نہ آهي. آتنڪ جي چنبي ۾ قاتل اِنسان گهٽجي گهٽجي ساهہ کڻي ٿو پر ڪيس ڀروسو نہ آهي تہ هوُ هن پل تہ زنده آهي پر ٻئي پل زنده هوندو يا نہ هوندو. هر هنڌ مورچا، هڙتالون، ناڪي بندي، رستا روڪ آهي. اِنسان ڪيڏانهن وڃي، ڪيئن وڃي، تنهن جي ڪيس خبر نہ آهي:

صرف ڪي مورچا لنگهيا هئا ڪلهہ،
اڄ ڪان ڪي ڏينهن ٻکہ تي رهڻو آ.
اڄ بہ گولي هلي ڳهٽيءَ ۾ اڄ بہ،
ماءُ ڪي در تي ئي ڏٺو آهي.
بم گولا ڪارتوس کڻي ٿو گهمي جو شخص
ڪنهن ٻارجي اکين ۾ ڏسي، ڪجهہ لهي وڃي.

’برف جو ٺهيل‘ پڙهندي مون کي سندس هينئين ٻن شعرن ڏاڍو جهوريو آهي. مون کي اهڙا گهائيندڙ شعر، سنڌي شاعرن وٽ نہ مليا آهن جيڪي ماءُ جي ممتا ۽ پيءُ جي پيار جي اهڙي جاندار تصوير پيش ڪندا هجن:

ٻار ڪنهن تي ويو آ، پيو سوچي،
هٿ ڳُهمائي اکين سڄو جوڙو.

لاش ٻيٻوءَ جو آهي پڪ، پر امان،
ڪپڙو سوري وري ڏٺو آهي!

منهنجي ڪامنا آهي تہ موهيءَ جي شاعري اڃا بہ زندگيءَ جي ويجهو وڃي ۽ ثابت ڪري تہ نئون خيال، ۽ خيال جي قوّت فقط ڪي نوان تراشيل لفظ پيش نہ ڪندا آهن ۽ نہ ٻي جان تشبيهون ۽ استعارا ئي نئين شاعريءَ جي ضمانت ڏين ٿا. پر نئين خيال جو اِظهار پابند شاعريءَ ۾ بہ نهايت سادگيءَ سان ۽ برجَستي نموني ڪري سگهجي ٿو.

(23.9.2006)

"Barf Jo Thahyal" Literally means 'Made of Ice.' It is a collection of Poetry by Vasudev Sidhnani "Mohi". In this Book he has Given new dimension to Classical Ghazal form by investing it with modern sensibility in content as well as in idiom. Normally Ghazal as a traditional form tries to tickle and create an impact with dramatic effect. Mohi has made a complete departure from this established form and his ghazals leave an amazingly soothing feeling. As one reads his poetry it creates an aura of innocence and at times his poetry leaves one speechless.

First couplet of his Title poem may be roughly translated as:

He is made of Ice, melts drops by drop
He mutters a word or two, is speechless

He has obviously laboured for years together to have complete mastery over the Ghazal form and its fine intricacies.

With this book he has blased a new trail which will inspire the Poets for many years to come.

Mohan Gehani
IHS News Bulletin-Jan 2000

ساڄ منهنجو سياءُ ٿي پيو آ...

(هند جي حسين سنڌي شاعر واسديو موهي جي غزلن جو اڀياس)

ساجد سومرو

جڏهن مون کان ڪير پڇندو آهي تہ شاعري ڇا آهي؟ ۽ اِنهيءَ جي وصف ڇا آهي...؟ تڏهن منهنجي شعور جا قدم ٿڙڻ لڳندا آهن... منهنجي احساس جي آڪاش تي ڳجهہ جا رنگ برنگي بادل اچي ويندا آهن... ۽ نتيجي ۾ مان صرف مُرڪي پوندو آهيان... آها مُرڪ جيڪا پنهنجي سيني ۾ معنيٰ جون سوين ڏارائون رکندي بہ ڳجهہ جي ڳوٺڙي ۾ ويڙهيل محسوس ٿيندي اٿم... آها مرڪ بين لاءِ پلي منهنجي لاعلمي جي گواهہ ثابت ٿئي پر آها مرڪ مون لاءِ سغراط جي چپن تي آيل گلابن جهڙي آخري مرڪ جيان مانائتي هوندي آهي... مان ڄاڻان ٿو شاعري جي وصف لمحن جي ڏاڳن ۾ ويڙهجي نٿي سگهي. هڪڙي سِٽ شاعريءَ جي ڪائنات جيڏي وشال معنيٰ کي پنهنجي ڀاڪر ۾ پڪوڙي نٿي سگهي... ۽ زبان مان نڪتل چند لفظ خدا جي خاموشي جهڙو احساس رکندڙ هن اِظهار جو اولڙو بڻجي نٿا سگهن... بهرحال اها ڳالهہ ڪتابن ۽ ڏاهن جي ڏات ڏسي ٿي تہ شاعري ڪائنات ۾ موجود سمورن علمن کان نفيس، نرم ۽ احساساتي علم جو نالو آهي... منهنجو ويساهہ آهي تہ جيستائين هن ڪائنات ۾ موجود هڪڙي بہ ماڻهوءَ جي اک ۾ ڪنهن خواب جو اولڙو جرڪندو، تيستائين شاعري زنده رهندي، ڇو تہ شاعري زندهہ ماڻهن ۽ زندهہ قومن جو منظوم اِتهاس آهي...

واسديو موهي، جيڪو مون کي پهرين نظر ۾ ئي سنڌي صورتخطي جي ڀاونجاهہ اکرن وانگر وڻندڙ ۽ موهيندڙ لڳو هو. سنڌي لئنگويج اٿارٽيءَ جي ڪشادي ڪاريڊور ۾ هن مون کي ممبئي شهر جيڏو ڀاڪر پائي پيشانيءَ تي مٺي ڏيندي چيو هو تہ ’سهڻا! مون تنهنجي نثر جي ڏاڍي واکاڻ ٻڌي آهي ڪيرت (ٻاٻاڻي) جي واتان... آشا اٿم تہ تون منهنجي ڪوتائن تي لکين...!‘ مون ڪيس هٿ ٻڌندي چيو: ’دادا! توهان جي آشا مون لاءِ اعزاز آهي... مان توهان جي ’بسنت رُت جي ٻاڪ ڦٽيءَ ’جهڙي شاعريءَ تي ضرور لکندس...‘

هِن پل جڏهن منهنجي ’اسٽڊي روم‘ ٻاهران، آسمان روئي رهيو آهي... ۽ ڪنهن پل آڪاش تي ڪنوڻ جا چمڪندڙ تجلا اوچتو محبوب جي تڪڙي ديدار وانگر غائب ٿي رهيا آهن، تڏهن مان هندستان ۾ نارائڻ شيام کانپوءِ ڪونج

سنڌي غزل کي هرڻيءَ جا ڇال سيکاريندڙ شاعر واسديو موهيءَ جي غزلن جي نفيس ڇيهه پکڙي لمحن کي معنيٰ ڏيئي رهيو آهيان:

ساري دنيا سان دوستي ٿو رکين
پاڻ کي کيترو لڇائيندين
مان تہ وڃان کان جدا ٿيل هڪ پن
ڦوڪ ڏيندين، پيو اڏائيندين.
مان سبق، جنهن کي تو ڪڏهن نہ پڙهيو
صرف هڪ هڪ پنو ورائيندين
هوندي تنهنجي ڪا دشمني مون سان
سمنڊ ۾ زهر ڪيئن ملائيندين!

موهيءَ جي غزلن ۾ هن جو پنهنجو سانورو سياءُ آهي، جنهن کي ڏسي اکيون ڪڏهن سوال تہ ڪڏهن جواب بڻجي پون ٿيون... سندس غزل هڪڙي معصوم رومانس جي ڪهاڻي آهن. اهڙو رومانس جيڪو معصوميت کان شدتن تائين... شدتن کان ناڪامين تائين، اڪيلائي ۽ آداسيءَ جي ڇيهه پکڙي سفر ڪندو ٿو رهي... ۽ آنهيءَ رومانس جي سحر ۾ وڪوڙيل ڪردار ڏاڍي گنڀيرتا نرملتا ۽ چپ چاپ اکين مان اٿلي پيل سمنڊ سان ڪا بہ مصلحت نہ ڪندي ڪاڳرجي سيني تي تجربن ۽ المين کي لکندا ٿا رهن:

وڄُ-ڪڪر پاڻ ۾ رٺيو ۽ پوءِ...
سمنڊ مُرڪيو، نديءَ ڪليو ۽ پوءِ...
مون اچا صرف تنهنجو نالو لکيو
هڪ ڦڙو ان مٿان ڪريو ۽ پوءِ...
تنهنجو نالو وڌي نڪتو آهي
بي سبب وات تي رلندو هوندو.
ڪجهہ ٿيو ڪونهي، برابر آ سڀ
ڪنڌ پاسي اکيون اگهندو هوندو.

زندگي هر ماڻهوءَ وٽ الڳ الڳ انداز سان منڪشف ٿئي ٿي... هر ماڻهو جي سڄڻن جو محور بہ پنهنجو پنهنجو آهي، هر ماڻهوءَ جي روح جو ڪعبو پنهنجو پنهنجو آهي، جيڪڏهن ڪا شيءِ ساڳي آهي تہ اها ڏک جي گهڙي آهي... اها ٻڙڪن جي لار آهي... اها اندر جي ايوانن ۾ دٻجي ويل پورجي ويل آها صدا آهي، جيڪا ڪنهن جي سماعتن تائين پهچڻ

کان اڳ ئي ماڻهو پنهنجي اندر ۾ پوُري ڇڏيندو آهي، پر موهي پنهنجي اندر ئي پوُر کي من جي قبر ۾ نٿو پوُري:

منهنجو اُتساهه نه ماپي سگهندين
ٻار جي مُٺ ۾ لِڪل آهيان مان
منهنجي هر چيز سنڀالي ٿو رکين
شهر شايد ڪو ڊنل آهيان مان
ڇنب ۾ ڪڪُ ڏسان، گهر لڳندو
پيٽ جي ٻاڇي ۾ وهان گهر لڳندو
ڪٽُ چڙهيل تالو ڏسي، هبڪي هوُ
۽ مان ڪُنڊو ٿي وڃان، گهر لڳندو.

مان سنڌ جي سانجهيءَ جهڙي خوبصورت شاعر ارجن حاسد جي ان راءِ سان سهمت آهيان ته: ’موهيءَ جي غزلن جي نجي سڃاڻپ رديف آهي، عجيب معنوي رديف، جهڙي اڳ ڪڏهن، ڪنهن به شاعر ڪم آڻڻ بابت، ڪڏهن سوچيو به نه هجي.‘

مان سمجهان ٿو، موهيءَ جا غزل نه رڳو رديف جي لحاظ کان پر ٻولي، موضوع، موسيقيت ۽ نغمگيت جي لحاظ کان پڻ پوري مينهن جي ٽٽڻ مان نڪتل تازن گوهن جهڙا نج پنهنجي ماحول مان ڪوريل آهن... اها غزلن تي شاعر جي سگهاري فني گرفت ۽ ان جي مزاج جي مڪمل ڄاڻ ۽ سڃاڻ جو پڪو پختو اهڃاڻ آهي... هونئن به شاعر جيسين اِنسان جي اندروني احساس کي لفظن جي لانوءَ تي ويڙهي زوم سان پڙهندڙ جي سيني تي هٽي تڪ نٿو پڏرائي، اوسين سندس شاعري ٺلهن لفظن کان وڌيڪ ڪجهه به ناهي:

ڏاڍي اوندهه جمع ڪئي آ ڄڻ
روشنيءَ جو ذرو بچيو ڪونهي
منهنجي مُٺ ۾ رهي به ڇا آخر
ڪجهه به دونهين سوا رکيو ڪونهي
ڪنهن به آواز تي هلڻ ٿو لڳان
سچ آهي ته تو سڏيو ڪونهي
نيٺ ڇا سمجهي شاعري ٿو ڪرين
اُپ لهي ايندو، ڇانورو ملندو!

موهي محبت جو شاعر آهي ته محبت به اها جنهن جي ڪابه مخصوص

منزل ڪانهي، محبت جي قافلي جو ڪو بہ طئہ ٿيل ڪيچ مڪران ڪانهي... اها محبت جيڪا منزل ۽ مقصد جي محتاج ناهي... جنهن کي منافقيءَ ۽ منافق جي پرواهہ ڪونهي... اها محبت جنهن جي منزل خود محبت آهي، جيڪا هر جڳهہ تي سگهي ٿي ۽ ڪٿي بہ نٿي ٿي سگهي... ۽ اهڙي محبت ڪرڻ وارا هار جيت جي دوڪي ۾ ناهن ايندا... سوپ انهن جي پيرن جي اها دز هوندي آهي جيڪا هو روح جي رستي تي اڏائيندا آهن:

مڇان تو تير زهريلو ٿيل آهي
اسان جي سيني تي پٿر رکيل آهي
بہ پيرا پوکٽي پيئي آ، هر پيڙا
چيم سوئي نسن تي جو لکيل آهي
گهڻ گهري کي ڪڏهن وساريان ڪيئن
مون کي پاڙن کان هن پٽيو آهي
ائين وڏيل آگريون ڏسين ڇو ٿو
توکي هاٿي اُنهن سان لکٿو آ.

شاعري نہ رڳو جذبن جي اِظهار جو وسيلو آهي... پر شاعري ڪنوارين ٻانهن جو گرم ٻاڪر بہ آهي... ۽ شاعري ماٺ جي ناسور کان نجات جو نالو بہ آهي، پر شاعري آگر ۾ گهڙي ويل ڇيت جهڙي سنهي آهي... ۽ شاعر جو سمورو سفر ان گهڙي ويل سنهي ڇيت جي مٺي درد جي گهيري ۾ هوندو آهي... موهي بہ انهيءَ مٺي درد جي گهيري ۾ گهڙيل نظر اچي ٿو:

تو غمن سان سجائي رکيا تاڪ سڀ
هيترين جي خوشيون سي تہ دل ۾ رکيون
پنهنجي پيڙا وڌائڻ نٿي چاهي مون
گهاوَ جون سڀ نشانيون لڪائي رکيون
تون جي طوفان، مون کي اڏائي ڏسج
خوشبو آهين تہ اچ، گهر کي واسي ڇڏيون
سج سان ٻوڙندي ٻوڙندي ٿاٻڙيو
ڪيترين چاهتون پل بہ لرزي ويون

حالتون جڏهن وجود ۾ درد جو ٻج پوکين ٿيون تہ ردعمل ۾ شاعري جنم وٺي ٿي... شاعري نم جي اها گهاٽي ڇانوَ آهي جتي ڪجهہ دير ويهي درد پنهنجو ٿڪ لاهي ٿو. شاعري ڪرڻ ڪنهن معصوم ۽ اڻڄاڻ ٻار وانگر

پوپٽ پڪڙڻ جو عمل ناهي پر شاعري ذڪر ڻ مين بتيءَ جيان آهستي آهستي
پڄرڻ جو عمل آهي:

سج منهنجو سياءُ تي پيو آ
لفظ هڪ هڪ رکو تپت تو ڏئي
مسخري پاڻ تي ڪري ٿو وڃان
ڪير ٿو خوش ٿيڻ جو موقعو ڏئي.
تون نديءَ ڪان ڪڏهن پڇي پڪ ڪج
سمنڊ هن کي سواد ڪهڙو ڏئي؟
منهنجي ساراهه ٻڌي صرف ڪليو
هو اڪيلو ئي لڳي ٿو ويجهو

’مُرڪ جو گلن تي نچڻ‘، ’پيڙا جو لفظن کي ملڻ‘، ’لڙڪن جو لوڻ ٿيڻ‘، ’لفظن جي بستيءَ جو چٽجڻ‘، ’سج جو ڦاڪ نظر اچڻ‘، ’ڪوئل جي دانهن جهلڻ‘، ’آس پاڻ ۾ سمائڻ‘، ’جذبن جو آگر پڪڙي هلڻ‘، فني ۽ فڪري ڪمال جي انتهائي خوبصورتيءَ سان گڏ درد کي ’درد‘ ڪري پيش ڪرڻ موهيءَ جو ڀرپور اِظهار آهي.

موهي لفظن جو مصور شاعر آهي ۽ مصوريءَ ۾ بہ هو ’وان گو‘ وانگر امپريشنيسٽ آهي، سادن سهاجهن لفظن جي رڌم کي جيڪڏهن ڏيان جي نڪتي ۾ ويهي پڙهجي ٿو تہ سمورا سهاجها ۽ سادا لفظ پنهنجن پاڻن سان جاڳي پون ٿا:

توسان گڏجي ائين لڳو تہ گڏيس
لفظ احساس سان ملي هڪ ٿيو
تنهنجو منهنجو ڪو واسطو ڪونهي
زندگي! نيٺ توکي مٺو پيو
عڪس ڏنڊلا، اکين تي هن جو هٿ
خوش ٿيو هن کي ڪنهن بہ ڪونہ ڏٺو
غلطي منهنجي هئي، ٻڌي هو ڪيئن
جنهن سان ڳالهايو، سو رکو پٿر!

موهيءَ جا غزل اکيون پڙهن ٿيون ۽ اکيون ئي انهن غزلن جي احساس کي پرينءَ جي مرڪ جيان ساهہ ۾ رکن ٿيون... اکين سان پڙهيل انهن غزلن ۾ انب جي ٻور جهڙي مهڪ آهي... پهرين محبت جي خمار جهڙي

غنودگي آهي... هن جي غزلن ۾ اها تازگي، نواڻ ۽ بوءِ آهي، جيڪا بانبڙا پائيندڙ ٻارن جي تن بدن ۾ هوندي آهي... جيڪا ڪنواري جسم ۾ هوندي آهي... غزلن جي ست ست هڪ بدمست شرابيءَ جي ٽيڙن ڀري چال جهڙي آهي، هو هر هر پنهنجا پير سنڀالي ڪڏهن مسجد جي دڪيءَ تي ويهي ٿو تہ ڪڏهن مندر جي ڀت هن کي سهارو ٿي ڏيئي:

جي اڏامي سگهين تہ شوق سان اُڏ
ميڻ جا ئي تہ پر لڳائيندين
توکي گنجهيل سچايون ڀانءِ پون
اک تون شيشي سان ڪيئن ملائيندين

اُنوکيون تشبيهون ۽ گلابي چهرن جهڙا ’گلابي خيال موهيءَ جي تيز شاعرائي فطرت جي ساک لاءِ ناڪافي آهن، موهيءَ جي اِظهار جو طريقو ڏاڍو نرالو آهي، هو جڻ دل مان گهمي آيو هجي:

غم تہ شخصي، نجو، رڳو پنهنجو
ان سان ايڏو رسي بهڻ سونهين؟
هوءِ تہ چنچل، هوا کي ڇا ڇئجي
ائن جبل! اگهہ وٺي بهڻ سونهين؟
آڏيون ڦڏيون لڪيرون پڙهي ماٺ ٿي وڃي
ڪارين اکين ۾ چانوَ ڏسي ماٺ ٿي وڃي
پنهنجي زمين کي ڀلي ڀلجي چڪو آ هوُ
آڏو اچي وڇيس ندي ماٺ ٿي وڃي

غزلن جي مطالعي ڪانپوءِ جيڪا خاص ڳالهہ سامهون اچي ٿي، اها آهي غزلن ۾ بيشمار رواني، موسيقيت، نغمگي ۽ موضوعن جي آپتار... موهيءَ جي غزلن ۾ نلها لفظ ناهن يا، لفظن سان محض ٻاهريان عڪس چٽيل ناهن... پر هن اِنساني احساسن کي لفظن جي رنگن جا اهڙا تہ متحرڪ اسٽروڪس هنيا آهن جو سٽون پڙهندي، پڙهندڙ سٽن ۾ سمايل احساسن جو حصو بڻجي وڃي ٿو:

دشمني تنهنجي زوردار لڳي
تو تہ پاڇي کي لٺ وهائي ڪڍي

جيئن ئي ڪريس، جمع ٿي وئي ڀيڙ چوطرف
ماڻهن کي ڪيترو نہ ڀين جو خيال آ
منهنجون وشالتائون
ساگر ڀيو بيابان
پوپٽ جا رنگہ لاهي
موهي بہ کهڙو اِنسان!

موهيءَ جا غزل زندگيءَ جو احساس آهن، آس ۽ چانوَ جي اها راند آهن، جا سانوڻ جي سانوري رُت ۾ ڪڪر ڪيڏندا آهن. موهي پنهنجي نالي جي سادگيءَ جيان پنهنجي ڪلا ۾ بہ بنهہ سادو ۽ سڀاجهو آهي... ۽ مان ڄاڻان ٿو تہ موهيءَ جي ڪلا امر آهي ۽ امر رهندي. هونئن بہ ڪلا تہ هر صورت ۾ امر آهي... جيڪڏهن اها ڪلا آهي تہ، پوءِ چاهي ان کي تنقيد جو ڪارو ڪفن پارائي دفن ڇو نہ ڪيو ويو هجي... قبر کي اَپار ڦيندو آهي، پنهنجي **Prominence** هوندي آهي.

(ڄام شورو)
سپون/اپريل جون 2006

Vasdev Mohi: Chuhinub-a mein kakh, Ghazals and poems, - A book of poetry by Vasdev Mohi needs no comment. It is refreshingly excellent in concept, imagery and theme. The poems of social behaviour and realities, of personal relationships and their hurts and wounds, every poem is an insight into human behaviour, human perfidy and human endurance, of social inequities and stark realities of human relationships in a Society that has behind it a history of hypocrisy of many millennia, to cope with which needs Indian endurance levels that no other society can equal. What a wonderful expose of agonies of human relationships that can neither be snapped nor ignored, but must be endured here on earth. Who says hell is beyond this earth. It is here and now, in India, in family life, in Indian social system, each suffers his/her own brand of inferno. The imagery of the Ghazals is original and fresh, not the moon and river variety.

J.M.Girglani-Editor Sindhi Ratan
April-June 2002

سنڌي غزل ڳائڪيءَ جو سنگ ميل

گهنشيام واسواڻيءَ ۽ واسديو موهيءَ جي جڳلبندي

ڊولڻ راهي

پاڪستاني غزل گلوڪارن جهڙوڪ مهدي حسن، غلام علي، حسين بخش، پرويز مهدي، فريدا خانم، اقبال بانو وغيره غزل کي ڪلئي انداز ۾ راڳداري ۽ لئڪاري جي حسين جلوا گريءَ فروغ ڏنو آهي. پر هاڻوڪي هندستاني غزليه فنڪارن جي غزل ڳائڪي بندش واري ۽ ڪافي حد تائين گيت جي ويجهو آهي. اِن قسم جي ڳائڪيءَ ۾ قابل غور ڳالهه آهي مغربي آرڪيسٽريشن جو خوبصورت اِستعمال. جڳجيت سنگهه کي اِن قسم جي ڳائڪيءَ جو مهندار چئي سگهجي ٿو. گهنشيام واسواڻي جڳجيت سنگهه جي ڳائڪيءَ واري اسڪول جو شاگرد آهي. اسين کيس 'سنڌيءَ جو جڳجيت سنگهه' چئي سگهون ٿا. جيتوڻيڪ وٽس پنهنجو نجي آواز، انداز ۽ ڳائڪي به آهي. تازو سندس ڳايل واسديو موهيءَ جي سنڌي غزلن جو سي.ڊي. آلبم '۽ پوءِ...' گڊ ميوزڪ ڪمپنيءَ پاران ظاهر ٿيو آهي. پُرسڪون ماحول ۾ باشعور ۽ باذوق سنگيت پريمين لاءِ روحاني راحت عطا ڪندڙ هي آلبم سنڌي غزل ڳائڪيءَ ۾ سنگ-ميل جي حيثيت رکي ٿو. واسديو موهيءَ اڳير مون فقط پڙهيو آهي (تقريبن سڀ ڪتاب) مگر سندس غزلن کي گهنشيام جي مڌر، ملائم ۽ گنڀير آواز ۾ ٻڌڻ سان مونکي هڪ نئين قسم جو پُرڪيف ۽ پُرڪشش احساس ٿيو. موهيءَ جا غزل نين معنائن سان نئين جادوئي انداز ۾ روح کي ڇهي وڃن ٿا. ائين لڳم ته موهيءَ جي غزلن جي خوبصورت جسم ۾ واسواڻيءَ پنهنجي پُر اسرار آواز سان نئون روح ڦوڪي ڇڏيو آهي. گويا سندس آواز کي موهيءَ جي آواز جي جستجو، جيڪا '۽ پوءِ...' آلبم ذريعي انجام تائين پهتي آهي.

پرفيڪٽ آرڪيسٽريشن سان هر غزل کي پوري محنت، گنڀيرتا ۽ سُريلپ سان رڪارڊ ڪيو ويو آهي. وقت، پئسي ۽ محنت جي لحاظ کان ڪنهن به قسم جو سمجهوتو ڪونه ڪيو ويو آهي. نئين غزل ۾ نون رديفن جو تخليقي اِستعمال ۽ ڀرپور معنوي انداز سان نباهه، ڀاشا جو نئون رچاءُ، لفظن جو خوبصورت جڙاءُ، نئون ڀاوبوڌ، انوکا روپڪ، اڇوتيون اُپمائون، ٻوليءَ جي ڪفايت شعاري اِن حد تائين جو ڪٿي ڪٿي ته سڄي جي سڄي غزل ۾ فاعل جي عدم موجودگي. اِن لحاظ کان موهيءَ جو غزل اردو غزل کان اڳيرو محسوس ٿئي ٿو. جتي اردو غزل ۾ سوز گداز، بي ساختگي، تغزل جو جمال،

نغمگي ۽ موسيقي جان تان وڌيڪ نظر ايندي آهي، آتي موهيءَ جي غزل ۾ دلي تڙپ کان ذهني لوچ زياده محسوس ٿئي ٿي. موهيءَ لاشڪ سنڌي غزل کي فخر لائق آبرو بخشي آهي.

گهنشيام جو ڳايل موهيءَ جو هڪ هڪ غزل هڪ بي بها زيبدار زيور آهي، جنهن ۾ جيتري نفاست ۽ نزاڪت نگينا تراشڻ ۾ ڪئي ويئي آهي اوتري محنت ۽ دلي لڳاءُ زيور گهڙڻ ۾ نظر اچي ٿو. گوڊ ميوزڪ ڪمپنيءَ جي نالي جي ساک '۽ پوءِ...' آلبم ۾ پوري طرح قائم رکي ويئي آهي. گهنشيام جي آواز ۾ اداسي ۽ درد جي عجيب ڪيفيت، هڪ قسم جو سمرپڻ ڀاوَ، سوز گداز ۽ نرماهٽ سان ڀريل ميناج محسوس ٿئي ٿو. جيئن ڪو فنڪار رات جي پراسرار خاموشيءَ ۾ مضراب سان ستار، سرود يا سنتور جون تارون، ڇيڙي فضا کي موسيقي جي گونج سان لرزائيندو هجي. '۽ پوءِ...' سي.ڊي. شروع ٿيڻ سان ئي آرڪيسٽرا جي سرن جي سُرهاڻ اسانجي وجود کي واسڻ شروع ڪري ڇڏي ٿي ۽ پهرئين غزل جو مطلع آيري ٿو:

سچايون سڀ رُلنديون هونديون
سُپنن جا در ڳچنديون هونديون!

مطلع جي ثاني مصرع جي آواز جو درد جڻ روح تائين آترندو وڃي ٿو. ۽ پوءِ... آرڪيسٽرا جي مڌر ڀاوَ کان پوءِ شعر جا الفاظ ظهور پائين ٿا:

هيڏو سارو اُڀ ماپيندي
سڄ کي بہ لڙون پونديون هونديون!

آواز جي ماڊيوليشن سان اوليٰ مصرع مان وسيع آڀ جي سفر جي ماپڻ جو ڏاڪڙو ۽ ثاني مصرع مان لِڦن جي پيڙا جو احساس ٿئي ٿو ۽ اِئين غزل در غزل آواز ۽ الفاظ جي يڪسانيت ماٺبندي سامعين ڪنهن لطيف آداسيءَ جي ڀنل خوشبو ۾ ويڙهجي وڃن ٿا. ڪي ڪي اشعار اهڙا نرم ۽ رنگين آهن جو پوپٽ جي رنگين ۽ ملايم پرن جيان احساس کي ڇهي وڃن ٿا. جيئن:

منيءَ جي ڳڙي وچ سڙڪ تي رکي
ڪو لانگهائو ان کي ڪٽي، خوش ٿئي!
يا
اڄ بہ وڃي ڇا ڊوڙي ڪڏ تي
برساتيون جي وسنديون هونديون!

انن مان تي غزل چست لئڪاريءَ ۾ (ڪهروا ۽ ڪيمتاتال ۾) پيش ڪيا ويا آهن جي عام ٻڌندڙ کي بہ لطف اندوز ڪن ٿا. توهان بہ ملاحظہ فرمايو:

اُتڻ جي ڪريان مس، وهاري ڇڏين ٿو
چوڻ چاهين ٿو ڪجهہ، مگر چپ رهين ٿو

يا

خواهشون ڳُهنج ڇهري جا ٻڻجي پيون
پاڻ ساڳيون جوان جو جوان ٿي رهيون.

يا

ڏُراٿين شين کي ڏسي، خوش ٿئي
جڏهن ڳوٺ مان ڪو اچي، خوش ٿئي!

ٻوليءَ جو لطيف لب لهجو ۽ شعر جو مخصوص ۽ منفرد مزاج ۽ مٿان وري ڳائڪيءَ جو پُر اِسرار جادو ماڻيو هنن شعرن مان:

چار وڇائي ٿو تارن لاءِ
اُپ جون جهرڪيون ڪِلنديون هونديون

يا

شڪل هي نشانيون ڳلن تان اُگهي ڇڏ
آداسيءَ کي ناحق ڏنو ڇو ڪرين ٿو؟

يا

وڄُ ڪڪر پاڻ ۾ رٺيو ۽ پوءِ...
سَمنڊ مُرڪيو، نديءَ ڪِليو ۽ پوءِ...

’۽ پوءِ...‘ ڪانپوءِ توهان شعر ڪيتري قدر ٿا ماڻيو، اِهو اِن تي منحصر ٿو ڪري تہ توهانجي تخيل ۽ تصور جي رسائي يا پهچ ڪيستائين آهي. ’۽ پوءِ...‘ آلبم جو آخرين ۽ بهترين غزل آهي. جنهن ۾ رديف جي اِستعمال جي ڪماليت پنهنجي پوري عروج تي آهي ۽ انڪري هي غزل سنڌيءَ جو مثالي غزل ٻڻجي پيو آهي.

مون اچا صرف تنهنجو نالو لکيو
هڪ ڦڙو ان مٿان ڪِريو ۽ پوءِ...
منتُ ڳاڏي ڇُنڻ ۾ هو تہ آيو
ڳاڏي وٽ مس اچي سگهيو ۽ پوءِ...

ماني جوئر جي، ڇاڇ جو لوڻو
ڇير جو ڇمڪو هو ٿيو ۽ پوءِ...

واه واه... يار... ڪمال آهي...بقول نارايڻ شيام:

ذڪر جذبن جو، تخيل جي زباني واه واه
شيام ڇو ڪين غزل رونق-محفل ٿي پوي
يا
غزل سان نباهڻ وڏي ڳالهه آهي
تخلص ۾ ڇاهي؟ نه آيو، نه آيو!

سو موهيءَ جي ڪنهن به غزل ۾ تخلص پلي نه آيو آهي پر غزل چوڻ ۾ نه موهيءَ گهٽايو آهي ۽ نه ڳائڻ ۾ گهنشيام گهٽتائي رکي آهي.
سڄي آلبم ۾ موزون ۽ معقول آرڪيسٽرا ڳائڪ جي ڳائڪيءَ کي سنواري-نکاري ڇڏيو آهي. چاهي مئلڊي سيڪشن هجي، چاهي ردم سيڪشن. بطور ارينجر گورو واسواڻي پنهنجي پيءَ جي آواز کي پنهنجي سوجهه بوجهه پري سُريلي سنگت ۽ محنت سان چار چنڊ لڳائي ڇڏيا آهن. گٽار، مينڊل فلوٽ، ڪي بورڊ ۽ ردمڪ وئريئيشن پڌڻ واري کي وڻ ويڙهيءَ وانگر ويڙهي وجي ٿو. سائيڊ ردمس جو ڪمال به پڌڻ سان تعلق رکي ٿو. گهنشيام جي ڏرمپتني ميناڪشي ۽ ڏيءَ شلپا به بيحد سُريليون فنڪارائون آهن. مطلب ته سڄو ڪٽنب ئي سُر ۽ سنگيت سان سرابور آهي. موهيءَ جي ادبي معيار کي گهڻن ئي آجاگر ڪيو آهي پر 'ڏ پوءِ...' جي جوهر ۽ جمال کي پنڊت آسڪرڻ شرما، مهيش چندر پارا وڏيڪ جلوي افروز ڪري سگهن ٿا. ايم ڪمل صاحب به قدم کڻي ته سون تي سهاڳو ٿي پوي. ڪاش اِئين ٿي سگهي. پڇاڙيءَ جو هڪ شعر:

دؤر تائين اُميد ڏسنديڻ تون
رڻ ۾ پاڻيءَ جون عظمتون زنده!

'ڏ پوءِ...' سي ڊي آلبم به موهيءَ جي هن شعر جي بقول رڻ ۾ پاڻيءَ جي عظمت جي زنده هجڻ جو ثبوت آهي.

(سپون)

مهڪ جي ڏڻ

پوَن ڪمار

سنگيت کي عام پسندگيءَ جي ڏانوَ جو ٻڌائڻ لاءِ نَي رس بلڪل لازمي ٿي پون ٿا. هڪ آهي شرنگار رس، ٻيو شوڪ-رس ۽ ٽيون ڀڳتي رس.

تڪنيڪي يگ جي شروعات کان پهرين جي شاعريءَ ۾ عشق، محبت، شراب، شباب ۽ ميخانو چانيل رهيو. سنگيت جي انيڪ راڳ راڳڻين ۾ يا تہ شرنگار-رس آهي يا شوڪ-رس. تنهن وقت جي قابل سنگيتڪارن ۽ گائڪن پنهنجي سوجهہ ۽ فن سان اَن وقت جي شاعريءَ کي اِنهن رسن ذريعي اهڙو ڀُر-اثر ٻڌايو آهي جو امر ٿي پيئي آهي. آهو سڄو دؤر جذباتي شاعري ۽ سنگيت جو هو. تڪنيڪي يُگ جي شروعات سان جيئن عام ماڻهوءَ جي زندگي بدلي تيئن شاعريءَ ۾ بہ بدلاو آيو. دل جو دؤر پورو ڪري اَڄ دماغ جي دؤر ۾ جيڪا ڪوتا لکي وڃي ٿي اَن کي ماڊرن شاعري سڏجي ٿو.

شاعر واسديو موهيءَ جو شمار نئين شاعريءَ جي شاعرن ۾ آهي. نوان وشيہ ۽ نوان ويچار کڻي ۽ شاعريءَ ۾ ڪڏهن بہ نہ آپيوگ ٿيندڙ لفظن جي چونڊ ڪري جنهن ترتيب سان خيالن کي غزل ۾ قلمبند ڪيو ويو آهي سو شاعر جي Intelligence جو Indicator ٿي پيو آهي. اهڙي شاعر واسديو موهيءَ جي غزلن کي ڪمپوز ڪري ۽ ڳائي ڪئسيٽ جي روپ ۾ رليز ڪرڻ جو طيءِ ٿيو ۽ موهي صاحب مونکي پنهنجا بہ غزل جا ڪتاب ’برف جو نهيل‘ ۽ ’ڇَهنب ۾ ڪڪ‘ غزل جي چونڊ ڪرڻ لاءِ ڏنا. ڪن ائين بہ چيو تہ موهيءَ جي خشڪ شاعريءَ کي ڪمپوز ڪرڻ ۽ ڳائڻ ڏکيو ٿيندءِ.

چونڊ لاءِ پڙهندي پڙهندي مونکي خود نون احساسن جو آزمودو ٿيو ۽ ماڻڻ شروع ڪيم. ڀل شاعريءَ جو لفظي جامو ۽ خيال بلڪل الگ آهن تڏهن بہ واسطو تہ آخرڪار ڪنهن نہ ڪنهن جذبي سان آهي. پوءِ ڀل ويچارگي، لاچاري، گهٽن ۽ آڪروش ئي ڇو نہ هجي.

منهنجي سمجهہ موجب، سنگيت جي بندش ۾ ٻڌجڻ بعد شعر جو خيال enlarge ٿئي ٿو ۽ ڀيٽو اثر پئدا ڪري ٿو. شرط اِهو آهي تہ بندش ۾ ڪن-رس پئدا ڪرڻ جي طاقت هئڻ گهرجي. عام ٻڌندڙ لاءِ ماڻڻ جي شروعات بندش کان ٿئي ٿي ۽ بعد ۾ هوُ لفظن کي ماڻڻ شروع ڪري ٿو.

اِهو سڀ ڌيان ۾ رکندي، هڪ هڪ غزل چونڊي، اَن کي ڪمپوز ڪندي، ڪٿي بہ غزل جي بحر-وزن ۾ گهٽ-وڌائي ڪونہ محسوس ٿي ۽ لڳو نون خيالن ۽ جذبن کي سنگيت جو نئون ڌامو پهرائي سگهجي ٿو. ان وشواس

رنگ لاتو ۽ چونڊ ڪندي جن غزلن کي مون ماڻيو سي بلڪل سولائيءَ سان بندش جو روپ وٺندا ويا.

’مهڪ جي ڏن‘ عنوان سان ڪئسيٽ ۽ سي.ڊي، اِنسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي جي زير سايي رليز ٿيل آهي. موهي صاحب جي پهرين ڪئسيٽ کي ڪمپوز ڪري ۽ ڳائي لاشڪ تمام گهڻي خوشي ٿي محسوس ٿئي. منهنجي پڻ سنڌيءَ ۾ هيءَ پهرين ڪئسيٽ آهي. 100 سيڪڙو نباهڻ ڪنهن به فنڪار لاءِ ممڪن نه هوندو آهي. هيءَ پهرين ڪوشش ڪيتري قدر ڪامياب ٿي آهي اِهو رايو ٻڌندڙ ئي ڏيئي سگهن ٿا.

واسديو ’موهي‘- جديد شاعريءَ جو هڪ خواب

گهنشيام واسواڻي

واسديو ’موهي‘ سنڌي شاعريءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. هن شاعر کي ٻين سان ڀيٽڻ مونکي ڪجهه ڏکيو ٿو لڳي. هر حال ۾ نئون، هر انداز ۾ اڳرو، نئين رواني، مجسم جواني، مطلب ته هر چال ۾ ڪجهه الڳ. اڄ جي زندگيءَ جي صحيح ۽ تُز ترجماني هن جي شاعريءَ جو هڪ انوکو ذخيرو بڻي رهيو آهي. غزل ’موهي‘ جو خاص اسم آهي. ويچارن جي پختائي، ڌرتيءَ جي سُرخين جي بخوبي ڄاڻ، ڳائڪي انداز جي گهرائي، سيني جي ملبل نسخي کي پنهنجو، صرف پنهنجو ڪري پيش ڪرڻ لاشڪ موهي صاحب کي سيني ڪان الڳ رکندي به عوام جي اڳيان آندو آهي. هن جي شاعريءَ ۾ اِهو ڪجهه آهي، جو ور-ور ڪري پڙهڻ سان، گنگنائڻ سان نت نئون ٿو لڳي.

واسديو ’موهي‘ کي سمجهڻ ۾ مونکي وقت ضرور لڳو، هنجي شعرن کي ترنم ۾ آڻڻ لاءِ مونکي ڪجهه سوچڻو پيو، ڪجهه نئون ڪرڻو پيو، پر جئن جئن لفظ لئه ۾ لهرائڻ لڳا، منهنجي سُرن جي آڏام به وڌندي رهي ۽ ائين ئي ’موهي‘ جي غزلن جو غنچو ’۽ پوءِ...‘ جي نالي سان پيش ڪرڻ ڪانپوءِ مونکي به ڪجهه ڪجهه پاڻ تي رشڪ لڳڻ لڳو. اڄ به هنجون هي سٽون ور ور ڪري مونکي ستائن ٿيون ۽ موهيءَ جي موه ۾ ڦاسائن ٿيون:

’سچايون سڀ رُلنديون هونديون
سپنن جا در پڇنديون هونديون
وڃ ڪکر پاڻ ۾ رٿيو ۽ پوءِ...
سمنڊ مُرڪيو نديءَ کليو ۽ پوءِ...‘

سنڌي نئين ڪويتا (هڪ جهلڪ)

هرچند اجهل

زمانو ڏاڍو تيزيءَ سان اڳتي وڌي رهيو آهي. وگيان حيرت ۾ وجهندڙ ترقي ۽ تباهي آڻي رهيو آهي. هڪ طرف سائنس چنڊ کي ويجهو آندو آهي ته ٻئي طرف ساڳي سائنس پرٿويءَ تي رهڻ مشڪل بڻايو آهي. هر نئين کوجنا، هر نئين مشين جي ايجاد انسان جي رهڻيءَ جي طريقي ۾ ڪافي ڦيرو آڻي رهي آهي ۽ سهوليتون ميسر ڪري رهي آهي. آميد هئي ته انسان سهوليتون هٿ ڪري، رواجي ڪم مشينن کي سپرد ڪري، فرصت جو وقت هن پرٿويءَ کي سندر بڻائڻ ۽ پنهنجي آتمڪ واڌاري لاءِ ڪم آڻيندو. مگر آميدون آميدون ئي رهجي ويون. سهوليتون پائي اِنسان ڏن بدن سهوليت پسند ۽ عيش پرست ٿي مشينن جو غلام ٿيندو پيو وڃي. وڌيڪ ۽ وڌيڪ عيش هٿ ڪرڻ جي هٻڇ ۾ هو موتمار ڇتاپيڻي ۽ پروپئگنڊا جو شڪار ٿي پاڻ کان ڏن بدن ڪٽبو پيو وڃي. سائنس کان مليل طاقت پائي هو ڇتو ٿي پيو آهي ۽ انسان انسان جو وحشي طرح گلو ڪٽي رهيو آهي. جنهنڪري هرڪو هڪ ٻئي کان ڊڄي رهيو آهي. اڄ سائنس انسان جي واڌاري لاءِ نه پر موتمار جنگي هٿيارن ۽ باروت ڦاهڻ لاءِ ڪم آندي پئي وڃي. ائٽم بم، هئڊروجن بم، ويٽنام، چيڪو سلويڪيا ۽ تازو بنگلاديش ان جا شاهد آهن.

اهڙي جلدي بدلجندڙ حالتن ۾ ساهت ڪيئن هڪ هنڌ بيهي رهندو. ان ۾ پڻ وقت جي دٻاءَ سبب ضرور ڦيرو ايندو ۽ اچڻ گهرجي. مٿين حالتن مان پئدا ٿيندڙ جنگ جو ڊپ، ڀروپٽو، بوريت، ڇتاپڻي، اشتهاربازي وغيره-جي نئين ڪويتا جا موضوع آهن- کي قلم بند ڪرڻ لاءِ جنهن بيباڪي ڇتائي ۽ طنز جي ضرورت آهي اها جهوني شاعريءَ جي چاشنيدار ٻولي، گل و بلبل، بهار گلشن وغيره پورو ڪري نه سگهندا. مگر سيني ۾ وقت جي رفتار سان وڌڻ ۽ نون تجربن جي جوکم کڻڻ جي همت نه هوندي آهي. ڪيترائي ٿوري مليل مشهوريءَ تي ٻهوش ٿي خوابي دنيا ۾ گم ٿي ويندا آهن يا کو اهڙو ڍونگ ڪندا آهن، ته متان نون تجربن ۾ ناڪامياب ٿيڻ تي اول مليل ٿوري مشهوريءَ تان هٿ کڻڻو پوين. ادب کان وڌيڪ هنن کي پنهنجي پوزيشن جو خيال رهندو آهي ۽ هو جهونا سُر آلاپيندا رهندا آهن. انڪري ته اڄ جي ههڙين حالتن ۾ رهندي به شري هري دلگير چئي سگهي ٿو ته 'مان زندگيءَ کي سندس سندر روپ ۾ پسڻ جو مشتاق آهيان. ان

ڪري منهنجي سموري ڪوتا ۾ سڪہ درسي درشٽيءَ جون جهلڪون نظر ايندي يون' يا شري ڪرشن راهيءَ ڪي بمبئيءَ جي لوڪل ٽرين جي ڀيڙ ۽ تنگہ مڪانن ۾ رهندي سنڌ جي بيل گاڏين ۽ جهلين وغيره تي بيت بازي ڪرڻ ۾ آنند ملي ٿو. هڪ طرف سنڌيءَ جي بينل ناميارن شاعرن جو موجوده حالتن ۽ سچاين طرف اهڙو روماني ۽ نقلي رخ پئي رهيو آهي تہ ٻئي طرف نون ڪوين بحر وزن ۽ قافيہ رديف جي جهنجهٽن کي ڦٽو ڪري موجوده زندگيءَ جي موضوعن جهڙوڪ لوڪل ٽرين، ڪارڪونن جي زندگي، ڀروپٽو، مشيني جيوت جي بي حسي؛ انسان جي بنيادي جذبن ڏانهن بي رخي وغيره تي بيباڪي ۽ چٽائيءَ سان لکڻ لاءِ نوان حوالا ۽ خاص انداز اپنايو. مٿي چيل ڳالهين کي واضح ڪرڻ لاءِ هاڻي مان ڪي مثال ڏيندس. ڪويتا جي مارچ-اپريل ١٩٧١ جي انڪ ١٥ ۾ نارائڻ شيام ۽ واسديو موهيءَ جي آيل شعرن جا ٽڪرا آهن:-

شيام چوڳي ۾ ڪشش ڪيڏي نہ آه ايمانداريءَ جا نعرا هڻندي
سائي وڻ تان پکي پڻ آيو لهي. پيٽ هميشه مونکي
(نارائڻ شيام) راڄنيتي سيکاري آهي.
(واسديو موهي)

مٿين ٻنهي شعرن ۾ جيتوڻيڪ مرڪزي خيال پيٽ جي بکہ، ڪاڏي جي مجبوريءَ جو آهي پر ٻنهي شاعرن جي اظهار، لهجي، رخ، نقط نظر ۽ اميجز ۾ وڏو فرق آهي. مثلن شيام جي شعر ۾ اهيئي جهونا روماني اميجز جهڙوڪ پکي، سائو وڻ، چوڳو وغيره آهن جڏهنڪ موهيءَ جي ڪويتا ۾ راڄنيتي، نعرا، پيٽ، ايمانداري جهڙا سڌا سنوان نوس لفظ ملن ٿا جي موجوده جيوت جي ڊونگہ بازي کي ظاهر ڪن ٿا تہ ڪيئن نہ اڄ جي حالتن ۾ ايماندار ماڻهوءَ کي پيٽ جي بکہ راڄنيتي سکڻ لاءِ مجبور ٿي ڪري، جنهن ڪري پيٽ جي بکہ جي چٽائي ۽ انسان جي مجبوري موهيءَ جي شعر ۾ اثردار نموني ظاهر ٿي بيٺي آهي جا، خوبي شيام جي شعر ۾ عدم پئدا آهي. نہ صرف ايترو پر جي ٻنهي شعرن جي ٻوليءَ کي ڏسبو تہ اتي بہ وڏو فرق نظر ايندو. شام جو لهجو ٿڌو، بيدليو ۽ ٿڪل پيو لڳي جڏهن موهي پنهنجي چٽائي ۽ طنزيہ ڊنگہ سان ڪويتا ۾ جان ڀري ڇڏي آهي.

هتي مان هڪ ڳالهہ واضح ڪرڻ ٿو چاهيان تہ نئين ڪويتا جو هجڻ ڪوي يا شاعر جي عمر تي مدار نٿو رکي پر ڪويءَ جي رخ، نظريي تي مدار رکي ٿو: ڪوبہ بزرگہ شاعر نئين ڪويتا لکي سگهي ٿو جي هو شعوري طور سجاڳہ آهي ۽ ڪوبہ جوان شاعر روماني ڪويتا لکي سگهي ٿو. نہ رڳو

ايترو پر ساڳي وشيه تي روماني ۽ نئين ڪويتا لکي سگهجي ٿي ۽ ان جي نئين ۽ جهوني هجڻ جي پڇاڻ شاعر جي نظريي ۽ اظهار مان پئجي ويندي. مثلن ٻن جوان شاعرن ڪرشن راهي ۽ واسديو موهيءَ جو منسٽر تي لکيل شعر ڏسو:-

آزاد ديش جي آزاد منتريءَ جو بيان (ڪرشن راهي)

'دوستو ۽ ڀائرو!/ ڀينرون ۽ مائرو/ خيرخواه ملڪ جا/ ديش جا رفيق سڀ/ غور سان ٻڌو، سڻو/ پر توهين جتي هجو/ ڳوٺ ۾ يا شهر ۾/ جهنگ ۾ يا جاءِ ۾/ ڪئمپ ۾ يا محل ۾/ ريل ۾ يا جيل ۾/ بجلي ناه جا ٿيو/ ريڊيو تي پر ٻڌو/ منتريءَ جو هي بيان'/ 'ڀينرون ۽ ڀائرو!/ ڪجهه گهڙين جي واسطي/ فڪر سڀ پري ڪري/غور سان، خيال سان/ جو چوان ٿو سو ٻڌو/ جو ٻڌو، عمل ڪريو.'

(شعر جون پهريون ٢٠ سٽون)

منسٽر سان مخاطب (واسديو موهي)

تون پريشان آهين/ تنهنجي قانون جي باوجود/ ڪوتا گستاخ ٿي پيا آهن/ بي باڪ رستن تي پيا گهمن/ حيران آهين/ صدين کان پوتر تنهنجي ملڪ ۾/ وڏوائن کي سوزاڪ ٿي پيو آ./ توکي افسوس آهي/ عرصي کان بد هاضمو آ توکي/ مونکي افسوس آهي/ منهنجي پيٽ ۽ پنين ۾ ڪيتري نه دوري آ!/ تون مشڪبن ٿو/ آٿت ٿو ڏين/ مان نراس نه ٿيان/ مگر مون/ اکين ۾ ٽنگيل سڀ سپنا/ ڪلين سوڊا لاهي ڇڏيا آهن/ تون منهنجي ويجهو نه اچين ته بهتر/ مون وٽ پسيني جي بوءِ آهي/ تون فينٽ ٿي ويندين.

(شعر جون پهريون ٢٠ سٽون)

مٿين ٻنهين شعرن پڙهڻ سان لڳي ٿو ته موضوع طرف شاعرن جي رخ ۽ رويي ۾ وڏو تفاوت آهي. ٻنهي شاعرن منسٽر جي خنده اڏائي، طنز آيارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي پر راهي صاحب نظم کي سچن سارن ڇهن صفحن ۾ اينگهائي اثر کي ڇڊو ڪري ٿو ڇڏي. موهيءَ ڏيڍ صفحي ۾ صرفي سان گهڻو ڪجهه اثردار چيو آهي. راهي ساڳي ڳالهه اجائي دهرائي ٿو. جنهن مان لڳي ٿو ته هن کي چوڻ لاءِ گهڻو ڪجهه نه آهي يا هو پنهنجي ليکي سلجهيل نه آهي. جنهن ڪري هو مکيه ڳالهه تي نه اچي اجاين بيانن ۾ ڀٽڪندو ٿو رهي. ٻئي طرف موهي هڪ هڪ پهلوءَ کي ٿوري ۾ اشاري طور تز لفظن ۾ آڻي اثر پئدا ٿو ڪري. موهيءَ جي مٿئين شعر جي ٽئين بند

۾ وزيرن جي ڪوڙن دلاسن آسرن جو بيان ڪري عوام جي سرڪار مان نااميدي ۽ بي وشواسيءَ جو بيان پوين ٻن سٽن ۾-''اڪين ۾ ننگيل سپي سپنا/ ڪلين سوڌا لاهي ڇڏيا آهن'- واه جو ڇتائي سان ڪيل آهي. اهڙيون سٽون سنڌيءَ ۾ ڏاڍو مشڪل سان ملن ٿيون. پوئين بند ۾ عوام جي شيوڪ منسٽر جي عياشي زندگي (جا پسيني جي بوءِ تي فينٽ ٿي) ۽ عوام جي موتمار محنت ۽ تڪليفن (پسيني جي بوءِ) جو بيان ۽ سرڪار ۽ عوام جي وچ ۾ وڌندڙ دوريءَ جو (ويجهو نہ اچين) واه جو خوبيءَ سان بيان ڪيل آهي. پهرئين بند ۾ حقيقت ڪان اکيون ٻوٽي هندستان جي قديم پوترتا ۽ وڏائيءَ جو هوڪو ڏيندڙن جو موجوده حالتن ڏي ڌيان ڇڪايل آهي.

(ڪوتا-ٻماهي/مارچ 1972)

سنڌي شاعريءَ جا پنجاه سال

نارايڻ ڀارتي

مونکي لڳي ٿو تہ نوجوان نقادن ۾ اجهل ئي آهي، جنهن ڪا بہ رک رکاءُ نہ ڪري صاف گوئي ڪئي آهي-۽ ان دؤر يعنيٰ پهرين ڪڙيءَ ۾ عزيز، بيوس ڪان ضيا صاحب کي اول درجو ڏنو آهي، ۽ هنکي ترقي پسند شاعر سڏيو آهي.

اڄ ڪلهہ مون ڏٺو آهي تہ ڪتابن تي، شخصن تي راءِ زني ڪندي صاف گوئي يا بي رياءُ نموني ڪنهن بہ ڪجهہ نہ لکيو آهي. هرهڪ جي دل جي ڪنهن ڪنڊ مان يا تہ پاسخاطريءَ جي راءِ پئي آئي آهي يا تہ ضد جي.

ٻئي دؤر يا ٻي ڪڙيءَ ۾ هن جيتوڻيڪ اياز ۽ شيام بہ ڪنيو آهي تہ دلگير ۽ شاد بہ، آنچل ۽ راهي ڪنيو آهي تہ گووردن ڀارتيءَ کي بہ. پر هن سڀن آهوجا کي مٿيون درجو ڏنو آهي.

اهڙيءَ طرح ٽئين دؤر يا ٽينءَ ڪڙي جي شاعرن ۾ واسديو موهي کي هن پسند ڪيو آهي.

ان مان لڳي ٿو تہ، هي ڪن جي پرسڏيءَ يا مشهوريءَ جي جار ۾ نہ ڦاٿو آهي، ۽ نہ وري پنهنجائپ جي موه ۾ يا عالميت جي رعب هيٺان دٻجي ويو آهي. پر پنهنجي ڄاڻ مطابق، جيئن هن برابر سمجهيو آهي، تيئن چيو اٿس، سو بہ مثال ڏيئي ڪري. ائين فقط سڪٽو رايو ڪونہ ڏنو اٿس. هي ڪتاب سنڌي ادب ۾ هڪ اهم جڳهہ والاريندو، اهڙي مونکي اميد ئي نہ بلڪ پڪ آهي.

٢٥، جولاءِ ١٩٧١ع

مفهوم

ارجن حاسد

غزل پنهنجي روايتي پوشاڪ ڪان تہ ڪهڻا سال اڳ، پاڻ کي الڳ ڪري ڇڏيو آهي. جيئن هر دؤر جو ڏيکہ ويکہ نئون ٿيندو رهيو آهي، غزل بہ پنهنجا نوان مُلهہ اختيار ڪري ورتا آهن.

واسديو موهي، نئين ڪوتا جي پيچري تان ٿيندو، غزل جي موزون سلسلي واريءَ ترتيب جي، بي ترتيب واٽ تي پنڌ ڪندو رهيو آهي.

بي ترتيب انڪري جو سندس شعر جي سٽاءَ ۽ سِياءَ ۾ ئي وڏو بدلاءُ محسوس ٿو ٿئي.

جيئن جديد ڪوتا تي ڪا بہ پابندي ڪانهي، نہ سوچ جي نہ فارم جي، پاڻ کي اظهار ڏيڻ لاءِ آڪاس جهڙو من ۽ ڏڪندڙ ڌرتيءَ تي پيڙجندڙ فرد جي لاچاريءَ جهڙي مُرڪندڙ، مذاق اڏائيندڙ، پنهنجيءَ هستي کي سڃاڻندڙ خودداري، وقت جي وهڪرن سان هٿ ملائي هلڻ جي ساهس واري بي حسي.

موهيءَ جو 'مٽڪو' آن حساس جذبن واري شخص جو چهرو، ۽ لاچار ويچاري جو سڪوُن ۽ شعوُر آهي.

هر ڪنهن تخليقڪار کي پنهنجو پنڌ سڃاڻڻو بہ آهي، ڪرڻو بہ آهي، اڪيلو اڪيلو.

موهيءَ نيون معنائون خلقيندڙ غزل لاءِ نوان نوان رديف تلاشي ورتا آهن.

پٿرن اونچيون ڪٿائي گهر اڏائيندو
ڪو آکيرو ڦِٽائيندو، لڳي ٿيندو

ملائي هٿ، رکي ٿو چاهہ، سيني سان
چِڳهن کي ڇا ٻُٽائيندو، لڳي ٿيندو

وڏا ماڻهو، وڏا ڪيڏا، ڊنل وهنوار
تهن تي تهہ لڳائيندو، لڳي ٿيندو

هميشه وقت جي هٿ ۾ رهي بازي
مُنيون ڪولي پڙهائيندو، لڳي ٿيندو

مان هوند سچو غزل لکي وڃان، پر توهان ڪان پهرين پڇان، تہ توهان غزل جا کهڙاروَش ۽ نقش سڃاڻو.

متي لکيل غزل کي پڙهڻ، Sensibility کي ماڻي سگهڻ، اڄ جو پڙهندڙ کٿي ٿو اُن ايڪانت تائين پهچي، جو من جي جهنجهوڙ کي پر ۾ ويهاري. اڄ جو ادب، جهنجهڻ وانگر وڄڻ ۽ واهه واهه تائين نچڻ سان پيرو کٽڻ کي، سچائي سگهيو آهي، پاڻ کي رهندي کٽي سگهيو آهي، ويجي وڃڻ ته پوءِ جي ڳالهه آهي.

رُڃ جي ڳالهه ته ڪُوڙي لڳندي
جي هرڻ چانگ هٽي، سمنڊ مٿان
صبح ۽ شام، ٻئي هنجا لڳن
روز سڄ تلڪ ڪري سمنڊ مٿان
هلڪڙائپ کي مڃي ٿو طاقت
ڪَک جو اهم تري، سمنڊ مٿان
پارُ نهڪن ۾ اچي چنڪي جئن
مينهن اهڙو ٿو وسي، سمنڊ مٿان
هوُ اگھ ۾ به هٽي ڪونه چڪر
ٻڏجي لاچار، گهمي سمنڊ مٿان

تشبيهون ڏسندا هلون، رديف ڏي ڌيان ڏيندا هلون، شاعر جي طنزواريءَ چڙپ ڏانهن به اکيوٽ نه ڪريون.

هڪ نئون ۽ سادو سوُدو پهراءُ آهي هڪ هڪ لفظ جو. ڪيڏي نه ڪشش آهي ويس وڳي ۾.

توهان، جيترو اُن جي آسپاس هوندا، اکي لکي ترڇي نظرن سان نهاري نهاري، ٿورو ٿورو چورائي چورائي، وٺيءَ ۾ جيترو ماپي چپن تائين آڻي، ڍَڪ ڍَڪ ڪري پيئندا ئي رهندا. اُڃ ۽ پياس کي مڃائڻ ضروري ڪينهي. ڳيت ڪرڻ سان نشو نه چڙهندو، پاڻي سمجهي هاري نه ڇڏجو.

مان ڪنهن به شعر جي معنيٰ ۽ مفهوم نه سمجهائيندس. ايترو ٿورو ته پاڻ جي سوُجهه ٻُوجهه جي دائري ۾ هئڻ ئي گهرجي. شعر جي لفظن جو جَڙاءُ، اهڙو ڪجهه خلقي ٿو وٺي، جو چپن تي صرف هڪڙي سنهڙي ليڪ آڪرجي ئي وڃي. اُن ليڪ کي توهان جيترو گهوُري شوُڪي ڏسي سگهو. نرڙ تي گهنجُ نه آڻجو، لڄي ٿيڻ به هر ڪنهن کي نه ايندو آهي.

تنهنجي پيرن سان وات ٻوليندي
چنڊ جو ڍُڪ پي، ٻات ٻوليندي

اُپ تہ ڪارو ھجي، رڳو ڪارو
ھرنديءَ جي اُسات ٻوليندي

عمر ساري رھي اڪيلائي
ذوق جسمن تي ڇات ٻوليندي

رات ڪي روشني ڏنم ھيڏي
قرض سچ تي آ، لات ٻوليندي

شاعر ڇا ڇيو آھي، ڪيئن ۽ ڪيترو ڇئي، ڪيترو لڪايو آھي. شعر ۾ صرف آھو ڪونھي، جيڪي ڪي ڇيل آھي. Ambiguity شاعريءَ جي سونھن بہ آھي تہ سرت بہ آھي. لھس جي توھان تائين پھتي، تہ سيڪ سان وڪوڙجي ويندا.

ساھتيہ ۾ اھو مکيہ آھي، جيڪي ڪي Main Stream کان الڳ رھي Between the lines ڇاڻايل آھي، نثر ڇاھي نظم ۾. ليکڪ يا شاعر، داخلي نہ ٻٽجي خارجي ٻٽجي سگھڻ جي بہ صلاحيت رکي تہ بھتر. نعرا لڳائڻ کان بھتر آھي تہ سوُر پي وڃجي. صلاحون ڪنھن کي ڏيندا، ڪير مڃيندو. ڀاڻ کي وائکو ڇو ڪجي. اڃا بہ ڪي سچاڻ آھن، جيڪي گونگا آھن. مات جو مرم ڇاڻن ٿا.

ڇانوَ ھاريل لڳيس ڇائنٽ تي
انب جو وڻ وٽيس ڇائنٽ تي

ھوءَ دريءَ وٽ بھي ڪري ٿي ڀنڊ
اک ٿي انکي ڀويس ڇائنٽ تي

گونگي گھر ۾ ٻجي ٻجي ٿي وڃي
ڇير جي ٿي وڃيس ڇائنٽ تي

ڪا ٻڏي روشني ڪري دک دک
ھک ڏيئو ٿو ٻريس ڇائنٽ تي

اِھا ڳالھہ تہ ظاھر آھي تہ غزل، ان لھجي تي ھن کان اڳہ ھريو ئي ڪونھي. لھجي مان ئي معنيٰ ليئو پائيندي آھي. پر آخر ڪيستائين ھڪ رچناڪار ڀاڻ کي پرائي سوچ واري قالب ۾ محفوظ رکي، ذھني سکوُن ماڻڻ کان ڪنھن کي وانجھي رکي سگھندو. اسان صرف لفظن جي مناس ماڻڻ تي ڀاڻ کي ھيري ڇڏيو آھي. اڄ زمانو ڪرڙي اک رکي ھلڻ وارن جو آھي. ڏسجو ڪنھن کي اک سان ڇھي نہ وڃجو، اھي اِشارا ۽ رمزون

هاڻي آئڙن نٽيون.

نارايڻ شيام چوندو هئو، رديف سان غزل تي ڪا هبڪار ۽ سونهن ڦهلجي ٿي وڃي، Satisfaction ملي ٿو. وري پاڻ ئي چوندو هئو، بنا رديف لکڻ جي شروعات ۾ مون ئي ته ڪئي آهي، ڪا به محدودگي ڪانهي، سچو ڪئنواس توهانجو آهي، ڪيئن به، ڪٿي به، جهڙو به چتر چٽيو، حاشي ڇڏڻ لازمي نه آهي. شيام جا ڪيترائي غزل بنا رديف لکيل آهن.

رديف جو هئڻ، نه هئڻ، هرويرو ڪا حاصلات ڪانهي. تخليق سان نباهڻ مکيه ڳالهه آهي. رديف سان، يا اهڙي ڪنهن رديف سان غزل چوڻ، جنهن جهڙو رديف، گهٽو الڳ لڳي، ڌيان ڇڪائي، يا اڳ ڪنهن جي سوچ ۾ ئي نه آيو هجي، اهي سڀ نزاڪتون، جاڻي واڻي سوچي، خلقي، ڪجهه لکڻ سان محدودگيون، ڪي لاچاريون به پئدا ڪن ٿيون. انهن محدودگين سان به ويترڪا سٺي تخليق ڏيئي سگهڻ جي قوت رکڻ، ساهس ڪرڻ، شاعر جي پنهنجي نجي سهاڻپ آهي. مان موهيءَ جا ٻه غزل آهي به پيش ڪيان ٿو، جي بنا ڪنهن رديف جي آهن:

چيز سستيءَ تي شڪ ٿو ڪري
پيرَ انبن جي اگهه ۾ وٺي
سيڻي ڪي غير شخصي لڳي
مال ڳاڏيءَ جيان ٿو هلي
لفظ هٺڪي لڳن بڪ بڪيا
هو ڏڪي ڪونه هڪ ڳالهه تي
پاڻ کي سمجهي ڏنوان ٿو
اُپ تريءَ تي ڪٺي ٿو هلي
دل ۾ شايد اٿس ڳالهه ڪا
آرسيءَ تي چڙي ٿو پوي
زور سان جي ڪِلي ٿو ڪڍهن
يت جي هر سِرَ رجڻ ٿي لڳي
اک ۾ رنگين ڪا هڙ هيس
ڪلهه مليو هو جڏهن وات تي

غزل توهان تائين ڪئن پهتو، اهو شايد توهانکي به پاڻ کان پڇڻو پوندو. هڪ هڪ شعر ۾ جيڪي ڪي شاعر چيو آهي، آهو صاف، واضع ته ڪونهي، ها توهان پنهنجن تهن ڪي آڪيڙي سگهندا ته گهٽو ڪي ماڻي وٺندا.

ايترو ضرور سمجهي ويندا تہ تخليق ڇا ڇا چوڻ لاءِ آتي آهي.

صرف توهان، پنهنجي سوچ کي ڇَهي سگهڻ جيتري ماٺ جي ويجهو ويهي سگهو تہ.

گهڻو ڪري اسان هريل آهيون تہ غزل جو ڪو هڪ اڌ چڱو، سنو، لڳندڙ شعر، ڪنهن بہ شاعر جو،Quote ڪندا آهيون، پوءِ ڪي معنائون ميڙي سيڙي پڙهندڙن تائين پهچائيندا آهيون، پوءِ پلي ان غزل جا ٻيا شعر ڪمزور هجن، ڪنهن بہ قابل نہ هجن. هن غزل جا مون سڀ شعر ڏنا آهن. هرهڪ شعر هڪ تصوير آهي، هڪ طنز آهي، هڪ لاچار جي لاچاري آهي، هن زماني، دؤر، وقت جو وهنوار آهي.

هڪ ٻيو بہ بنا رديف وارو غزل پڙهون، پنهنجي ڪنهن شعوُر کي ڳولهي لهي سگهنداسين:

چنڊ سان گڏ بہ تارا ٻريا
مون بہ ڪشڪول اکين جا ڌريا
دير تائين نشي ۾ رهيس
رات مون چنڊ جا ڏڪ پريا
روشنيءَ کي بہ اُڃ ڪيتري
ديپ هر لهر تي پئي ترِيا
ڪوُهہَ ۾ بالٽي 'ٺڪ' وڳي
ڳوٺ ٽانڊن جيان پئي ٻريا
آس لڇندي رهي سال کان
ڪونہ ٻيڙا پروڪا وريا
بيڪَ جي روشنيءَ سان سهي
ڪيترا چنڊ چمڪيا، ڦريا

مفهوم واضع ڪرڻ جو بہ ڏانءُ گهرجي، ضرورت ڪانهي، اهڙو سياءُ بہ منهنجو ڪونهي. غزل پڙهي ٻيهر بہ پڙهندو آهيان. ڪنهن شعر کي خالي اکين سان، من تائين ڪٽي وڃي، مرڪي ڏيندو آهيان. جيڪي پڙهندڙ، غزل پڙهي ڄاڻن، ٻوليءَ جي مرم کان واقف آهن. آنهن جي پلئہ ئي ڪجهہ پوندو آهي.

هر ڪنهن موضوع Subject لاءِ هڪ لاڳيتي Study بہ ضروري سمجهي ويئي آهي. غزل جي بندش جي چست ۽ صاف آهي، پوءِ تہ هرڪا ڳالهہ سوَلي آهي. ڪوُهہَ ۾ بالٽي 'ٺڪ' وڳي

ڳوٺ ٽانڊن جيان پئي ٻريا
ڪُوهن ۾ پاڻي ڪونهي، تري ۾ ڪو ٿورو گهٽو، بالٽي 'ٺڪ' وڃي ٿي وڃي، ڪٽان پرجي، ڳوٺن ۾ ٽانڊا ٽا وسن، سنڌوءَ ۾، درياهه ۾ ئي پاڻي ڪونهي، ماڻهن ۽ مِرُن ۾ ڪهڙي ساڃاههَ رهي. وقت هيٺوڪري وڏو آهي، چوڏاري اَڃ ئي اَڃ.

'شاهه' سائينءَ کان وٺي، هر دؤر ۾ شاعريءَ جي صنف سبر رهي آهي. ورهاڱي کان پوءِ هت هند ۾ نارائڻ شيام سنڌي شاعريءَ کي نوان ماڻ ۽ قدر بخشيا آهن. شيام به گهٽو غزل لکيو آهي. ٻوليءَ جو تخليقي رُوپ ۽ اِظهار جي پختگي ۽ گِهرائي، شيام جي غزل کان شروع ٿئي ٿي.

شيام کان پوءِ جي شاعرن ته غزل کي جدت واري سوچ تائين وٺي وڃڻ جي صلاحيت حاصل ڪئي آهي. واسديو موهي ان ڏس ۾ متاهون رهيو آهي. جيتوڻيڪ ڪنهن سان به ڪنهنجي ڀيٽ ڪرڻ ساهتيه ۾ صلاح پريو نه سمجهيو ويندو آهي. هر دؤر کي، هر شاعر کي پنهنجو پنهنجو شعوُر پريو ڏائنو آهي.

موهيءَ جو هڪ ٻيو به غزل ڏسون، سنو لڳندو.

دوست ڪيڏو سُڪي ويو آهي
ڪونه بارش ۾ هوُ پُسيو آهي
توکي ڳولهيان ٿو لالٽين کڻي
سج ڪاپار تي چڙهيو آهي
اک سدائين سُڪل رکي مُرڪي
وقت کان ڪيترو سِکيو آهي
هونئن ته سج کي ڏسي وٺي ها هوُ
بند اک سان هتان لنگهيو آهي
جنهن ڪڏهن ڪنهنجي لاءِ ڪجهه نه چيو
ڍُهل سو اوچتو ٻٽيو آهي
هن ڏنو آ زمين تي پڻ اُڀ
سوچي سمجهي قدم هليو آهي
انڪري ٿي ويو خفا مون کان
آئينو پاڻ وٽ رکيو آهي

توهان موهيءَ تائين پهچندا، يا موهي توهان وٽ پهچي!

آسمان ڪيڏو هيٺ آهي!

موهيءَ جا غزل ۾ ڪائنات جا عناصر

گوپ ڪمل

واسديو موهي اڄ جي دؤر جو هڪ اهڙو شاعر آهي جنهن جي شاعريءَ کي پڙهڻ/سمجهڻ/ماڻڻ لاءِ روايتي تنقيد جا سڀ ماڻ ماپا، قاعدا قانون بيڪار آهن، ڇاڪاڻ تہ موهيءَ شاعريءَ جا اهڙا نوان پيچرا ڦاهيا آهن جن جي ڪٿ ڪرڻ لاءِ نون ماپن جي ضرورت آهي.

واسديو موهي جديد سنڌي غزل ۾ هڪ الڳ مقام رکندڙ معتبر شاعر آهي. موهيءَ بيان بازي، بي رنگ، هار جيت ۽ غير ضروري قافئي پيمائيءَ جي سيني رُجحانن کي ڇڏي الڳ راه ڦاهي آهي. جيڪا سندس سيني غزل ۾ نمايان آهي. موهيءَ جي غزلن ۾ جديد طرز احساس سان هڪ اهڙي فني پختگي آهي جو کيس هڪ طرف روايتي شاعرن کان الڳ ٿي ڪري ۽ ٻئي طرف جديد شاعرن جي صف ۾ کيس مختلف ممتاز بڻائي ٿي.

موهيءَ جي غزلن ۾ (Celestial) آسماني عناصرن جهڙوڪ آسمان/آڀ، سج، آس، چنڊ، تارا، بادل/ڪڪر، برسات، هوا ۽ (Terrestrial) زميني عناصر جيئن تہ سمنڊ، ندي، رڻ پٽ، واري، پهاڙ/جبل وغيره جو ذڪر بار بار نئين انداز ۾ آيو آهي.

موهيءَ پنهنجن غزلن ۾ سمنڊ جو ذڪر وڌيڪ ۾ وڌيڪ پيرا ڪيو آهي، پر ڪڏهن بہ ڪو دهراءُ ڪونہ ڪيل آهي. ساگر سان پنهنجي لڳاوَ جو ذڪر ڪندي چوي ٿو :

بدن منهنجي ۾ سمنڊ جو آهہ واسو
لڳاتار مونکي رُلائين ڇوليون.

رشتن کي بہ هو سمنڊ جي حوالي ۾ پيش ڪري ٿو :

هوندي تنهنجي ڪا دشمني مون سان
سمنڊ ۾ زهر ڪيئن مِلائيندين!
مينهن وسڻ وقت صرف سمنڊ پسيو
کيت ننڊ ۾ بہ وڦلندو ٿي رهيو.

کيت کي ننڊ ۾ وڦلائڻ جو نئون تصور موهيءَ وٽان ئي اچي سگهي ٿو.

هڪ مسلسل غزل وانگر موهيءَ سمنڊ تي سمورو غزل لکيو آهي ۽ ڪمال وري اهو جو سڄي غزل ۾ سمنڊ جو ٺالو صرف هڪ شعر ۾ ئي آيو آهي :

گهڻن کي ڪلهن تي گهمائين چوليون
ڪڏهن ڪنهن جو ڏيئو وسائين چوليون.

۽

ڇڻانن تي تڙقي، مٿو ڦوڙي ڦوڙي
ڪهاڻيون ڪي آليون پڌائين چوليون.

”آليون ڪهاڻيون“ هڪ نئين تشبيھ آهي.

ورهاڱي کانپوءِ واري شاعريءَ ۾ ڏسجي ٿو تہ رديف پنهنجي سڃاڻپ ڏيري ڏيري وڃائي ڇڏي آهي. ڪيترن ئي مقبول/مشهور شاعرن رديف کي ”تو ڪٿا“ چئي ڦٽو ڪري ڇڏيو آهي. شيام ۽ حاسد جهڙن قابل ذڪر شاعرن تہ قافئي کي ئي رديف بڻائي ڇڏيو آهي. نئين غزل جي تقاضائن رديف کي آيرڻ ئي نہ ڏنو. اهڙي ماحول ۾ موهيءَ رديف کي نئون جيون دان ڏنو. موهيءَ جهڙا انوکا رديف اڳوات نہ ڪنهن سوچيا ۽ نہ ئي استعمال ڪيا. سمنڊ کي رديف بڻائي غزل چوڻ، موهيءَ جهڙي باڪمال شاعر جو ئي ڪم ٿي سگهي ٿو.

گهري نند ۾ بادل گذري
پڙڪي پڙڪي سمنڊ چوي ڪجهہ

۽

هيڏو ڏکهہ پيڙين کي ڇيڙي
مڇلي مڇلي سمنڊ چوي ڪجهہ.

’ڏکهہ‘ جهڙو نج سنڌي لفظ ۽ پيڙين کي ڇيڙڻ جو خيال سنڌي شاعريءَ ۾ اڳوات ڪونہ آيو آهي. پنهنجي من جي ويدنا ڪيئن ٿو پڌائي :

اٿاه ڪيڏو تہ بہ تہ اڪيلو
تڙقي تڙقي سمنڊ چوي ڪجهہ.

موهيءَ جي شاعريءَ جا انيڪ رنگ آهن. سندس شاعري ڪنهن پهاڙ تان ڪرندڙ جهرڻي وانگر آهي تہ ڪڏهن تيز بارش ۾ وهندڙ ڦوڪيل طوفاني ندي آهي، جيڪا ڪنارا ڀُرڪائيندي تڪڙو تڪڙو اڳيان وڌندي ٿي وڃي. ڪڏهن سندس شاعري ڏيمي ڏيمي رفتار ۾ هلندڙ شانت ندي ڀاسجي ٿي پر هر رنگ ۾ آن نديءَ جي پاڻيءَ ۾ موهيءَ جو چهرو صاف نظر اچي ٿو.

پنهنجي وطن کان وڇوڙي جو ذڪر بہ هو نديءَ ذريعي ڪري ٿو :

پنهنجي زمين کي پلي پلجي چڪو آ هوُ
آڏو اچي وڃيس ندي ماٺ ٿي وڃي.

سمنڊ وانگر ئي برسات تي بہ موهيءَ جو هڪ مسلسل غزل چيل آهي، پر هر شعر جي ڪيفيت الڳ الڳ آهي ۽ وڏي خوبي تہ اها آهي جو سموري غزل ۾ ڪونج

برسات جو نالو صرف هڪ شعر ۾ ئي آيو آهي.

شاعري بادلن جي ڪيئن سمجهي
بوند وسندي، لڪي ڇتيءَ هيٺان.

ٻ جماليا تي شاعريءَ جو انوکو مثال ڏسو:
وار ڪُڏ تي وڃي سڪائين ٿي
شهر سارو اچي ڇتيءَ هيٺان.

موهيءَ جي طبيعت/شاعريءَ ۾ غصي/بغاوت جو رنگ بلڪل ڪونہ آهي، صرف ڪڏهن ڪنهن هڪ اڌ شعر ۾ هلڪو ذڪر ٿي ويندو آهي:

ڪنهن زوردار بارش ڍاهي ڇڏيو سندس گهر
آڪاش ڏانهن شوڪي، سِر سِر جمع ڪري ٿو.

انوکي رديف جو هڪ ٻيو نمونو ڏسو:

وڄ ڪڪر پاڻ ۾ رڌيو ۽ پوءِ...
سمنڊ مرڪيو، نديءَ کليو ۽ پوءِ...
آپ وڏو، پر ڪٿي اڃهو ناهي
ڪنهن ڇني ڇوري جيان ڪڪر پڪيل.

ڇني ڇوري جهڙو نج سنڌي لفظ ۽ ڪڪرن جي آن سان ڀيٽ بلڪل نئون انداز آهي. بادلن لاءِ نيون تشبيهون ڪم آڻڻ موهيءَ جهڙي سڄاڳ شاعر جو ئي ڪم ٿي سگهي ٿو.

آگر رکي ڇپن تي چوندا ٿا ڪجهہ رهن جي
بادل ضرور هئندا ٿورو رڳو ڪِلن جي.
يا
هڪڙو ٽڪر ڪڪر جو، ليٽيو اچي ڪلهي تي
مهڪيل ٽڏاس ڦهلي، ٻاهر اندر بدن جي.

۽ هي خيال تہ بلڪل غضب جو آهي:
ديوار جي گلي ۾، ٻانهون وجهي رُنو مينهن
ويندا ڪٿي هي ياتي، پُرندي مٽي ڏسن جي.

آسمان، چنڊ ۽ تارا بہ موهيءَ جي شاعريءَ ۾ جوڳي جڳهہ والارن ٿا.

ڪئي پيرا اُڇل ڪائي اُٿن لهرون
اکين تي چنڊ جو پاڇو پيل آهي.

’چنڊ جو پاڇو پوڻ‘ ڪهڙي نہ خوبيءَ سان ڦٻايو ويو آهي.
رشتن جي گهرگهلائي تي سندس شعر ڏسو:

سمنڊ سطح تي چنڊ ڪنبي جئن
پنهنجا رشتا ائن ڳهمڄن ٿا.

۽

ڳوٺ کان دور ڪِڙي سمنڊ مٿان
چنڊ ويڳاڻو لڳي سمنڊ مٿان.

موهيءَ جي شاعري زندگيءَ جي آسائش کي ڪڏهن به حرص ڀريل نظرن سان نٿي ڏسي ۽ نه ئي ان جي طلسم ۾ گرفتار ٿئي ٿي. سندس عيش فقط ايترو ئي آهي :

چنڊ اڄ چانهه تي گهرايو هو
ڪجهه نشيدار پي وران ٿو مان.

يا

دير تائين نشي ۾ رهيس
رات مون چنڊ جا ڍڪ ڀريا.

سمنڊ ۽ نديءَ بعد موهيءَ جو پيارو لفظ سڄ آهي. پنهنجي دل جو بيان به سڄ ذريعي ٿو ڪري :

سڄ منهنجو سياءُ ٿي پيو آ
لفظ هرهڪ رڳو تپت ٿو ڏئي.

موهيءَ جي شعرن ۾ فوٽوگرافيءَ سان گڏ چترڪاريءَ جو به احساس شامل آهي:

صبح ۽ شام ٻئي هنجا لڳن
روز سڄ تلڪ ڪري سمنڊ مٿان.

۽

ڪيئي موتي ڇهي وٺي ڏرتي
ڪوڏرون جئن هلن تکي اُس ۾.

سڄ کي رديف بڻائي موهيءَ سڄ جا الڳ الڳ روپ پيش ڪيا آهن:

شاهوڪاري رڻ پٽ جي ڏس
پلٽي ماري سڄ ويٺو آ.

تصوير ڪشيءَ جو ٻيو هڪ سهڻو مثال ڏسو :

رنگ چولين جا ٿا اِشارا ڪن
سڄ جهڪندو ڏٺو مون نوڙيءَ تي.

پنهنجي وجود جو احساس ڪرائيندي چوي ٿو :

ذريون منهنجيون سنيالي رکي،
پڏل سچ جيان وري ايندس.

هڪ بلڪل نئون خيال پيش ڪندي چيائين :

توکي گرمي ڏيندي ان لاءِ
سچ تي پنهنجا هٿ رکي ڇڏيا.

اِنسان جي محدودگي/مجبوري به ڪيئن پيش ڪئي اٿس:

سچ تي رسڻ لاءِ توو ت، ڏاڪا ته ميڻ جا ئي
ڇا لاءِ پاڻ کي تو هر روز پئي ٺڪايو.

اڪثر شاعريءَ ۾ تشبيهون ۽ استعارا گهوڙيون (Crutches) ٿي ڪم ايندا آهن. پر موهيءَ تشبيهن ۽ استعارن جي فن کي ان قدر نکاريو آهي، جو آهي غزل جي جان ٿي بيٺا آهن:

واريءَ ۾ هو نديءَ کي ڳولهي لهڻ لئه پٽڪي
ڪوئي اجايو ئي ڇو، بڻجي هرڻ پوي ٿو.

پنهنجي جذبات جو بيان ۽ وطن جي ياد ۾ سندس شعر ڏسو :

اُڃ جي ماپ ڪري، سنڌو ڏچ
ٿر جي واريءَ جو تتل آهيان مان.

۽

پنهنجو هر ڪنهن کي هجي ٿو رڻ پڻ
رڃ پنهنجيءَ سان ڪلان، گهر لڳندو.

انتظار ۽ درد جي احساس جي پيشڪش به انوکي نوع ۾ ڪري ٿو:

ڪڻ ڪڻ ٿيڻ جو درد بيابان کان پڇج
بادل اچي، ڪِنويِ ۽ ڳجيِ ماٺ ٿيِ وڃي.

يا

پنهنجو پاڇو ڏسڻ جو شوق اٿس
ورنه واريءَ تي هو نه وسٺو آ.

موهيءَ جي غزلن جي هڪ بي قابل توجه ڳالهه اِها آهي جو سندس هر شعر جي هر مصرع پنهنجو پاڻ ۾ مڪمل ٿي نظر اچي، مگر گڏوگڏ بي مصرع معنوي سطح تي جان بڻجي ٿي پوي.

’برف جو ٿهيل‘ کان ’ڇهنب ۾ ڪک‘ تائين ۽ آن کان پوءِ جي دؤر ۾ موهيءَ جا شعر وڏيڪ سرل ٿيندا ويا آهن. اها بي ڳالهه آهي ته ڪويتا ۾ سرل ٿيڻ وڏيڪ ڏکيو فن آهي. موهيءَ جي سادگيءَ ۾ هوشياري ته پهرين به هئي پر هينئر آن هوشياريءَ جي ڌار ڪافي تيز ٿي ويئي آهي:

ڀور جبلن ڀنيان جبل تي ويا،
ماس جو ڍير تي ويئي بستي.

پنهنجي بيوسيءَ جو بيان بہ سهڻي/سرل نموني ۾ ڪري ٿو:

جتي چاهين اُڏائي ڇڏ، پکيڙي ڇڏ
زماني جي هوا! تو تي ڇڏيل آهي.

يا

هوا ضربيو، ويون هيرون بہ ڦٽڪائي
ڪڏهن توسان ائين پڻ ڏينهن گهاريو آ.

۽

مان تہ وڻ کان جدا ٿيل هڪ پن
ڦوڪ ڏيندين پيو آڏائيندين

حيرت ۽ مسرت جي ڳالهہ آهي تہ 'تضاد' کان وٺي 'ڇهنب ۾ ڪڪر' تائين ۽ آن بعد بہ سالن کان بہ وڌيڪ جو سفر ڪندي موهيءَ جي شاعري ڪنهن گهاٽي وڻ هيٺان ڪجهہ دير لاءِ ترسي آسائش وٺڻ جو نالو ئي نٿي وٺي.

سندس شاعريءَ جو سفر مسلسل جاري آهي. موهيءَ جو غزل جديد دؤر جو غزل بہ آهي تہ مستقبل جو بہ آهي. ها، اها ٻي ڳالهہ آهي تہ موهيءَ جي پرواز جي انداز کي ڏسڻو هجي تہ آسمان کي اڃا بہ اوچو ڪرڻو پوندو.

Khemani's Collection of poems was followed by Tazad (Contradiction, 1975), a collection of new poems by Vasdev Mohi. Tazad is the most appreciated collection of poems by a single author. Hardly any adverse comment by the critics appeared. It seems that Beemar Peedhi acted as a shock-absorber and smothered the ire of the traditionalists and paved the way for the acceptance of new poetry. Mohi's poems are pure psychic automations which express the way human being really think and feel. The poems bypass reason. In fact, Mohi's poems do not know any reason and express only feeling. They associate object and men wide apart in space, time, or both.

Param Abichandani
Indian Literature: 187-Sept-Oct 1998

موھيءَ جي غزل ۾ رديف جي نواڻ

رکيل موراڻي

مونکي اھو تہ ياد ڪونھي تہ واسديو موھيءَ جو پھريون ڪوتا ڪتاب ”صبوح ڪٿي آھي“ مونکي ڪنھن ڏنو ھئو. پر مون جڏھن اھو پڙھيو ھئو تہ مونکي ڏاڍو وڻيو ھو. ”صبوح ڪٿي آھي“ نئين ڪوتا جو ڪتاب آھي ۽ آن جي آخر ۾ ڪجھہ غزل ڏنل آھن. انھن غزلن ۾ مونکي، خيال جي، احساس جي ۽ اِظھار جي جيڪا تازگي ۽ ويچارن جي جيڪا تازي تازي خوشبوءِ محسوس ٿي ھئي آھا اڄ بہ منھنجي ذھن کي واسي رھي آھي.

ڪافي عرصو پوءِ سنڌي ادبي سنگت ڪراچيءَ پاران واسديو موھيءَ جي غزلن تي ھڪ ويھڪ رکي ويئي. جنھن ۾ مونکي موھي جا غزل پڙھڻ جو اعزاز حاصل ٿيو ۽ اھي غزل ئي مون پڙھيا، جيڪي ”صبوح ڪٿي آھي“ ۾ موجود ھئا. ڪيترن ئي اديب دوستن موھيءَ جي غزلن جي الڳہ الڳہ پاسن تي ڳالھايو. آن ويھڪ جي تخليقي رپورٽ اڳتي ھلي جياپو رسالي ۾ شايع ٿي. اڄ جي تاريخ تائين بہ منھنجو خيال آھي تہ واسديو موھي اھڙو سنڌي ڪوتاڪار آھي، جنھن ڀارت جھڙي وشال ديش ۾ ھڪ ڏکھي روحاني جلاوطني ڀوڳي آھي. لڳندو آھي تہ موھي، پنھنجي مٽيءَ کان ڏور گھاريندڙ ھڪ اھڙي بيوس ماڻھوءَ جي حالت ۾ آھي، جنھن جي اکين ۾ تہ سڀ ڪجھہ آھي پر سندس ھٿن ۾ ڪجھہ بہ نہ آھي. جيڪا بيغراري، آتڻ، احساس محرومي، بيوسي ۽ لاچاري موھيءَ جي مجموعي شاعريءَ ۾ آھي، آھا ھن جي پنھنجي ڀوڳيل آھي. سندس شاعريءَ ۾ وجداني ڪيفيت ۾ ڀوڳيل اوپرائپ جي عذاب جو جيڪو چِٽو/تکو اظھار آھي، اھو ھن جو نجو پنھنجو آھي. ھن اھو ئي لکيو آھي، جيڪو سندس من ۾ نہ ڄاڻ ڪيترن سالن کان سانڍيل رھيو آھي ۽ ھن جي ميراث آھي.

واسديو موھيءَ جي اندر جو ”مٽڪوُ“ اھو شخص آھي جنھن جون پاڙون موھن جي دڙي ۾ ڪَٽل آھن، ھُن کي، پنھنجو گھر تہ آھي پر اھو جنھن ڌرتيءَ تي اڏيل آھي، اھا ڌرتي سندس نہ آھي، ھو ان چنتا ۾ اڌ صديءَ کان لڳاتار آھي تہ سندس ٽڙيل ۽ ڦولدار وڻ جون پاڙون ڪٿي آھن؟ ۽ انھن پاڙن جي تلاش سندس وار اڇا ڪري ڇڏيا آھن، جنھن ڪري ھو ھاڻ پنھنجو مستقبل پنھنجي پوٽي جي اکين ۾ ڏسڻ لڳو آھي.

واسديو موھيءَ جي غزلن جي ٻولي، موضوع، خيال جي نرالپ تہ پنھنجي جڳھہ تي اھم آھي ئي، پر ھُن جي غزلن ۾ آيل تشبيھون، لفظن جي چونڊ

۽ انهن جو ترنم، نئين رديف جو استعمال ۽ انهن جو نياءُ اهڙو آهي جو اَن مان نڪرندڙ تاثر اسان جي آوارا روحن ۾ درد جي روشنيءَ جهڙي ڪيفيت پيدا ڪري ٿو.

مان پايان ٿو تہ هند ۾ رهندڙ سنڌي شاعرن ۾ واسديو موهي اهڙو شاعر آهي جيڪو شهري ماحول ۾ رهندي بہ احساساتي طور ڳوٺاڻي زندگي جيئڻ جو تمنائي آهي، اهو سندس شعر ٻڌائي ٿو :

جڏهن ڳوٺ مان ڪو اچي خوش ٿئي،
پراڻين شين کي ڏسي خوش ٿئي.

هونئن موهيءَ جا غزل فني، احساساتي، توڙي ماحولياتي طور پنهنجي هڪ الڳہ سڃاڻپ رکن ٿا. منهنجي لکڻ جو دائرو (جيڪو منهنجي دوست ڊاڪٽر پريم پرڪاش طيءِ ڪيو آهي) آهي ”موهيءَ جي غزلن ۾ رديف جي نواڻ“ تہ هاڻ آءٌ پنهنجي موضوع ڏانهن اچان ٿو.

اهو تہ قبول ڪيل آهي تہ غزل رديف کان سواءِ ننڍو آهي ۽ رديف غزل جي اظهار کي بيٺي يا اچا بہ اَن کان وڌيڪ سونهن بخشي ٿو. فارسي، اردو توڙي سنڌيءَ ۾ ڳاڻاٽي کان وڌيڪ اهڙا غزل ملندا جن جي سموري خوبصورتيءَ جو دارومدار ئي رديف تي آهي، پر ان ڳالهہ جو مطلب اهو هرگز سمجهڻ نہ گهرجي تہ انهن رديفن ۾ ڪا تازگي/نواڻ بہ آهي. آءٌ ڪجهہ سنڌيءَ جا غزل هٿ اوس ڏيڻ چاهيندس جن ۾ اظهار جي نواڻ سان گڏ رديف جي نواڻ بہ چٽي ٿي بيهي ٿي.

تنهنجي زلف جي بندڪمند وڏا، زندان-هزارين مان نہ رڳو
منهنجي شاهي دستر خوان مٿي، مهمان، هزارين مان نہ رڳو.
(مفتون همايوني)

ٻڪُ وجهي ساٿس سمهي ماڻيان مزا، مان مران جهٽ جي قبر سُهٽي هجي
ڪر قيامت ڪير ٿو روڪئي خدا، شرط هڪڙو آ مگر سُهٽي هجي.
(آستاد بخاري)

رديف جي نواڻ/تازگي غزل جي سموري اظهار کي تازگي بخشي ٿي. اها ڳالهہ آهي تہ رديف جو سٽ جي قافئي يا سٽ جي سموري مفهوم سان ڪيترو رچاءُ يا جڙاءُ آهي. سٽ جي مفهوم يا سٽ جي قافئي سان رديف جو خوبصورت نياءُ، خود رچناڪار جي رچناتمڪ سگهہ جي ضمانت ڏئي ٿو. ننڍڙو رديف ڪنهن حد تائين تخليقي عمل وقت گهٽي ڏکيائيءَ جو سبب

نئو بڻجي. آن جڳهہ تي جديد/نئين غزل ۾ ڏگهي رديف جو اچڻ ڪجهہ گهڙيون سوچڻ لاءِ ترسائي ٿو. ڏگهو رديف جتي نئين/ جديد غزل جي سونهن جو سبب بڻيو آهي. آتي هُن پنهنجي تازگيءَ سان گڏوگڏ نقاد آڏو ڪجهہ ڏکيائي پڻ ڪڙي ڪئي آهي، جنهن کي رنڊڪ چئجي ٿو. واسديو موهيءَ جي ٿي هڪ غزل جو بند حوالي ۾ ڪافي ٿيندو. جيڪو نقاد آڏو وضاحتي نوٽ لکڻ وقت ڪجهہ مشڪلات جو سبب بڻجي سگهي ٿو :

ڏسو - روشنيءَ جون اکيون بند آهن،
اٿو - روشنيءَ جون اکيون بند آهن.

ڏسو ۽ ويچاريو-
اٿو ۽ عمل ڪيو.

هڪ طرف ڏگهي رديف جي تازگي/نواڻ آهي ۽ ٻئي طرف بنهہ ننڍڙي رديف جي سونهن/تازگي آهي.

ٻي خبر ناهہ پر مرڻ کان پوءِ
تو سان گڏجڻ جون حسرتون-رهنديون
تُنهنجي پهلوءَ ۾ ڪيستائين دوست
ابن آدم جون جنتون - رهنديون.

(شيخ اياز)

نہ فرض پالي سگهان ٿو، نہ پيار ساهيڙي،
ٻڌاءِ اهڙي جيئڻ مان مُراد ڇاهي ڙي.

(وفاناٿن شاهي)

ان بعد اسيءَ کان پوءِ سنڌ ۾ جيڪي نوجوان شاعر غزلن جي واٽ وٺي هليا آهن، انهن جي غزلن ۾ رديف جي نواڻ/تازگي سنڌي شاعريءَ لاءِ هڪ نئين دريافت آهي. مان ڪجهہ نالا ضرور ڏيڻ چاهيندس. جن جي غزل ۽ آن ۾ استعمال ٿيل رديف جي نواڻ/تازگيءَ تي گهڻو ئي ڪجهہ لکي سگهجي ٿو.

اياز ۽ ادل سومري کان پوءِ وسيم سومرو- اختر درگاهي، اياز جاني، سعيد ميمڻ، اقبال رند، ميڪش سومرو ۽ ٻيا اهم نالا آهن.

واسديو موهيءَ جي غزل کي آنءُ سنڌي شاعريءَ جو اهڙو حصو سمجهان ٿو، جنهن ۾ سرحد جي لڪير جتي نموني آيري بيٺي آهي ۽ آها لڪير-ڳوٺ ۽ شهر جي سرحدي لڪير آهي. مونکي محسوس ٿئي ٿو تہ مان

جيڪڏهن موهيءَ جي غزلن جا فقط رديف ڪوٽ ڪريان تڏهن بہ شاعريءَ جو لطف ماڻي سگهجي ٿو. هونئن موهيءَ جي غزلن جا رديف پنهنجي باري ۾ وڌيڪ اجا ڪجهہ وڌيڪ ويچارڻ لاءِ آتساهن ٿا. جتي غزل جو رديف پورو ٿئي ٿو آتان آن تي سوچڻ جو عمل شروع ٿئي ٿو ۽ اها موهيءَ جي عظيم ڪاميابي ڳڻي سگهجي ٿي. حوالي ۾ :

ڪڻ ڪڻ ٿيڻ جو درد بيابان ڪان پڇجي،
بادل اچي، ڪنوي ۽ گجي، ماٺ ٿي وڃي.

رديف-ماٺ ٿي وڃي، ڪانپوءِ سوچ جي ماٺ ٿيڻ وارو عمل، ماٺ ٿيڻ بجاءِ، ڪجهہ وڌيڪ سوچڻ لڳي ٿو. سوچڻ ۽ ويچارڻ جي حوالي ۾ موهيءَ جا ڪيترا رديف اچي سامهون بيهن ٿا :

اولڙن ڪي ڏسن - تڪي اُس ۾،
تو اکيان جي اڇن - تڪي اُس ۾.
ٿورا ڪرڻا اڪين ۾ لڪائي- اَڇي،
رستو ٻيلي مان آهي پڇائي- اَڇي.
ٻر ۾ تڪڙو وڃي لڪي - ٿو نانگ،
ڪيترو خوامخواهہ ڊڄي - ٿو نانگ.
دور تائين هو هليو ويو - جهنگ ۾،
پاڻ سان شايد هو لڙندو - جهنگ ۾.
کهاٽيون تاجمحلن جون ٻڌان - چپ چاپ،
نينِ قبرن تان ونڙيل گل ڪٽان - چپ چاپ.
واڻ جي ڪٽ چڪي ٿو - ڊُڊو،
سوچ ۾ ننڊ اُٺي ٿو - ڊُڊو.
شاهوڪاري رڻ پٽ جي ڏسُ،
پلٽي ماري - سِڄُ وينو آ.
ڇهنب ۾ ڪک ڏسان - ڳهرُ لڳندو،
پٽ جي پاڇي ۾ وهان - ڳهر لڳندو.
ڳهم ڪکر مان ڇُهي- بيهڻ سونهين؟
سڄ جو پاسو ڪٽي - بهڻ سونهين؟
سڄ لڪائي ڳهمي - ڇتيءَ هينان،
ڪارو ڳهيرو ڇُري - ڇتيءَ هينان.

موهيءَ جا متي ڏنل ڪجهه مثالي رديف، پنهنجي نواڻ جي حوالي ۾ اظهار ڪي ٻُٽپ ۾ نه، ايندڙ پيرا، چمڪائي بيٺا آهن. اڄ جو سنڌي غزل-جڏهن جهان جي نظرين ۽ فلسفن جو بارُ پنهنجي مٿان محسوس ڪري ٿو- تڏهن اَن بار جو سِڌو اثر رديف تي پوي ٿو ۽ رديف جي واڌو قوت، اهو سمورو بارُ آسانيءَ سان ڍوئي رهي آهي. ٻيءَ طرح نئين ڪوتا جو هجڻ ڪافي آهي. موهيءَ جي غزلن جو ر.ديف نه رڳو اظهار ڪي تازگي ۽ سگهه ڏئي ٿو، پر پنهنجي مجموعيت ۾ وسيع دائرو ٺاهي بيهي ٿو، جنهن ۾ ڪائنات جي سموري اونداهي به ماپي، سگهي ٿي ته سڄ جي سموري روشني به آسيس وٺي سگهي ٿي. اڄ جي غزل جي اها خوش بختي آهي يا بدبختي؟

حوالو :

ڪنهن ڪي به ڏسي سگهجي،
اوندهه ڪو جي اوڍي- ته... ته...
تون شام جو ٽڪ پهندين،
سڄ گهوڙا نه ڇوڙي- ته... ته...

۽ موهيءَ جي غزلن ۾ رديف جي نواڻ/تازگي جي ٻُٽپ ۾ ڪجهه ٻيا مثال :

ٻوٽ سِرَ تي ڪٽي هلي- مٽڪو،
شهر ۾ پير ڪيئن جهلي - مٽڪو.

ڪپي بادلن ڪي اڇي ٿال ۾ چنڊ،
رکي ورت وشواس پائي - سُهاڳڻ.

ٻلن تي نچي مُرڪ، خوشبو اڱڻ ۾،
ڳُلن جون قطارون لڳائي - سُهاڳڻ.

دڙي سان سڳُ پلائيندو لچي ٿيندو،
پو موهن ڪيئن سڏائيندو - لچي ٿيندو.

ٻوٽ ڪان دور ڪڙي- سمنڊ مٿان،
چنڊ ويڳاڙو لڳي - سمنڊ مٿان.

هو فقط اڪ ڦڙڦڙائي - مان پڙاڏو ٿي پوان،
پٽڪ ٿورو سِرُ جهڪائي- مان پڙاڏو ٿي پوان.

تنهنجي پيرن سان واٽ - ٻوليندي،
چنڊ جو ڏُک پي ٻاٽ - ٻوليندي.

چانڊاڻ جڏهن ٻہ ڇُهي ھُن کي،
مُرڪي مُرڪي - سمنڊ چوي ڪجهہ.

چنڊ ڏنا ڏيئي ڊوڙائي،
سهڪي سهڪي - سمنڊ چوي ڪجهہ.

چنڊ پوري ٿو اچان - تون انگہ ڳڻ،
روشني ڳيهي وڃان - تون انگہ ڳڻ.

پنهنجي ٻوليءَ ڪان الڳہ ٿيندو - الفَ،
عمر گونگو ٿي گذاريندو - الفَ.

ڳوٺ پٽليءَ ۾ اچي - ٿو ويجهو،
وڏ ڦڙو مينهن وسي - ٿو ويجهو.

سچ تہ واسديو موهيءَ معرفت سنڌي غزل ۾ رديف جي نواڻ/تازگي مجموعي سنڌيءَ لاءِ هڪ اڻ مئي حَسناڪي آهي، جيڪا پنهنجي حسين پيچري تي هلي هڪ حسين شاعراڻي ڪائنات جوڙيندي اهڙو وشواس اٿم. سنڌي غزل کي موهي نئون رديف ڏيئي، جڻ تہ آن جو ڳاٽ اوچو ڪيو آهي. سندس اهو عمل گهڻي ساراهہ جوڳو آهي ۽ خاص، اسان جي نهي، آن مان وڏيڪ آتساهہ پائيندي ۽ ساڳئي وقت نئين شاعريءَ جو اتهاسُ بہ آن کي سدائين ياد رکندو ۽ بس.

Indian award for Dubai teacher

It was published in 1996. The collection of poems is my expression on life in general and is expressed in the form of ghazals, each in seven to eight couplets. Different ideas emerge in each couplet but those are linked with a common theme of life," Mohi said.

Gulf News, Dubai (UAE)-.01-01-2000

واسديو موهي: غزل جي چولي ۾ نئين ڪويتا

لڪشمڻ دُبي

غزل جو روائتي سوَروپ نهايت ئي ٺڪائيندڙ ۽ چڙ ڏياريندڙ بڻجي چڪو هئو. باشعور پاٺڪ جي ڌيرج کي وڌيڪ آزمائڻ پڻ واجب نہ هئو ۽ وقت جي سروڪار ۾ درڪار کي بہ درڪنار ڪرڻ مناسب نہ هئو. ايماندار رچناڪار جو اِن سچائي کان منهن موڙڻ بہ ممڪن نہ هئو. خاص ڪري موهيءَ جهڙي Committed رچناڪار لاءِ اِهو لازمي هئو تہ هو وقت جي نبض کي محسوس ڪري ۽ ادب جي بنيادي گهرجن ڏانهن وفادار بڻجي. موهيءَ جي Seriousness ۾ ڪنهن بہ شڪ جي گنجائش ناهي. ادب سان هنجو صاف ۽ چٽو سروڪار آهي. هو اڄ جي زندگيءَ کي شدت سان محسوس ڪندڙ رچناڪار آهي. تنهنڪري ئي هن جي تخليق ۾ حقيقت جي ڏڙڪن آهي. ٻي اهم ڳالهہ اِها بہ آهي تہ اجوڪي واتاورڻ کي غزل ۾ جهلڻ ۽ چٽڻ هڪ Challenging Job ۽ جوکمي ڪوشش آهي. هر ڪنهن جي وس کان ٻاهر. موهي ان ۾ ڪيترو ڪامياب ٿيو آهي. اِهو الڳ وشيہ آهي پر اِن ڳالهہ ۾ بلڪل شڪ ناهي تہ هِن هڪ جوکمي جاءِ تي پير رکيو آهي، طبع آزمائي ڪئي آهي.

موهيءَ جي رچنا پرڪريا جي شروعاتي دؤر ۾ نئين ڪويتا جو دؤر هئو. اَن دؤر ۾ شامل ٿيڻ موهيءَ لاءِ سڀاويڪ هئو. ١٩٧٦ ۾ 'تضاد' ۽ ١٩٨٣ ۾ 'صبوح ڪٿي آهي' ٻئي نئين ڪويتا جا سنگرهہ ڏئي ڪري موهيءَ نہ صرف پنهنجي حاضري درجہ ڪرائي بلڪ ڪويتا ۾ سوچ جي ذريعي زندگيءَ سان وابستگيءَ جي تحريڪ ۾ بہ شامل ٿيو ۽ ڪنهن حد تائين ان ڪوشش ۾ ڪامياب بہ ٿيو. اِها ٻي ڳالهہ هئي تہ نئين ڪويتا جو پريوگ 'ڪويتا-تتو' Poetic element جي نظر کان ڪيترو ڪارگر هئو. پر اِن ڳالهہ ۾ ذرا بہ شڪ نہ هئو تہ ڪويتا ۾ ويچار-تتوَ جي گهرائيءَ هن يگہ ۾ آئي جيڪا پرورتي انسان جي وگيانڪ سوچہ سان ميل کائيندڙ هئي ۽ پنهنجي دؤر جي صحيح نمائندگي هئي. موهيءَ جي نئين ڪويتا جي هن دؤر ۾ هنجي تخليق ۾ بہ اهم عناصر (جنکي مان يقيني طور اهم علامتون نہ چوندس) نظر اچن ٿا: هڪ، ويچار يا خيال جي ڳوڙهائي ٻيو سندس اظهار جي درشيہ-شڪتي (Visual effect). اِهي ٻئي تتوَ-اڳتي هلي موهيءَ جي غزل ۾ پڻ

پر اثردار طريقي سان نمايان آهن.

نئين ڪويتا جي ڏوم بہ پنهنجو پاڻ ۾ هڪ تواريخي رد عمل (Historical-reaction) هئو-ڪويتا جي سياويڪ پرورتي نہ هئي ۽ اگر ائين نہ هجي ها تہ موهيءَ جو غزل ڏانهن اچڻ نہ ٿئي ها. نئين ڪويتا جي آزاديءَ يا ڇڙواڳيءَ ڪيترائي اڻوڻندڙ تخليقي نقصان ڪيا. دماغ دل تي قابض ٿيو سو تہ نيڪ پر هرڪو اناڏڪاري ڪويتا 'ڪرڻ' لڳو. ڪويتا جي اتهاس ۾، هن ڪان وڏو ڪويتا جو نقصان شايد ڪڏهن ٿيو هجي! اِن جو مطلب اِهو بہ ڪونهي تہ غير-موزون ڪويتا جي ڪا بہ اهميت ڪانهي. ويچار جي اهميت پنهنجي جاءِ تي ۽ ڪويتا ۾ جذبي جو ڪيميائي اثر پنهنجي جاءِ تي آهي.

موهيءَ جي غزل گوئي ادب جي وچتر گهٽنا پئي لڳي! پاڻ سوچ ۾ پئجي وڃي تہ ڇا هيءَ غزل آهي؟ عام غزل کان بلڪل الڳ-ٿلڳ! معنيٰ مفهوم هجي چاهي رنگ-رسم يا رديف ئي ڪٽي ڪٽو، بلڪل نوان نڪورا تجربا! سڄاڻپ کان پري هوندي بہ پنهنجا پيا لڳن ۽ شاعر جو اِهو ئي شعور آهي جيڪو هنگي پاڻ جي اندر تائين پهچائي ٿو.پهرين پاڻ ڇرڪ پري پوءِ جڏهن هنجي غزل جو هٿ جهلي تڏهن موهي هن کي ڪنهن نئين جهان جو سئر ٿو ڪرائي! مان موهي جي غزل جي شعرن کي ٻہ-ٽي دفعا پڙهان تڏهن مس-مس انهن کي پايان! اِهو انڪري آهي جو سوچ رمز ۽ طلسم جي دنيا آهي. جذبو فقط وهڪرو آهي. موهيءَ جو غزل پرم جو پڙاڏو ضرور آهي پر وايا (Via) ذهنيت جي! هي شعر ڏسو:

توکي ڪوشش ڪري پڙهي وٺندس
تون لڳين ٿو پنو پُسيل، سو ڇا؟

پاڻ کي صبر جي آزمائش ڏيڻي آهي. هوندن بہ قيمتي جاءِ پائڻ لاءِ ڪوشش ضروري آهي نہ تہ گهر جي مرغي دال برابر لڳندي. موهيءَ جي مفهوم تائين پهچڻ لاءِ هڪ سڄاڳ ۽ ٻولهائو پاڻ گهرجي. هنجا ٻجهہ هرڪو ڪونہ ٻولهي سگهندو. ٻائڻ ٻي ٻالهہ آهي ۽ پائڻ ٻي!

اک اکثر ڏسان، آلي هنجي
هو ڪٽي ڪنهنکي ڏسي ٿو ويجهو

ٻجهارت پيو لڳي جڻ شعر! موهيءَ جو ذهني رخ ڏسو، ڏک جو ڪارڻ ٿو

ڪونہ

ٻولهي. پلي ڪيترائي رشتا-ناتا-دوست-پنهنجا هجن پر هو هنن کي پنهنجو-ويجهو سمجهي تڏهن نہ! ايڏو ويجهو هوندي بہ ڪنهن کي ويجهو ڏسي ڪونہ ٿو! يقينن هنجي نظر ۾ ئي ڪا وڏ آهي. ۽ زندگيءَ جي جملي فلاسافي رخن (Attitudes) تي آڌار ٿي رکي. موهيءَ وٽ عام غزل جيان آتشبازي ڪانہ ملندي، Silent explosions ملندا. توهان هنجي شعرن کي ذرا ساوڌانيءَ سان آڊيڙي ڏسو.

جيترا ڪڻ موهي پگهريو آهي هن ايترا ئي شعر چيا آهن. شعر چوڻ هنجو شونق نہ آهي. هو غزل جي بهاني عبادت ڪندو نظر ٿو اچي ۽ زندگيءَ جو حاصل بہ ڇا هي؟ درد کان وڌو ٻيو ڪوئي سچ ڪونهي. موهي ان پيڇاڻ جو نمائيندو آهي. چوي ٿو:

ڪڻ-ڪڻ ٿيڻ جو درد بيابان کان پڇجہ
بادل اچي، ڪِنوي ۽ گجي، ماٺ ٿي وڃي

پر نہ، موهيءَ وٽ ائين نہ آهي. موهي وُٺو بہ آهي ۽ جام وُٺو آهي. اِها ٻي ڳالهہ آهي تہ اسين پسيا نہ هجون! درد پسڻ ۽ پائڻ هر ڪنهن جي وس جي ڳالهہ نہ آهي ۽ غم سيني کي ملي وڃي ايترو سستو بہ نہ آهي. مايوسي پڻ خاص قسم جي ماڻهن جو سرمايو آهي. موهيءَ جو وسڻ ۽ ماٺ ٿئي ايترا ئي اپجائو آهن جيترا شاه-سامي ۽ سچل جا قول.

۽ بس هيئن مون موهيءَ جي رچنا-سنسار ۾ جهاتي پاتي آهي.

هر شاعر پيڙا کي لفظ ڏيندو آهي. پر پيڙا پاڻ جي دل کي ڇُهي اُن لاءِ لفظن ۾ تکيون ڇهنبون ضروري آهن ورنہ پيڙا صرف شاعراڻي عياشي بڻجي پوندي آهي.
(ڪيمن مولاڻي جي 'لِنو سنديون لاٽيون' تي تبصري مان-رچنا-آڪٽوبر-ڊسمبر 2005)

شاعريءَ جي پرکہ لاءِ، بيحد ضروري آهي تہ اِهو ڏٺو وڃي تہ شاعر پنهنجي انيو (experience) کي ڪيترو fossilize ڪيو آهي.
- واسديو موهي
(سنڌي شاعريءَ ۾ ڪي اهم آواز-ڪراچي ڊسمبر 2004)

'گهر' جي ڳالهہ - رديفن ذريعي

موهن گيهاڻي

آدي اِنسان غفائن ۾ چتر چِٽيا. ڪنهن جا پير وڻن جي پتن جي تال تي ڇو ڪنبيا. ڪنهن جي چپن تي جهرڻن جي آواز سان گڏ آلاپ ڇو آيو. ڪنهن آدي گيت ڪيئن، ڪهڙو ۽ ڇو ڳايو. ڪنهن لاءِ ڳايو. اهي سڀ سوال ايترا ئي ڪَهنا آهن جيترو اِنسان خود. ڪوبہ خاطر خواه جواب نہ ڏئي سگهيو آهي. ائين ساهت بابت پڻ انيڪ سوال جواب آهن. آخر ڪو ساهت پڙهي ڇو ٿو؟ گهڻائي جواب آهن. مون وٽ هڪ ئي جواب آهي. مان ڇو پڙهندو آهيان. هڪ شخصي جواب مان ڏيڻ چاهيندس. مان پڙهندو آهيان تہ مان پنهنجي آس پاس جي دنيا مان ڪنهجي هڪ الڳ نموني نئين دنيا سان جُڙي ويندو آهيان. ڪڏهن ڪنهن مبهم جذبي ۽ خيال جا تَز لفظ ملي ويندا اٿم. ڪڏهن ڪا ڪلپنا. ڪو خيال ذهن جي ڪنهن اونداهي ۽ اڻڄاتل ڪنڊ ڪي وچ جي چڪمات جي شعاع سان روشن ڪري ويندو آهي. ڪڏهن نوان احساس محسوس ڪندو آهيان. ڪنهن جو خيال، ڪي نظارا، ڪو انيو مونکي ايترو هلڪو ڪندا آهن جو مان هن زمين کان پاڻ کي ڪجهہ مٿيرو سمجهندو آهيان ۽ اهو سڀ مان ماڻيندو آهيان:

> هہ پل پنهنجي لاءِ بچائي رکون،
> ڏکيا سڄ سليون، شاعري پڻ ڇئون.

واسديو موهيءَ جي غزلن ۾ مون اهو سڀ يا ڪجهہ پاتو آهي تنهن ڪري مان واسديو موهيءَ جا غزل ماڻيندو آهيان. شعوري سطح تي واسديو موهيءَ جا غزل سندس انداز بيان/ٻوليءَ جي تخليقي طور ڪم آڻڻ جي فن ۾ رديفن جي نئين نموني استعمال ڏانهن ڌيان ڇڪائين ٿا.

مونکي شاعريءَ جي علم عروض جي ڪتابن جي، آنهن جي حوالن ڪي دهرائڻ جي ضرورت نہ آهي، انهن رديفن بابت ڇا لکيو آهي، ڪٿان آيو، اهي سڀ تفصيل تہ مان نٿو ڄاڻان. پر اهو ضرور آهي تہ لوڪ گيتن/گيتن ۾ دهرائُ ٿيندو آهي جنهن کي Refrain ڪري سڏيندا آهن ۽ ڄاڻان جو غزل پڻ گهڻو تڻو ڳايو ويندو هو، پر آن ۾ اها Refrain ورجاءُ واري چيز شُسي هڪ لفظ ٿي پيئي ۽ آن جو استعمال ايتري ڪاريگريءَ سان ڪيو ويندو هو جئن هو هڪ ڳهٽي طور ڪم اچي. ائين جڏهن غزل جو ڳائڻ جو مفهوم گهٽ ٿيڻ لڳو ۽ غزل هڪ مڪمل خيال جي دلفريب اظهار طور خلقجڻ

لڳو تہ لفظن جي ٽڪراءُ، ترڪيبن، ربط، ڇهبڪ بندي جهڙن اوزارن جو استعمال ٿيڻ لڳو ۽ رديف ذري ڳهٽ غزل مان غائب ٿي ويو ۽ مشاعرن ۾ تہ معتبر شاعر ترنم ۾ شعر چوڻ پڻ هڪ عيب سمجهندا هئا. اهو ماحول ڪيترو وقت هليو. البت هن دؤر ۾ ڪي مسلسل غزل جا تجربا پڻ ٿيندا رهيا. پر اهي پڻ قافئي سان نباهيندا هئا.

هن پس منظر ۾ واسديو موهيءَ رديف کي هڪ نئين انداز ۾ پيش ڪيو آهي. سندس غزل ۾ رديف صرف هڪ ڳهٽو نہ آهي؛ پر هڪ لفظ يا لفظن جي مجموعي کي ڳڏي هڪ هيري جيان تراشيو آهي ۽ اُن هيري جي هر ڪنڊ کي مرڪز بڻائي - اُن آتما کي سرير ڏيڻ جي ڪوشش آهي جو ڪڏهن نئون اڇوتو احساس آهي، ڪڏهن ڪو خيال جو شعاع تہ ڪڏهن ڪو مبهم اِشارو.

جيتري قدر ٻوليءَ جي تخليقي استعمال جو سوال آهي واسديو موهيءَ جي ٻولي ٻن سطحن تي ڏيان ڇڪائي ٿي. ٻولي سڌي سنواٽي، بنا جهوٻي ۽ پنهنجي رواجي ۽ سهج نموني لکجي. سُر کي جيترو ويجهو هجي. ڪلاسيڪي شاعريءَ ۾ ڪبير ۽ شاه لطيف جي شاعريءَ ۾ گهڻائي مثال ملندا. واسديو پڻ هن ڏس ۾ شعوري طور قدم کنيو ٿو ڏسجي (مثال اڳتي) ٻي خوبي جيڪا هن جي آهي ڪائناتي وستن ۾ حواسن جي مٽا سٽا جتي ڳل ڳائيندا آهن. خاموشي خوشبو ڦهلائيندي آهي، روشني ڇڻندي آهي، تارا پيرن ۾ وچڙندا آهن، هن جا پڻ ڪيترا مثال واسديو موهيءَ جي غزلن ۾ جابجا ملندا.

سندس غزلن ۾ سنڌ جي سارونڻي، ڳوٺ، سرحد، ندي، ٻولي (الف) جي حوالن سان ۽ سنڌيت جي پاڙ کي ڦولهڻ جي جستجو هڪ مکيہ پهلو آهي. ڪيترن ئي غزلن ۾ تہ ڪردار پڻ آهن. جو سج بہ ٿي سگهي ٿو، ڪو ٻيڙو پڻ ٿي سگهي ٿو، سمنڊ ۽ چنڊ پڻ ٿي سگهي ٿو. مڪمل غزل اُنهن جي الڳہ الڳہ ايينہ ۽ مُدرائن تي آهي - جڻ غزل نہ پر هڪ نرت جو تاثر هجي.

موهيءَ جو مجموعو 'ڇهنب ۾ ڪڪ' گهر ڏبي تلاش کي نذر ڪيل آهي. سندس غزلن مان هن تلاش جو سفر هن ريت آهي. گهر هن لاءِ سنڌ جي علامت آهي. پاڙن ڳولهڻ جي جستجو آهي. ٻوليءَ ۽ مٽيءَ سان لڳاءُ آهي :

ٻُراٽين شين کي ڏسي خوش ٿئي،
جڏهن ڳوٺ مان ڪو اچي خوش ٿئي.

منيءَ ۾ جذب ڪي سُڏڪا ڀڏائيندءِ،
غزل جو سنڌ وارن تي لڪيل آهي. ٨

جڏهن دبئيءَ ۾ نارائڻ شيامُ، تنوير عباسي، موتي پرڪاش، گوپ 'ڪمل' جي منهنجي گهر ۾ شعر و شاعريءَ جي مختصر محفل ٿي ۽ رهاڻيون ٿيون اهو آزمودو موهيءَ جي قلم مان هن ريت ظاهر ٿيو :

ڪلڪندي لهر سان ملي جڻ لهر،
هند ۽ سنڌ شعر جون گونجون. ٢

۽

نہ وڇوڙي نہ پيار جي ٿي ڳالهہ،
سنڌ چوندي ٿي جو دليون سڏڪيون. ٢١

ڪيترائي سال هو دل ۾ هڪ مايوسيءَ جو احساس ڍوئيندو رهيو. ڀارت ۾ سنڌين جي سنڌي ٻولي ۽ سنڌيت بابت بي رُخيءَ تي ارمان ڪندو رهيو ۽ چيائين :

هاڻي ليٽيل نظر اچي ٿو الف،
آن ڪي سنڌي بہ خال ٿو ڀانئي.

هو سپنن جي دنيا ٿو خلقي ۽ ڏسي ٿو 'منهنجو ڳوٺ ڇير'

''ڏڏڙيل سڄ زمين ڇهي، هڪلون ڏنار جون
ٽن ٽن سان ڳانيون موٽن، منهنجو ڳوٺ ڇير.

ائين سڄي غزل جا بند پيرن ۾ ڇير پائي سڄي ڳوٺ ۾ جهومڻ ٿا شروع ڪن. سندس رديف 'گهر لڳندو' جو هر هڪ شعر هڪ سچو ماحول پيدا ٿو ڪري:

آرتي، رنگ، مڏائي، ڪِل ڪِل
ڪوبہ ڏڻ بٽجي پوان، گهر لڳندو.
'ڪيم ڇو'، 'ڪئسي هو'، 'تون ڪيئن آهين'
ڪنهن بہ ڌرتيءَ تي ڀڏان گهر لڳندو.

هڪ ٻئي غزل جو رديف آهي 'جهنگ ۾' هاڻي هن ڪهڙي خوبصورتيءَ سان اهڙي غير رواجي رديف سان غير رواجي طرح نباهيو آهي:

ڪيڏو ڳالهائن ٿا هڪ ٻئي سان پکي
هڪ بہ ناهي شهر جو ڪو جهنگ ۾.

(ظاهر آهي تہ شهر ۾ ڪير ڪنهن سان ڳالهائي ئي نٿو)

هڪ هرڻ آهي جو ٻڪندو ٿو رهي
ڪهڙي ٻپ ڪان بچندو جهنگ ۾!
(فراريت، بيسود آهي.)

’جهنگ ۾‘ رديف جو اهڙو واهپو پنهنجي انداز ۾ انوکو ئي آهي. موهيءَ جو هڪ غزل آهي جنهن جو رديف آهي ’نانگ‘ ۽ هُن ڪنهن چترڪار جيان نانگ جا ڪيترائي نقش پيش ڪيا آهن. شيخ اياز جي هڪ گيت ۾ ’نانگ‘ جو ذڪر سُجهيم ٿو، پر سڄو سارو غزل نانگ تي لکي هڪ ڪردار جيان پيش ڪرڻ جي جُرئت موهيءَ ئي ڪئي آهي.

شيش گهر ۾ اڪيلي سپ جو چُرڻ
هر طرف ڪان اچي وڃي ٿو نانگ
ويڙهجي ويٺو شوجي گردن جي
حوصلو ڪيڏو ڏس رکي ٿو نانگ

واسديو موهيءَ ’پٿر‘ رديف کي شهر جي فسادي ماحول کي مهارت سان چٽيو آهي.

”شهر ۾ هو حراس، مينهن وسيو
باهہ سان گڏ، هو وڏقڙو پٿر.
هينيون شعر هڪ جهوني فلم، ’نشانت‘ جي آخرين Shot جي يادگيري ڏياري ٿو تہ ٻار ڪيئن ظلم خلاف پٿر هڻڻ سان پنهنجي غصي کي ظاهر ٿو ڪري.

رت وهيو پئي مٽي مان ٺاڪر جي
ڳوٺ جي ٻار هو هنيون پٿر.

ڪجهہ سال اڳ گجرات ۾ زلزلو آيو، ڪيتري تباهي ٿي ۽ واسديو جي قلم مان هڪ غزل نڪتو جنهن جو رديف آهي ’بستي‘:

ڏار ڏرتي، ڦٽي ويئي بستي
ڦارون ڦارون ڪئي ويئي بستي.

۽ اُن حادثي بعد شروع ٿي سرڪاري ڪارروائي - گهٽي هاءِ گهوڙا ڪري سڄي دنيا مان مدد حاصل ڪئي ويئي ۽ زميني حقيقت!

گھڻگھرا کيترا ٿيا پيدا
بس پني تي ڇڻي وئي بستي.

پر هن زندگيءَ موت جي گهڙيءَ ۾ پڻ پنهنجي جذبي جي گهراين کي لڪائي نه سگهي. آخر غزل اچي ٿو ۽ پاڻ سان ڪٺي ٿو اچي مارئيءَ جو حوالو:

’ڪيئن پنهنجي مٽي وساري ڪو
ڇمندي ڏرتي، وسي ويئي بستي.

موهيءَ ڪن غير جاندار شين کي رديف پاران هڪ انوکي شخصيت بخشي آهي آنهن کي زندگيءَ جي الڳ الڳ رديفن سان ڳنڍيو آهي.
سندس هڪ غزل جو رديف آهي ’سچ وينو آ‘ صرف هن رديف جي خوبصورتيءَ جو مثال ظاهر ڪرڻ لاءِ هي بند ڏسو:

اُپي ڪيڙي، پنهنجن سان مرڪي
ڏيئو ٺاري، سچ وينو آ.
پيشانيءَ جي مُرڪ لڪي ڪٿن
جڳهه سينگاري سچ وينو آ.

غير جاندار شين جو سلسلو چالو رکجي ۽ هن سلسلي جي آخرين غزل جو رديف آهي ’چائنٽ تي‘ صرف رديف بابت سوچڻ سان هن چائنٽ سان لاڳو ڪيترين ئي ڳالهين/شين/نظارن جو تصور ڪري ٿو سگهجي!

هوءَ پروليءَ جيان ڪري ورتاءُ
هرڪو جذبو رهيس چائنٽ تي.

واسديو موهيءَ غزلن ۾ ڪي ڪردار پڻ خلقيا آهن. سندس هڪ غزل ۾ ’ٻڍو‘ ڪردار رديف طور آهي. هن زماني ۾ ’ٻڍي ۽ ٻڍاپي‘ جون گهڻ ڪنڊون ڪيفيتون ڇتيون ويون آهن:

واڻ جي ڪت ڇڪي ٿو ٻڍو،
سوچ ۾ ننڊ اُٽي ٿو ٻڍو.
گهر مداريءَ جو ڪو کيل ٿيو
آڱرين تي نچي ٿو ٻڍو.

هتي آڱرين تي نچڻ جو اصطلاح خوبصورتيءَ سان آڻيو ويو آهي، ’ٻڍي

جي لاچاري ۽ بي وسيءَ جو چٽر ٿو ڇٽي. گوپ ڪمل لاءِ لکي ٿو:

شهر ساري ۾ پٿيون ڇُٽندو آ،
پاڻ اڳيان شيشو جهلي بهندو آ.

موهن گيهاڻيءَ لاءِ لکي ٿو :

دڙي سان سڱ پلائيندو، لڇي ٿيندو،
پو موهن ڪيئن سڌائيندو، لڇي ٿيندو!

۽

پٿيون اونڇيون ڪٽائي گهر اڏائيندو،
ڪو آڪيرو ڦڌائيندو، لڇي ٿيندو.

واسديو موهيءَ هڪ ڪردار خليو آهي 'مٽڪو'. سندس آزاد ڪوتائن جو سڄو ڪتاب مٽڪو کي ڪٽي لکيو ويو آهي. مٽڪو هڪ ڳوٺاڻو شهر ۾ پنهنجي محنت وڪڻ جي مقصد سان اچي ٿو. شهر جي بي رُخي، شهر جي ڪنورتا، بي وابستگي ۽ exploitation جي جيئري جاڳندي شڪل آهي مٽڪو. اهو ڪتاب هندي ۽ گجراتيءَ ۾ ترجمو ٿي گهڻي ساراهه ماڻي چڪو آهي. مٽڪو ڪردار کي هڪ رديف جيان ڪٽي واسديو هڪ سڄو غزل خلقيو آهي. جڏهن مٽڪو سڄي ڏينهن جو پگهر وڪٽي رات جو جهوپڙيءَ ۾ اچي ٿو

روز جي هڻ پتوڙ، اوندهه تہ بہ
ڪئن نہ سڄ وڪٽي ٿو اچي مٽڪو!

۽ گهروارن کي ڏي ڪيئن ٿو ڏيندو رهي - مل ۾ اسٽرائيڪ آهي پيٽ خالي آهي:

چُلهہ ۽ چمني ٿڌي، اڳيان ڪارڊ
'مان مجي ۾' لکي ڪِلي مٽڪو!

واسديو موهيءَ جي شاعري خاص ڪري غزل جهڙي ڪَٺني گهيڙانٽي ۾ هڪ نئين سرشٽي پيدا ڪرڻ جو اِنجام ڪٽي آئي آهي.
وري بہ چوندس تہ منهنجي هيءَ ڪاوش، بيسود آهي ڇاڪاڻ تہ واسديو جي شاعري پڙهي ماڻڻ جي وٿ آهي نہ ڪ ڪنهن تشريح ۽ بحث مباحثي جي.

هتي ويٺي ويٺي ڇگو وقت ٿيو
ٿڪا آهيون، هل هاڻي گهر ٿا هلون

منهنجي نظر ۾ واسديو موهيءَ جو غزل

ڪيمن يوُ موُلاڻي

بقول نارائڻ شيام 'شعر رائزنيءَ لاءِ تہ ٿيندو ئي ناهي. شعر آهي جذبن ۽ احساسن جو آئينہ دار. ان جو حسن ۽ گهرائي آهن پوئڻ ۽ ماڻڻ واسطي ۽ نہ رائزنيءَ واسطي.' پر ماڻڻ ۽ پوئڻ بہ هر ماڻهوءَ جو الڳ الڳ ٿيندو آهي. اِهو هر ڪنهن جي شعور تي مدار ٿو رکي. هتي مونکي واسديو موهيءَ جي پوري شاعريءَ تي نہ، مگر ان جي غزل تي نظرثاني ڪرڻي آهي.

هند خواهہ سنڌ ۾ ذري گهٽ سڀ سنڌي شاعر غزل لکن ٿا. ليڪن ڀارت ۾ جيڪي سنڌي شاعر غزل لکن ٿا، آنهن ۾ موهيءَ جو نالو سٺن غزل گوُ شاعرن جي صف ۾ متاهون آهي.

در حقيقت موهيءَ نئين ڪوتا سان سنڌي شاعريءَ جي پڙ ۾ پير پاتو هو. سندس نين ڪوتائن جو پهريون شعري مجموعو 'تضاد' نالي سان شايع ٿيو هو. پوءِ هن آڪٽوبر 1983ع ۾ ڇپايل پنهنجي نين ڪوتائن جي مجموعي 'صبوح ڪٽي آهي' جي آخر ۾ ڇهہ غزل ڏيئي سيني جو ڏيان پاڻ ڏانهن ڇڪايو هو. پلا نئين ڪوتا لکڻ وارو جڏهن موزون شاعري خاص طور غزل جهڙي ڪي قدر ڏکي صنف تي قلم هلائيندو تہ ڏيان تہ ويندو ئي. تڏهن تہ ڪتاب جي مهاڳ جي آخر ۾ ڊاڪٽر پريم پرڪاش لکيو هو تہ 'ڪوتا لکندي وري روايتي شاعريءَ جي غزل طرف مڙڻ جا ڪارڻ موهيءَ وٽ ضرور هوندا. بهرحال غزل موهيءَ لاءِ نئين ذهنيت ڪٽي، ٿورو پر پختو ڪيل پنڌ آهي.' ۽ سچہ پچہ موهيءَ پنهنجي نجہ ۽ الڳ طرز بيان سان غزل جي کيتر ۾ پختو قدم ڌريو هو.

غزل ۾ طرز بيان کي پنهنجي خاص اهميت آهي. طرز بيان ۾ زبان ۽ بيان جو وڏو دخل هوندو آهي. اچو تہ ڏسون سندس آنهن غزلن جا چند اشعار، جن مان سندس ڀاوُ پوڌ، احساس ۽ تخيل صاف جهلڪن ٿا.

- جنتا ناهي هي آهي لوهہ تتل،
خود ڪڏايو فقط ڪڏايو آهي. (صفحہ ٧١)

- ڌمڪي ٿن، رئندا مار ڪائيندا،
ٻار ڊپ ۾ ڪلڻ لڳا آهن. (صفحہ ٧٢)

- ناچنيءَ تي پتنگ جي ڦڙڪڻ،
ياد پنهنجو جڻڻ ڪرائي ڇڏيو. (صفحہ ٧٤)

- تارا ٽوڙي اُڇي ترئ تي رکيا،
هٿ جي ريکا کي بس جلائي ڇڏيو. (صفحو ٧٤)
- شانت شعلا نہ ٿيا اکين جا، پل
جهوپڙيءَ جي تہ رک اُڏامي وئي. (صفحو ٧٧)

موهيءَ جو ٻيون غزلن جو مجموعو ’برف جو ٽهيل‘ نالي سان تيرهن سالن بعد آگسٽ 1996ع ۾ ڇپجي ظاهر ٿيو. هن ۾ فقط غزل ئي هئا. 51 غزلن واري هن مجموعي کي سال 1999ع ۾ مرڪزي ساهتيہ اڪادمي اوارڊ سان پڻ نوازيو ويو.

هن مجموعي ۾ موهيءَ جي طرز بيان ۾ نکار صاف نظر اچي ٿو. سندس ٻولي النڪارن سان سينگاريل آهي. شاعريءَ ۾ رنگين زباني (النڪرت شئلي) هئڻ سان لفظ، نيون نيون معنائون اختيار ڪري وڌيڪ اثر ڇڏين ٿا. خود موهي چوي ٿو:

ڪي پڙاڏا گونجندا،
لفظ ڦاٽو آ وڃي. (صفحو ۵۳)

اِنڪري سندس غزلن جا گهڻا شعر معنائن جا پڙاڏا گونجائي دل ۽ دماغ کي واسي ٿا ڇڏين. هن لفظن ۾ رنگ ڀري اهڙا تہ چٽر ويهي چٽيا آهن جنکي ڏسندي مَنُ ڪا گهڙي تہ آنهن ۾ گم ٿي ٿو وڃي. سندس تصوير ڪشي پڙهي پاڻ آمين ٿيو.

- تون بادل کي جهليندين، سڄ گهسي ايندو،
دريءَ جو تاڪ ڏس ٽورو ڪليل آهي. (صفحو ١٢)
- ڪناري تي ڀيڙين جوهر انگ لرزي،
بنا ڪجهہ چوڻ جي، ڏڪائين ڇوليون (صفحو ١٤)
- لاش بيبوءَ جو آهي پڪ، پر آمان
ڪپڙو سوري وري ڏنو آهي. (صفحو ١٦)
- پار ڪنهن تي ويو آ، پيو سوچي،
هٿ گهمائي اکين سڄو جوڙو. (صفحو ٣٨)
- رڳو ڪي پليٽون ڀڳيون، ڪجهہ نہ ٿيو،
چليل آڱرين تي پٽي ٿا ٻڌون. (صفحو ٥١)
- جهوپڙي ڪا نظر نٿي آئي،
اوچتو هڪ ڏيو ٻريو ۽ پوءِ... (صفحو ٥٥)

لفظ جي شڪتي اننت آهي، بشرطيڪ لفظن ذريعي آها شڪتي ظاهر ڪرڻ جي ڪلا ايندي هجي. لفظ آسانجي من، ڪلپنا ۽ انيوُتيءَ تي اثر وجهن ٿا. شاعريءَ ۾ 'وينجنا' لفظ جي آها شڪتي آهي جنهن ۾ لفظ جو رواجي ارٿ بدران ٻيو خاص مطلب نڪري ٿو ۽ آهو خاص مطلب شعر کي وڌيڪ دلڪش بڻائي ٿو. هن مجموعي ۾ موهيءَ 'وينجنا' جو خوُب اِستعمال ڪيو آهي. ڪي مثال :

ڪيئي موتي ڇُهي وٺي ڏرتي،
ڪوڏرون جٺن هلن تکي آس ۾. (صفحو ۴)

مصرع اول پڙهڻ سان پاٺڪ منجهندو چوندو ته موتي ته ٺوس ٿيندو آهي آهو ڀَهي سگهجي ٿو. ڌرتي ڇهي ڪئن سگهندي؟ پوءِ ثاني سٽ پڙهڻ سان سمجهي ويندو ته شاعر پگهر جي ڦڙي کي موتي چيو آهي. ان ڪانپوءِ سندس مکه مان ازخود واهه واهه نڪري ويندي. اِهو ئي وينجنا جو چمتڪار آهي. هاڻي اَچو ته ڪي ٻيا شعر ڏسون. جن ۾ وينجنا سان گڏ طعنه زني به آهي. موهي طعنه زني (Irony) ۾ ماهر آهي.

توکي هر چيز رنگين لڳندي ضرور،
صرف پهراڻ نمڪين پائي اَچجه. (صفحو ١٩)

عام طور سهڻي شخص کي نمڪين چيو ويندو آهي. هتي به نمڪين جو ارٿ سهڻو آهي.

پيڙ ۾ تنهنجو چهرو نه ڳم ٿي وڃي،
تون چپن تي الف بي سجائي اَچجه (صفحو ١٩)

شاعر سنڌي ٻولي نه چئي الف بي چيو آهي. ان سان شعر جي سونهن وڌي ويئي آهي.

توسان گڏجڻ جو هو اَجا احساس،
ٻڪ مان پاڻي ڦڙو ڦڙو ٿي وهيو. (صفحو ٣٩)

شعر جي ثاني سٽ ۾ پاڻيءَ جو اَرٿ پاڻي نه پر وقت آهي ۽ ڦڙوڦڙو جو ارٿ گهڙيون ۽ پل آهن.

موهيءَ غزلن ۾ وينجنا جو استعمال ٽپ ٽپ تي ڪيو آهي. ڪئين مثال ڏئي سگهجن ٿا.

سلاست شعر کي ديرپا بڻائيندي آهي. شاهہ ۽ ڪئين ٻيا عظيم شاعر اِنهيءَ خوُبيءَ سبب اڄ بہ زندهہ آهن. اِها خوُبي شاعر ۾ وڏي مشق پچائڻ ڪانپوءِ ايندي آهي. اِن ڪانپوءِ شاعر فني ترڪيبن سان سادن لفظن ۾ وڏي ۽ اوُنهي ڳالهہ چوڻ جي قابل بڻجندو آهي. سلاست غزل جي بہ هڪ خوبي مڃي وئي آهي. سليس ٻوليءَ ۾ چيل غزل جو شعر وڌيڪ اثردار ٿيندو آهي ۽ آهو عام ماڻهوءَ جي زبان تي، چڙهي ويندو آهي. اَهڙي شعر ۾ حوالي طور ڪتب آڻڻ جي خوبي ڀاڻمرادو اَچي ويندي آهي. موهيءَ جي غزلن ۾ اِها خوبي جابجا پکڙي پيئي آهي. ڪي مثال پيش آهن.

پنهنجا ڦوڦيندا چا ٿو ڏيکارين،
هرڪو پيرين اُگهاڙو پائيندين. (صفحہ ١٠)

ساري دنيا سان دوستي ٿو رکين،
پاڻ کي ڪيترو لڪائيندين! (صفحہ ١١)

مون کي آرام سان سمهڻ ڏي تون،
مون کي ڪيڏانهن ڪونہ وڃڻو آ. (صفحہ ٢٠)

گهڻو ڪجهہ لڪل هوندو تنهنجي نظر کان،
هميشهہ سڏي بس ۾ اڄ وچ ڪرين ٿو. (صفحہ ٢٣)

تون رڳو باهيون لڳائيندو رهئين،
ڪنهن بہ چلهہ ۾ تہ تو ٻاريون ناهن. (صفحہ ٣٠)

سال 2005 ۾ شايع ٿيل ’ڪونج‘ رسالي جي ايم ڪمل شخصيات پرچي جي صفحہ 95 تي موهي لکي ٿو-’پاڻ کي اظهار جا نوان نوان طريقا اختيار ڪرڻ ئي کپن، جيڪڏهن اَسان سچاڳ ساهتڪار آهيون ۽ اَسين کو سانچو بڻجڻ کان بچڻ ٿا چاهيون.‘

موهيءَ مٿيان لفظ پاڻ اِن ڳالهہ تي عمل ڪرڻ ڪانپوءِ لکيا جڏهن سال 2001 ۾ سندس شاعريءَ جو نئون مجموعو ’چهنب ۾ ڪک‘ نالي سان ڇپجي ظاهر ٿيو تہ ان جي پهرئين حصي ۾ ڏنل چاليهن غزلن ۾ هن دلڪش جذبن ۽ خيالن جي اظهار جا نوان نوان دلڪش طريقا اِختيار ڪيا. هن سنڌي غزل کي نئين شئلي ڏني ۽ جدت جو احساس ڪرايو. هن معمولي لفظن سان اَهڙا تہ چتر چٽيا آهن جو عجب وچان ڏسندڙ جون اکيون ڦاٽي وڃن. ڪي شعر پيش آهن، جن مان رائيءَ ۾ وَڪَڙ (وَڪِر وکتي) ذريعي ورنن ۾ آيل سندرتا ۽ چمتڪار ظاهر آهن.

اُپ وڇائجي ويو ڏرتيءَ تي،
تارا پيرن ۾ وچڙن ٿا. (صفحہ ١١)

واڻ جي ڪٽ چڪي ٿو پيو،
سوچ ۾ ننڊ اُٽي ٿو پيو. (صفحہ ١٣)

وڻ چپيا لفظ، سمجھہ ۾ نہ آيا،
ننڊ ۾ ڪو پيو ڪنجھيو آهي. (صفحہ ٢٢)

هوُ دريءَ تي بھي ڪري ٿو پنڌ،
اک ٿي انکي پويس چائنٽ تي. (صفحہ ٢٧)

اکين ۾ ڪٽي ٿو گھمي رنگ ڪيڏا
گھڙي هرڪا هن جي هجي ٿي نڀايل (صفحہ ٣٦)

ڪوُهہ ۾ بالٽي 'ٺڪ' وڳي،
ڳوٺ ٺانڊن جيان پئي پريا. (صفحہ ٣٧)

وائيءَ ۾ وڪڙ آڻڻ ڏاڍي ڏکي ڳالهہ آهي. اِها شاعر جي غير رواجي شعور مان نڪتل سوچ جي ورنن جو عجيب چمتڪار آهي.

هن مجموعي ۾ شامل غزلن مان گھڻا غزل رديف سان ڪيل نباهہ وارا آهن. حالانڪ رديف سان نباهہ ڪرڻ وارا غزل شروعات کان وٺي سنڌي ٻوليءَ ۾ چيا ويا آهن ۽ ڪنهن وقت تہ غزل ۾ رديف جو هئڻ لازمي بہ سمجھيو ويندو هو. مير عبدالحسين 'سانگي'، غلام محمد شاهہ 'گدا' حافظ حامد 'ٺڪڙائيءَ' کان وٺي اڄ ڏينهن تائين اڪيچار سنڌي شاعرن رديف سان نباهہ وارا غزل چيا آهن، پر موهيءَ جهڙو تجربو (Experiment)، جنهن ۾ غزل جي شعر جو رديف، ساڳيو هوندي بہ الڳ معنيٰ ڏيندو هجي، اڳ ۾ ڪنهن سنڌي شاعر نہ ڪيو آهي. منهنجي خيال ۾ موهي اِهو تجربو 'وينجنا' جي ذريعي ئي ڪري سگھيو آهي. مثلن :

بيٺ متي تي هتڙا ڦيري،
پرچي پرچي سمنڊ چوي ڪجھہ.

شعر جي ٻئي سٽ ۾ ''سمنڊ چوي ڪجھہ'' رديف آهي. ۽ سمنڊ جو مانوي ڪرڻ (Personification) ڪيل آهي. هاڻي شعر جي مصرع اول ۾ جيڪڏهن 'بيٺ' لفظ جي معنيٰ وينجنا ذريعي پيءُ ڪڍبي تہ 'سمنڊ' کي 'پٽ' ميٺو پوندو. پوءِ شعر جي معنيٰ صاف ٿي بيهندي. هاڻي ٻيو شعر

هيڏو ڏڳهه، بيڙين کي ڇيڙي،
مڇلي مڇلي سمنڊ ڇوي ڪڇهه.

هاڻي هتي ساڳيو لفظ 'سمنڊ' ڳهرجي بزرگ پيءُ لاءِ ڪتب آندو ويو آهي ۽ ''ڏڳهه'' لفظ جوان پٽ جو ارٿ ٿو ڏئي. ''بيڙيون'' جوان ڇوڪريون آهن. وينجنا ذريعي جڏهن لفظن جون اِهي معنائون ڪڍبيون ته شعر جي معنيٰ صاف ٿي بيهندي. هاڻي اچو ته ٽيون شعر به ڏسون. ڏسجي ته ان شعر ۾ سمنڊ ڪهڙو ڪردار ٿو نڀائي.

چنڊ ڏٺا ڏيئي ٻوڙائي،
سهڪي سهڪي سمنڊ ڇوي ڪڇهه.

مٿئين شعر ۾ سمنڊ پريمي (عاشق) جي روپ ۾ آيو آهي. جنهن کي چنڊ معنيٰ ''پريتما'' (معشوقا) ڏٺا ڏيئي ٻوڙائي ٿي ۽ سمنڊ (عاشق) سهڪي سهڪي ڪڇهه ڇوي ٿو. هونءَ به ڏٺو وڃي ته چوڏس رات جو پورو چندرما اڀرندو آهي ته سمنڊ جي لهرن ۾ ٻڪ ٻوڙ لڳي ويندي آهي. وير چڙهندي آهي. سمنڊ ڄڻ سهڪي پوندو آهي ۽ ڳجگوڙون ڪري ڄڻ ڪڇهه ڇوندو آهي.

موهيءَ غزلن ۾ سنڌي اصطلاحن جو خوب اِستعمال ڪيو آهي. هن ڪئين نوان اصطلاح به جوڙيا آهن. هونءَ به اصطلاح ۽ پهاڪا پهرين سگهڙ ۽ شاعر ئي جوڙيندا آهن. ان ڪانپوءِ ئي آهي عام جي زبان تي چڙهندا آهن. اچو ته موهيءَ جي نون اصطلاحن وارا ڪي شعر ڏسون:

لفظ هن جا وڃن ڪونه ٿا،
سانت اوڏي سمهي ٿو پڊو. (صفحه ١٢)
اُيي ڪيڙي، پنهنجن سان مرڪي،
ڏيئو ٺاري، سڄه وينو آ. (صفحه ١٦)
ڪو پُسڻ ڪان بچي ڏڪيو آهي،
اُيي وسي ٿو پوي ڇتيءَ هيٺان. (صفحه ٢١)
تون شام جو ٿڪ پچيندين،
سڄه ڳهوڙا نه چوڙي ته...ته. (صفحه ٢٣)
روز جي هڻ پتوڙ اونده ته به،
ڪئن نه سڄه وڪٽي ٿو اچي مٽڪو. (صفحه ٢٤)

- مان ڦلان ڦوُلان ٿو سنڌي جو ٿيس،
روز پر پن پن ڇڻان، تون انگ ڳڻ (صفحه ۴۵)
- پاڻ کي سمجهي ڏنوان ٿو،
اُپ تريءَ تي ڪٽي ٿو گهمي. (صفحه ۴۹)

سانت اوڏي سمهڻ، آپ ڪيرڻ، آپ وسڻ، سجه وڪٽڻ، پن پن ٿي ڇڻڻ، آپ تريءَ تي ڪٽڻ نوان اصطلاح آهن. جيڪي ٻوليءَ جي سونهن ۾ اضافو آهن.
موهيءَ ڪجهه نئون چوڻ جي موهه ۾ شعرن کي ڪٿي ڪٿي پرولي بڻائي ڇڏيو آهي. حالانڪ اُهڙن شعرن جو انداز تمام گهٽ نه جي برابر آهي. ڪي شعر ڏسو.
چانڊي ڏنم ڪڪر کي،
چو ياڳه ٿيو پريشان. (صفحه ۲۰)
لفظ کي ڇُپ ڏنو جڏهن کان مون،
پن تريءَ تي رکي ڇڏيو آهي. (صفحه ۲۲)
رنگ اُڏامي لهن ٿا چاپوڙا،
تيز ڪوُرو تپيس چائنٽ تي. (صفحه ۲۷)
جوان وڏوا بادل ڪُرڙي، پيئي ڪُرڙي
تاوَ جو هڪڙو پرت نه اکڙي سانت ڇپي ٿي (صفحه ۴۲)

موهي ڏات ۽ ڏانوَ جو ڌڻي آهي. سندس تخيل (ڪلپنا) بيحد وسيع آهي. هوُ ننڍين ننڍين ڳالهين ۾ به اهڙا نغطا ۽ باريڪيون ڳولهي ٿو وٺي جو عقل حيران ٿيو وڃي.

پنهنجو رشتو سمنڊ نديءَ جو
توکي ٿورو ڪارو لڳندس. (صفحه ۱۲)
منهنجي هر چيز سنڀالي ٿو رکين،
شهر شايد کو ڊئل آهيان مان. (صفحه ۱۷)
اُپ وڏو، پر ڪٿي اجهو ناهي،
ڪنهن ڇني چوري جان ڪڪر پتڪيل (صفحه ۲۹)
روشنيءَ کي به اُڃ ڪيتري،
ديپ هر لهر تي پئي تريا. (صفحه ۳۷)

آخر ۾ مان فقط ايترو چوندس ته مون موهيءَ جي غزلن کي ماڻيو آهي ۽ خوُب ماڻيو آهي. سندس نوان نوان تجربا سنڌي غزل کي مالامال ڪري رهيا آهن. هوُ ڏات ۽ ڏانو سان نوان نوان رنگ پسائيندي عظمت جي راهه تي گامزن آهي.

'موهيءَ جي ڪوتا : هِڪُ ذائقو'

موهن همٿاڻي

زندگي چند سوال/ چند عجب/... تہ ٿي سگهي ٿي، پر شايد 'فل اِسٽاپ' ڪڏهن نہ ٿي سگهندي. رفتار ۽ تبديليءَ سان ئي زندگي آهي. ٻيءَ حالت ۾ آها نرجيو آهي ۽ نرجيوتا ڪڏهن بہ سک ڏيندڙ نہ هوندي آهي جيڪو ڪنهن بہ فنڪار يا فن لطيفيءَ جو مقصد بلڪ آخرين مقصد هئڻ گهرجي پوءِ ڀلي زندگي ڪيترن ئي مشڪلاتن، دکن ۽ تضادن سان ڇو نہ ڀريل هجي. مان پنهنجي ڳالهہ موهيءَ جي نئين ڪوتا جي پهرئين مجموعي 'تضاد' سان ئي شروع ڪندس. هونءَ تہ زندگي تضادن سان ڀريل آهي پر اِها ميٽتا ڪٿي هلڻ تہ نئين ڪوتا/ نثري نظم هرويرو روايت خلاف بغاوت آهي يا آستا جي ضِد ۾ اناستا جو اِظهار آهي ڪي قدر صحيح نہ آهي. تهائين نئين ڪوتا شخصي طور مونکي آنهن روايتن، قدرن، ماڻن-ماپن کي برقرار رکڻ لاءِ هڪ جدوجهد ۽ تحرڪ طور لڳندي آهي جن تي زندگيءَ جو وڏو دارومدار آهي. حالانڪ مان پنهنجي ذهين دوست واسديو موهيءَ جي اِن بيان سان ڪي قدر شامل رايہ آهيان پر پوريءَ طرح نہ، تہ 'بدليل يڳ ٻوڌ ڪارڻ 'رس' ڪنهن بہ تخليقي (Creative) ادب جو مقصد نہ رهيو آهي. 'جيڪڏهن يڳ/دؤر بدلجي ٿو تہ آن دؤر جون تقاضائون بہ بدلجن ٿيون. هر دؤر جو ادب زندگي لاءِ نين معنائن جي تلاش ۽ آنکي جيئڻ جي قابل بڻائڻ لاءِ هڪ ڪوشش ئي آهي. جيئڻ جو مقصد، پريرڻا ۽ آتساه ڏيڻ ۾ هڪ فنڪار/ اديب جو رول اهم آهي ۽ اِنهيءَ ڪردار کي ڌيان ۾ رکندي اديب/ فنڪار کي پنهنجو مقصد وسارڻ نہ گهرجي ڀلي حالتون ڪيتريون بہ ڏکيون ڇو نہ هجن، چوطرف انڌڪار ڇو نہ هجي. انڌڪار مان ئي روشنيءَ جو آثار پئدا ٿيندو آهي. ٻين لفظن ۾ ائين ڪٿي چئي سگهجي ٿو تہ بدليل يڳ ٻوڌ سبب پئدا ٿيل نئين سوچ، ماڻن-ماپن ۽ روزمره جي نون اِظهارن لاءِ هِڪ نئين سگهاري اِظهار، ترزبياني،(Form) طور نئين ڪوتا/ نثري نظم اڄ جي شاعر/ڪويءَ جو پسنديده ۽ پرڪشش ذريعو ضروري آهي پر رڳو نراشا، مايوسي، گهٽن ۽ انڌڪار جي اِظهار جو ذريعو هرگز نہ آهي.

نئين ڪوتا جي سيني کان وڏي خوبي آنجي سهجتا ئي آهي. جنهن ڪوتا ۾ سهجتا ناهي محض ڪوت-ڪوتان يا فقط ڪي ويچار ظاهر ڪيل آهن آها ڪوتا جي مقام کي ڇهي بہ ڪين سگهندي. فقط ويچار ٿي رهجي ويندي.جيڪڏهن اسان ٻين ٻولين جي سمڪالين ساهت تي نظر

ٻوڙائيندا سين تہ اسان کي اِها سهڄتا ۽ سهڄتا ۾ ڪوتا عام فهم ملندي:
ٻهڪ ڊِنون کي باد ديکا جي پرکي پاني/جي چُڪي بهت جي چُڪي اپنا جيون/ اب سمُدر اؤر مڇليون سا جيون جيئونگي..
سنڌيءَ ۾ نئين ڪوتا ۾ اهڙي قسم جي سهڄتا تمام گهٽ ڪوين ۾ ملي ٿي.
سنڌي نئين ڪوتا جي حوالي ۾ موهيءَ جي ڪوتائن جي خوبصورتي بہ هُنجي سهڄتا ۾ سمايل آهي. شخصيت ۽ ويچارن جي سادگيءَ ۽ سهڄتا جو هُن جي رچناتمڪتا تي اثر پوڻ لازمي آهي. جيڪڏهن ائين ناهي، تہ آن رچنا ۾ سرجناتمڪتا (Creativity) آهي يا نہ آن بابت بہ سوال پيدا ٿي سگهي ٿو. ۽ سندس ڪوتا کي وڌيڪ وڻندڙ بڻائي ٿي موهيءَ جي بنا لڳ-لاڳاپن واري ٻولي، پر هِڪ مخصوص آٽت سان-جيئن هِڪ نرم واڻ جي کٽ آٽيل هجي:
١- تون جڏهن بہ ياد آئين/ تنهنجون نسون ٿي نسون هٿ ياد آيا/
جن ۾ پڳل ڏِڪ واري/ پين هوندي هُئي/...
تنهنجا پير ياد آيا/ جنجون ڪُڙيون/ چيرا چيرا هونديون هُيون/
(چُهنب ۾ ڪک)
٢- منهنجي ڏندن جي وچ ۾/ اِنساني گوشت جا ذرڙا قاتل آهن...
منهنجا مالڪ بدلجندا رهيا/ جهنڊا ڦرندا رهيا/ پر منهنجو ڪم ساڳيو رهيو/ نہ ڏندن وچ ۾ قاتل گوشت پاروتو ٿيو آهي/ نہ خون جي ليڪ سُڪي آهي.
(چُهنب ۾ ڪک)
٣- مونکي خبر آهي/ نفرت ڪئن ماپبي/جيتري تنهنجي نفرت تيز ٿئي ٿي/ منهنجو پيار شديد ٿئي ٿو/مان چاهيان ٿو/ تون مون سان وڌيڪ ۽ وڌيڪ/ نفرت ڪرين./
(چُهنب ۾ ڪک)
موهيءَ جي ڪوتا ۾ سماجي سروڪار ۽ اِنساني جذبن جو شدت سان سگهارو اِظهار سندس ڪوتا جي هِڪَ سُڃاڻپ آهي. اِن حوالي ۾ اسان هِتي هريش واسوانيءَ ۽ هريڪانت کي بہ ياد ڪندا هلون تہ سٺو لڳندو. اِهي آواز بہ سنڌي ڪوتا ۾ سگهارا آواز آهن جيڪي، سمڪالين ساهت (ڪوتا) سان برميچڻ جي سگهہ رکن ٿا. ۽ موهي صاحب بہ اِن صِف جو هڪ سگهارو آواز آهي.
١- اندر/ گهر سڄو/ روشن روشن/ ٻاهر چائنٽ تي/ اونده اونده/ هي ۽ ڪونج

مڪان/ شخص جو/ مجسم ضد ٿو لڳي/

(صبوح ڪتي آهي؟)

٢- اڄ بہ اک نہ ٿي لڳي/ فوٽ پاٿ لسو آهي/
ڪنڊ ڪان پوئلي بہ ڪونئري آهي.

(مٽڪو)

٣- ڪٽ لڳل تالو ڪولي/ اندر گھڙان ٿو/ سڄو ڪمرو پوسل جو احساس/
...

(ڇھنب ۾ ڪک)

ٽي ڪوتائون چِٽ آيارينڊڙ سهج ڪوتائون آهن ۽ ڪويءَ جي نجي انوڀوتيءَ جي جھلڪ پڻ. پر هڪ ٻي جھلڪ بہ ملي ٿي ساهن جي اندر ٿھليل انڌڪار جي جيڪو روشنيءَ لاءِ ٻاڏائي ٿو. ۽ اِها روشني ڳولهيندي ڳولهيندي هو ڪِٿي ڪِٿي نراش هتاش ۽ مايوس بہ نظر اچي ٿو. 'تضاد' مجموعي جون لڳ ڀڳ ڪوتائون اهڙن جذبن جي عڪاسي ڪن ٿيون. ويندي 'زندگيءَ' ڪوتا ڪان وٺي 'نغارخانہ ۾' تائين. ساماجڪ سروڪارن ۽ موجوده سماجي توڙي سياسي سرشتي ۾ آيل خامين يا براين خلاف هڪ نيڪ اِنسان جي نہ ختم ٿيندڙ جنگ آهي، ۽ حقيقت ۾ اِها جنگ جاري بہ رهڻ گهرجي پر اِن اميد سان تہ سڀاڻي جيڪو صبح آيرندو سو دنيا بدلي ڇڏيندو ڀلي مان هجان يا نہ هجان. جڏهن اڄ سموري دنيا شيڪسپيئر، ٽئگور، گانڌي ۽ پريمچند کي ڪنهن نہ ڪنهن سروڪار سان پاڻ سان گڏ محسوس ڪري ٿي تہ سڀاڻي سلمان رشدي، اروڌ ڌتي راءِ، تسليمانسرين، امرتا پريتم کي بہ ساماجڪ سوچ جي ڌارا بدلڻ جي حوالي سان ياد ڪيو ويندو.

بهرحال، موهيءَ جي ڪوتا ۾ احساس ۽ ڀنتن جي اٿلپ ايماندارانہ ذهني ولوڙ ۽ ڪوي هرديہ واضع طرح سان نظر اچي ٿو جڏهن هو چوي ٿو:

(١) ڇھري جو هِڪ هِڪ تهہ/ ڪوليندو ٿو وڃان/ ريڊيميڊ مشڪ ڪوڪلا ٺهڪ/ گھري گنيبرتا، فرض/ شوڪيس ۾ رکڻ جهڙا/ الڳ الڳ سينگاريل تهہ/...

(تضاد)

(٢) ڪڇي قبر ۾ سُمهندا آهيون/صبح جو نڪرندا آهيون/ ڪندا آهيون رات جو/ بي آرام ننڊ، جيئرا آهيون

(تضاد)

ايندڙ پيڙهيون آهي سچ آهن/ جن جو صُبح/ ڪوڙ سان شروع ٿيندو/ هِڪ سرل هرديہ ڪويءَ جو پنهنجو پاڻ سان سچار هجڻ لازمي آهي، ٻيءَ حالت ۾ هُن جي ڪوتا جٽاءُ نہ ڪندي. اِهو ئي سبب آهي جو موهيءَ

جي نڄي آزمودن جي ذهني ولوڙ مان ڪوتا تيار ٿي نڪري يا غزل سو پانڪ جي دل دماغ تي هڪ الڳ ڇاپ ڇڏي ٿو. موهيءَ جي ڪوتا ۾ جيڪي تشبيهون ۽ اِصطلاح مِلن ٿا سي بہ سندس ڪوتا کي زيب بخشن ٿا.

ريڊيميڊ مشڪ، برف جيان ٿيل رشتن، غفائي اِنسان جهڙي هلت، مئل سالن جون تاريخون، زندگي چمپل جو پادر، ڇنل-ڦاٽل، تاريخون تاريخ ٿينديون رهيون. آدم خور افريڪي وَڻ جهڙيون تشبيهون ۽ اِصطلاح موهيءَ جي ڪوتا ۾ هڪ وهڪري ۽ رچاءَ سان جڙيل ٿا لڳن. form جي لحاظ کان موهيءَ ڪوتا ۾ گهڻو تجربو نہ ڪيو هجي پر خيال (Thought) کي پختو ۽ نَهرو ضرور بڻايو آهي.

سنڌي ۾ نئين ڪوتا اڄ جنهن مقام تي پهتل آهي تنهن ۾ بين نالن سان گڏ واسديو موهيءَ جو نالو لازمي طرح سان شامل آهي ۽ نئين ڪوتا/ نثري نظم ڏانهن پوءِ واري پيڙهي (Next Generation) بہ جنهن پختگيءَ سان اڳتي وڌي رهي آهي ۽ جيڪو منظر آيري رهيو آهي تنهن کي ڏسي هاڻي گهٽ ۾ گهٽ اِهو چئي سگهجي ٿو تہ سنڌيءَ ۾ نئين ڪوتا بالغ (Mature) ٿي چڪي آهي.

هڪ ڪوي/شاعر جي حيثيت ۾ موهي هڪ نرالپ اِن لحاظ کان بہ رکي ٿو جو جنهن پختگيءَ ۽ فنائتي آسلوب سان هيءُ صاحب غزل/ شعر چئي سگهي ٿو اوتري ئي سگهہ سان نئين ڪوتا ۾ جوهر ڏيکاري ٿو. موهي هڪ پڪو پختو غزل گو شاعر هجڻ باوجود نئين ڪوتا ڏانهن ڇو گهلجي آيو ۽ وري غزل ڏانهن واپس موٽ ڇو ڪائي ويو اِهو هڪ پنهنجو پاڻ ۾ ’تضاد‘ بہ آهي ۽ سوال بہ. ۽ اِن سوال جو جواب پڇڻ ٺيڪ بہ ناهي. شايد نئين ڪوتا جي اِها پنهنجي ڪشش آهي يا اِن کي موجوده دؤر جي تقاضا بہ چئي سگهجي ٿو ڇو جو موجوده دؤر مختصر کان مختصرترين انداز ۾ ڳالهہ چوڻ جو دؤر آهي، مختصر پر اثر جنهن لاءِ نئين ڪوتا/نثري نظم اجوڪي زور جي تقاضائن کي ڌيان ۾ رکندي هڪ اثردار form آهي پلي، اِن تي ڪيترا بہ اِلزام يا Label ڇو نہ لڳل هجن:

سميہ اؤر دؤر ڪي سات/ ڳاليان مانيہ هو سڪتي هين
اور مانيتائين ڳالي/ - پريم رنجن انيميش
اهڙي سگهہ رکي ٿي اڄ جي نئين ڪوتا.

جيڪڏهن مان غلط نہ آهيان تہ شيخ اياز، شمشير ال حيدري، اِمداد حسيني، تاجل بيوس جهڙن شاعرن بہ نثري نظم ۾ قلم آزمائي ڪئي آهي يا اِن جي ڪشش کان پاڻ بچائي نہ سگهيا آهن. پر اِنهن صاحبن پنهي ڪونج

فارمن سان نيايو بہ بخوبي آهي. پر موهيءَ بابت ايترو ضرور چوندس (جيئن مون محسوس ڪيو آهي) تہ غزل هجي يا ڪوتا موهيءَ جي سنودين شيلتا ساڳي آهي ۽ اِن ڪري ئي موهيءَ جي غزل ۾ جيڪا روانگي ڳهرجي آن ۾ ڪٿي ڪٿي انڪ ٿي پئدا ٿئي. حالانڪ هِتي غزل تي مان نہ ڳالهائي رهيو آهيان، پر غزل ۾ خيال ۽ روانيءَ جي هِڪ الڳہ تقاضا آهي ۽ نئين ڪوتا ۾ ساڳئي لحاظ کان تقاضائون الڳہ. اِهو مونکان بهتر موهي بہ سمجهي ٿو. پر هر ڪنهنجي رچنا پرڪريا پنهنجي آهي ۽ پنهنجي سنويدنشيلتا ۽ نئين سنويدنا (New Sensibility) جي ڇاپ موهيءَ جي غزل تي صاف جهلڪي ٿي:

سمنڊ سطح تي چنڊ ڪنبي جيئن
پنهنجا رشتا اِئن ڳمجن ٿا
روشنيون فسادن ۾ ورتل
سڀ چنڊ ڏاڍو انڪن ٿا.
(ڇُهنب ۾ ڪَکَ)

موهيءَ جا تازا ترين غزل بہ ڪٿي ڏسون:

(١) ڳنڍ جذبن جا ڪَلي پوندا جهٽ
منهن ڳهنجائين جي اکيون بند ڪري
(رچنا آڪٽوبر-ڊسمبر ٢٠٠٥)

(٢) دَشمني اهڙي هوا جي
فوٽو کي آبتو ڪري ٿي
(سپون فيبروري-مارچ ٢٠٠٦)

غزل جي اِنهن خيالن ۾ نئين سنويدنشيلتا جي حاوي ٿيڻ سان غزل ۾ آها رواني نہ اچي سگهي آهي. جنهن ڪري ٻوجهل (پڙهڻ ۾ ۽ ماڻڻ ۾) پيو محسوس ٿئي. جڏهنڪ ٻين نامچين شاعرن سان ائين نہ ٿيو آهي. هُنن الڳ الڳ فارمن سان نيائيندي آنهن جي تقاضائن جو بخوبي ڌيان رکيو آهي. غزل جو مطلب ۽ مقصد اڄ ڪِٿي نہ ڪِٿي فرحت (Relax) ضرور آهي پر نئين ڪوتا سان هرويرو ائين ناهي. ٿي سگهي ٿو مان غلط بہ هُجان پر مونکي ائين لڳي ٿو. حالانڪ ٻنهي فارمن ۾ فن/ٽيڪنيڪ جي لحاظ کان ڳ هٽو فرق هوندي بہ موهيءَ ٻنهي سان نڀايو آهي پر نئين سنويدنشيلتا جي مٿس حاوي ٿيڻ سبب ڪٿي ڪٿي غزل کي ٻوجهل ٿيڻ کان نہ بچائي سگهيو آهي. يا ائين بہ چئي سگهجي ٿو تہ موهيءَ هِڪ ئي شيءِ (خيال) کي ٻن الڳ الڳ سانچن ۾ ڍاهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي پر سواد ساڳيو آهي.

الڳ شيءِ جو الڳ سواد هڪ معمولي تقاضا آهي.

اڄ نئين ڪوتا فقط مايوسي، نراشا، پيڙا، گهٽن ۽ انڌڪار جي اظهار جو ئي آواز نہ رهي آهي. اِهو تہ ڪويءَ جي پنهنجي ڌارڻا ۽ آستا تي مدار ٿو رکي تہ هو ڪهڙي قسم جي ڌارڻا يا وشواس کي پنهنجي پاڻکن اڳيان رکڻ ٿو چاهي ۽ ڪهڙي ڍنگہ سان ۽ سمڪالين (Contemporary) موجوده دؤر جي ڪوتا جي حوالي ۾ اڄ ڪالهہ اِها چرچا بہ هلي رهي آهي تہ ڪوتا جي بنيادي تقاضا ۽ آخرين مقصد هِڪ 'سرل انجام' جي حاصلات آهي (The Ultimate Climax) . اِهو هڪ سٺي ڪوتا جو عنصر آهي پر آخرين ڪسوٽي نہ.

گذريل ڪجهہ سالن ۾ ڪوتا لاشڪ نين بُلندين تائين پهتي آهي خاص ڪري هندي ۽ ٻين پارتي ڀاشائن ۾. ڪوتا جي اِن سفر ۾ ڪوتا کي موضوع، ٻولي، فن توڙي ٽيڪنيڪ ۽ پيشڪش جي لحاظ کان اٿليپ سرلتا ۽ سهجتا حاصل ٿي آهي. ٻاهرين دنيا ۽ اِنساني رشتن جا ڪيترائي بهترين چٽ آيري سامهون آيا آهن: (هندي ڪوتا جا ڪي مثال پيش آهن)

(۱) يهہ ميرا هرديہ/ اِس ۾ تين ڪمري هين/
ايڪ ۾ سپني پري هين/ دوسرا سنسار پرڪي لِئي کُلا هئہ/
تيسري ۾ پري هيءَ چاندني/ وهين سي اُتتي هيءَ هوڪ

(ڪمار انٻج)

(۲) دفترون سا دِن/ گهڙي ڪي/ سُئيون پي زندگي/
ٽڪي بابوسي اُترتي/ سيڙهيون سي شام/

جيتيندر ڌير

(۳) وهان وه/ بيحد گرمي ۾/ پاني ڪا گلاس اٺاتي هيءَ/
يهان ٺيڪ اُسي سميہ/ ميري پياس بُجهہ رهي هيءَ/

اشوڪ واجپيئي

اهڙي سرلتا ۽ سهجتا موهيءَ وٺ بہ نظر اچي ٿي:

(۱) زندگي پيار آهي/ زنده رهڻ لاءِ/ اڄ پيار کي اينگهايون/

(۲) هوءَ خوش آهي/ تہ هنجا چپ/ ٽماٽي جي قار آهن./

نئين ڪوتا/ نثري نظم اُها صنف آهي جنهن مخالفتن جي باوجود پنهنجو پاڻ مڃارائي ورتو آهي ۽ اڄ حالت اِها آهي جو هر ننڍي-چوٽون شاعر نئين ڪوتا/ نثري نظم تي قلم آزمائي ڪندو رهي ٿو ۽ لکجندڙ شاعريءَ جو وڏو حصو نئين ڪوتا/ نثري نظم تي مُشتمل آهي. پر ان صورتحال جو هِڪ ڏکوئيندڙ پهلوُ اِهو آهي تہ گهڻو ڪري هر نئون لکندڙ ڪونہ

هن اهم ترين صنف کي فقط نالي ڇپائڻ لاءِ ٿو لکي ۽ ٻيا مڃيل شاعر وري جيڪو ڪجھ به ۽ جئن به لکن ٿا تنهن کي ئي نئين ڪوتا سمجهي ٿا ويهن. جڏهنڪ هن صنف جي پابنديون، مزاج، سٽاءُ، ٽيڪنيڪ (Technique) ۽ نفاست ڏانهن ڪنهنجو خاص ڌيان نه ويو آهي. خاص ڪري نئين ٽهيءَ ۾ اِهو لاڙو آيري ڪري آيو آهي.

بهرحال، آخر ۾ فقط ايترو عرض آهي ته بهترين فن ئي ڀرپور خيالن جو بهترين ترجمان بڻجي سگهي ٿو ۽ موهيءَ وٽ هن جو هيءُ پنهنجو الڳ انداز آهي. پوءِ آهو غزل هجي، نظم هجي يا نثري نظم/ نئين ڪوتا. يا ائين ڪٿي چئون موهيءَ جي، ڪوتا ۾ هڪ پنهنجو ذائقو آهي.

اپريل ۹-۴-۲۰۰۴

سنڌي شاعريءَ جا پنجاهه سال

موهن ديپ

پريه موهن ۽ اَجهل، (ظاهر آهي پبلشر پهرين ۽ ليکڪ پوءِ. هتي ته پبلشر جي همت لاءِ داد به موجود آهي.)

'سنڌي شاعريءَ جا پنجاه سال' مليو. به ڳالهيون جن جو مان سخت حمايتي ۽ قدردان آهيان، هن (پهرئين واليوم) ڪتاب ۾ موجود آهن. هڪ بي باڪ ۽ ٻي روايت شڪن رخ.

'ڪنٽينٽ' ۽ 'عزيز-بيوس-ضيا' واري دؤر ڏانهن تنهنجي نظريي بابت مونکي ڪو رايو نه آهي. (پنهنجي آزاد رايي جي غير موجودگيءَ سبب) ٽنهي دؤرن مان، ٽي چونڊون. 'ضيا' 'سڳن آهوجا' ۽ واسديو 'موهي' نارائڻ پارتيءَ جي چوڻ موجب بي ريائيءَ سان، بنا ڊبجڻ يا پاسخاطريءَ جي چونڊ ڪئي اٿيئي. پارتيءَ جي ئي هڪ ڪتن جو دهراءُ ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان. 'پر پنهنجي ڄاڻ مطابق، جيئن هن برابر سمجهيو آهي، تيئن چيو اٿس، سو به مثال ڏيئي ڪري.' پهرئين ۽ ٻئي دؤر کي Skip ڪري ٽئين دؤر لاءِ چوندس ته واسديو 'موهي' جي چونڊ گهٽ ۾ اِهو ثابت ڪري ٿي ته تنهنجو نئين ڏانهن رخ صحيح آهي. 'موهي' ٽين ڪڙيءَ ۾ بهترين هجي ڪ نه ليڪن فيڪ نه آهي، نقلي نه آهي. نئين ڪويتا ۾ فيڪ ۽ جينيوئن ۾ فرق سڃاڻڻ تمام ڏکي ڳالهه آهي. تون بمباسٽڪ اکرن هيٺ نه دٻيو آهين، ان تي مونکي خوشي آهي.

هفتيوار سنڌي ٽائيمس، 24-01-1972

ڪويتا : يوُ آر ماءِ لَوُ

• شيام جئسنگهاڻي

هو ڦڪيت * بيچ جي هڪ رزارٽ ۾
ڪِناري سان لڳلي لڳل بار ۾
سمرن وودڪا جي ٽب ۾ ٽُب آهي
لڳيس ٿو : لهرون جهيڻو جهيڻو ڳائين ٿيون :
’يو آر ماءِ لَوُ... يو آر ماءِ لَوُ...‘

نہ، نہ، اهو وهم آهي
آواز وودڪا جي بوتل مان ٿو اَچي
هوُ بوچ ڦتو ڪري اُنجي منهن تي آڱوٺو ٿو رکي
موسيقي وڄندي ٿي رهي : ’يو آر ماءِ لَوُ...‘

اَچانڪ بادل ڦاٽن ٿا ۽ بجلي ڪڙڪي ٿي
سُنامي لهرون اونچو اُٿي بي رحميءَ سان هلان ڪن ٿيون
ڪنارا، ديوارون، موٽرون، آبادي
سڀ ڪجهہ تهس نهس ڪن ٿيون
سڄو رزارٽ ماچيسي تيلين جيان ڍهي چوُر چوُر ٿئي ٿو
هوُ ضربيل، هڏيون ڀڳل، هڪ ٽنيي هينان آهي
زندهہ آهي

هڪ هٿ ۾ ٽٽل گلاس جي شيشن جا ذرڙا چُڀيل
ٻئي هٿ پاسي ڇڏائجي ويل بوتل
سندس باقي هوش بہ گم ٿي رهيو آهي
خالي بوتل مان آواز - جهيڻو آواز :
يوُ آر ماءِ لَوُ
يوُ آر ماءِ لَوُ...

•••

* ٿائلئنڊ

سامهون پيج تي ڏنل فوٽن جي وچوڙ

ڪاٻي ڪان ساڄي ،

(۱) ڊاڪٽر ارجن سڪايل، واسديو نرمل، پنڊت آسڪرن شرما، موتي ۽ ڪلا پرڪاش - سنڌي ساهت منڊل - ممبئي جي ڪوئايل چوٿين اَدبي ميڙ ۾ آيل ڪجهه ساهتڪار - هي ميڙ آنڌيري-ممبئيءَ ۾ گوپال ٺڪر جي گهر ۾ رکيل هو، جتي بنسي خوبچنداڻي، موهنلعل شرما، شري پدم راج شرما ۽ گهنشيام جڳاڻي به حاضر رهيا.

(۲) تازو ممبئي يونيورسٽيءَ پنهنجي برپا ٿيڻ جا ۱۵۰ سال پورا ڪيا. ان موقعي تي سنڌ يونيورسٽيءَ جو وائيس چانسلر شري مظهر الحق صديقيءَ سان گڏ ڪيمسٽري ڊپارٽمينٽ جو ايڇ.او.ڊي. به آيل هئا. اُنهن سان ڪجهه گهڙيون گيٽ وي آف اِنڊيا - ممبئيءَ ۾ ؛ نند ڇڳاڻي، نند جويري، شري مظهر الحق صديقي ۽ ايڇ.او.ڊي. - ڪيمسٽري.

(۳) ۲۰۰۴ ۾ ڪيل سنڌ جو سفر - ڪينجهر ڪناري پهچڻ سان گيسٽ هائوس ٻاهران مڪاميلو : هيرو ٺڪر، نواب منظور حسين، ناظم --، هري موٽواڻي، نن۔ ڇڳاڻي.

(۴) مهراڻ-هفتيوار اخبار جي ۲۰ سالياني پرچي جو مهورت ڪري رهيو آهي شري سداشِو ڪامبلي، ڪمشنر-اُلهاسنگر ميونسپل ڪارپوريشن، ڊاڪٽر جيٺو لعلواڻي، ايڊيٽر شري هري تنواڻي 'نماڻو'، سائين هلرام صاحب، رام چنچلاڻي ۽ ڊاڪٽر جڳديش لڇاڻي.

(۵) سنڌ مان - دهلي سنڌي اَڪاڊيميءَ جي سڏ تي ساهتڪارن جو وفد آيل -- ان موقعي تي هري موٽواڻي، ڊاڪٽر جڳديش لڇاڻي ۽ رام امرلعل پنجواڻي.

(٦) سنڌ جو سفر-۲۰۰۴ ، ڪراچيءَ جو بارادري ميدان - آتاهه خلق - سنڌ گورنر ۽ وزير آيل، ماهتاب اڪبر راشديءَ جي اعلان ته انعامن جي ورهاست لاءِ ٽائيم مقرر آهي ... ان ڪانپوءِ بنان اِطلاع يڪدم آتشبازيءَ جو ڌماڪو ٿيندو ... نصير مرزا دلچسپ انداز ۽ قابليت سان اِسٽيج سنڀالي ... آتشبازي ... روشن آسمان ۽ پوءِ اِسٽيج تي ماهين هيسباڻي ... لطيف جي لات ... هٿ هاڻي به ڪي.ٽي.اين. ۽ سنڌ ٽي.ويءَ جا ڏسندڙ بنهي کي ڏسي-ٻڌي تمام گهڻو خوش ٿيندا آهن. ماهين هيسباڻي ۽ نصير مرزا.

(۷) دادا ليکراج ڪرپالاڻي تي ڪيل سيمينار جي مهورتي اجلاس وقت برهم ڪماري رتن موهني ديديءَ جو اکل ڀارت سنڌي ٻولي ساهتيه پرچار سڀا طرفان شري ٽيڪچند مست سنمان ڪري رهيو آهي. پاسي ۾ برهم ڪماري موهني ديدي ۽ بيللن ۾ آهن ايس.وي. ڪپل - اسٽيشن ڊئريڪٽر، آل اِنڊيا ريڊيو، بي.ڪي. وڪرم راو - پريزيڊنٽ، فيڊريشن آف ورڪنگ جنرلسٽ ۽ ڪشو شنڪر هريراماڻي.